

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
GELENEKSEL TÜRK SANATLARI ANASANAT DALI**

**SAKIP SABANCI MÜZESİNDE BULUNAN 101-0183
ENVANTER NUMARALI EN'ÂM-I ŞERÎFİN MUHTEVASI VE
TÜRK KİTAP SANATLARI AÇISINDAN İNCELENMESİ**

Yüstra KARACA

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman: Prof. Dr. Mehmet MEMİŞ

EYLÜL - 2023

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**SAKIP SABANCI MÜZESİNDE BULUNAN 101-0183
ENVANTER NUMARALI EN'ÂM-I ŞERÎFİN
MUHTEVASI VE TÜRK KİTAP SANATLARI
AÇISINDAN İNCELENMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Yüstra KARACA

Enstitü Anasanat Dalı: Geleneksel Türk Sanatları

“Bu tez 28/09/2023 tarihinde online olarak savunulmuş olup aşağıdaki isimleri bulunan jüri üyeleri tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ
Prof. Dr. Mehmet MEMİŞ	Başarılı
Prof. Dr. Ayşe ÜSTÜN	Başarılı
Prof. Dr. Hicabi GÜLGEN	Başarılı

ETİK BEYAN FORMU

Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve Etik Kurul Onayı gerektiği takdirde onay belgesini aldığımı beyan ederim.

Etik kurul onay belgesine ihtiyaç var mıdır?

Evet ☐

Hayır ☒

(Etik Kurul izni gerektiren araştırmalar aşağıdaki gibidir:

- Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen her türlü araştırmalar,
- İnsan ve hayvanların (materyal/veriler dahil) deneysel ya da diğer bilimsel amaçlarla kullanılması,
- İnsanlar üzerinde yapılan klinik araştırmalar,
- Hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar,
- Kişisel verilerin korunması kanunu gereğince retrospektif çalışmalar.)

Yüstra KARACA

28/09/2023

ÖN SÖZ

İstanbul Sakıp Sabancı Müzesi Kitap Sanatları ve Hat Koleksiyonu'nda bulunan Hattat Mehmed Şakir'e ait En'âm-ı Şerîf, kitap sanatları ve muhtevası açısından incelenmek üzere tez konusu olarak seçilmiştir.

Bu süreçte desteğini eksik etmeyen, daima yapıcı ve sabırla yol gösteren hüsn-i hat üstadım, danışmanım kıymetli hocam Prof. Dr. Mehmet Memiş başta olmak üzere, tavsiye ve yardımlarını esirgemeyen değerli hocam Prof. Dr. Ayşe Üstün'e, katkılarından dolayı değerli hocam Doç. Dr. Hilal Kazan'a, her türlü destek ve yardımını eksik etmeyen daima yanımda olan ilmi çalışmalarla birlikte kendisi ile nesih meşk ettiğim değerli hocam Elif Kurumehmet'e, hüsn-i hat sanatıyla tanışıp sevmemize vesile olan değerli hocam Hattat Hamit Soyyiğit'e, tez çalışmamda bana destek olan kıymetli arkadaşlarıma, araştırma ve çalışma süresince istifade ettiğim İSAM Kütüphanesi ve çalışanlarına, araştırma süresince ulaşılabilirliği ve yardımsever tutumları için Sakıp Sabancı Müzesi ve yetkili kişilere, talebimiz doğrultusunda koleksiyonlarında yer alan eserlerin görsellerini tereddütsüz tarafımıza gönderen Kubbealtı Vakfı'na, burada ismini zikredemediğim saygıdeğer büyüklerime, eğitim hayatım boyunca maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen benimle birlikte bu sancılı süreci çeken aileme sonsuz teşekkürlerimi sunar, böyle ilmi çalışmalarla bizleri meşgul eden Allah'a hamd ederim.

Yüstra KARACA

28/09/2023

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	iv
FOTOĞRAF LİSTESİ.....	v
ŞEKİL LİSTESİ	ix
ÖZET	x
ABSTRACT	xi

GİRİŞ.....	1
------------	---

1. BÖLÜM: İSLÂM KÜLTÜRÜNDE SAN’ATLI EL YAZMASI DUÂ

KİTAPLARINA GENEL BAKIŞ	4
-------------------------------	---

1.1. Yazma Eser Tanımı	4
1.2. El Yazması Duâ Kitapları.....	4
1.2.1. En’âm-ı Şerîf	7
1.2.2. Evrâd-ı Şerîf	12
1.2.3. Delâil-i Hayrât	14
1.3. Yazma Kitaplarda Görülen San’at Unsurları.....	17
1.3.1. Hat	17
1.3.2. Tezhip	18
1.3.3. Minyatür	19
1.3.4. Cilt	19

2. BÖLÜM: SSM’DEKİ 101-0183 ENVANTER NUMARALI EN’ÂM-I

ŞERÎF’İN KİTAP SAN’ATLARI AÇISINDAN İNCELENMESİ VE

MUHTEVÂSİ	21
-----------------	----

2.1. Cilt Özellikleri	21
2.2. Hat Özellikleri	23
2.3. Eserin Tezyînatı	27
2.3.1. Unvan Sayfaları	28
2.3.2. Serlevha	31
2.3.3. Başlıklar.....	34
2.3.4. Besmele Keşidesi Üzerindeki Süslemeler	42
2.3.5. Duraklar	46
2.3.6. Esmâ-i Hüsnâ ve Esmâ-i Nebî.....	48

2.3.7. Hilye-i Şerîfe	48
2.4. En'âm-ı Şerîf'in Muhtevâsı	51
2.4.1. Kur'ân Tilâveti Öncesi Okunacak (V. 1b).....	51
2.4.2. Kur'ân Tilâveti Öncesi Okunacak Niyet Duâsı (V. 2a).....	51
2.4.3. Fâtîha ve En'âm Sûreleri (V. 2b-3a)	51
2.4.4. Koruma Ayetleri (V. 56b)	52
2.4.5. Muhtelif Ayetler (V. 58b - 63b)	52
2.4.6. Esmâ-i Hüsnâ (V. 63b)	52
2.4.7. Salâvat-ı Müncîye (V. 66b)	53
2.4.8. Esmâ-i Nebî (V. 67a).....	53
2.4.9. Salâvat-ı Makbule (V. 69a).....	54
2.4.10. Salâvat-ı Mergübe (V. 69b)	54
2.4.11. Salâvat-ı Şerîfe (V. 69b).....	55
2.4.12. Salâvat-ı Şerîfe (V. 70a)	55
2.4.13. Tecdîd-i İman Duâsı (V. 70b).....	55
2.4.14. İnkâr Edenlerin Suâllerine Cevap (V. 72a-72b)	56
2.4.15. Beş Vakitten Sonra Okunacak Duâ (V.73b).....	57
2.4.16. Hatim Duâsı (V. 74b)	57
2.4.17. Münacât (V. 77a).....	58
2.4.18. Cennet Anahtarı Duâsı (V. 87b)	58
2.4.19. Nevevi Duâsı (V. 90a)	58
2.4.20. Hizbü'l Bahr Duâsı (V. 94a).....	59
2.4.21. Hizbü'l Şazeli Duâsı (V. 97b)	60
2.4.22. Abdül Kadir Duâsı (V. 101b)	60
2.4.23. Muhtelif Duâlar (V. 102b - 111a).....	60
2.4.24. Hilye-i Şerîfe (V. 112a)	61
2.5. Mühürler	62
2.5.1. İsm-i Celâl Mührü (V. 81b).....	63
2.5.2. İsm-i Muhammed Mührü (V. 82a)	69
2.5.3. Nübüvvet Mührü (V. 82b)	72
2.5.4. Nübüvvet-i Resul Mührü (V. 83a).....	75
2.5.5. Cafer Es-Sadık Mührü (V. 83b)	78

2.5.6. Hz.Ali İlmin Gözüdür (V. 84a)	82
2.6. Tasvirler.....	86
2.6.1. Mekke-i Mükerreme (V. 84b)	86
2.6.2. Medine-i Münevvere (V. 85a)	93
2.6.3. Livâü'l-Hamd Sancağı (V. 85b)	98
2.6.4. Hz. Peygamber, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin Sancağı (V. 86a)	102
2.6.5. Gül-i Muhammedî (V. 86b).....	105
2.6.6. Tûbâ Ağacı (V. 87a)	108
2.7. Sayfa Düzeninde Geometrik Tasarımlar	112
2.8. Eserin Hattatı Seyyid Mehmed Şakir	122
2.9. Eserin Müzehhibi Seyyid Ahmed Ataullah Efendi	124
SONUÇ	130
KAYNAKÇA.....	134
EK	145
ÖZ GEÇMİŞ	154

KISALTMALAR

Bkz.	: Bakınız
CBL	: Chester Beatty Library
Çev.	: Çeviren
Ed.	: Editör
Env.	: Envanter
EHA	: Ekrem Hakkı Ayverdi
E.T.	: Erişim Tarihi
Haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
İÜ.NEK	: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi
Nr.	: Numara
NYPL	: New York Public Library
R.a.	: Radıyallahu anh
S.a.v.	: Sallallahualeyhivessellem
SSM	: Sabancı Üniversitesi Sakıp Sabancı Müzesi
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TİEM	: Türk ve İslam Eserleri Müzesi
TSMK	: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi
V.	: Varak
V.d.	: Ve Diğerleri
Y.	: Yaprak
Yy.	: Yüzyıl

FOTOĞRAF LİSTESİ

Fotoğraf 1: Yâkut El-Musta'sımî Hattıyla En'âm-1 Şerîf	11
Fotoğraf 2: Yâkut El-Musta'sımî'nin Ketebesi.....	11
Fotoğraf 3: Ahmet Şemsettin Karahisari En'âm-1 Şerîfî, Kapak ve İç Sayfa	12
Fotoğraf 4: Evrâd-ı Mevlânâ Unvan Sayfası	14
Fotoğraf 5: Delâil'ül Hayrât Başlıklı Unvan Sayfası	16
Fotoğraf 6: Eserin Cildi, Dış Kapak (SSM / 101-0183).....	22
Fotoğraf 7: Eserin Miklepli Kapak İç Kısmı (SSM / 101-0183).....	22
Fotoğraf 8: Eserin 30b – 31a Sayfalarında Bulunan Reddâde Örneği (SSM / 101-0183)	24
Fotoğraf 9: Eserin Seçili Sayfalarından Kırmızı Mürekkeple Yazılmış İfadelere Örnekler (SSM / 101-0183)	25
Fotoğraf 10: Eserin Seçili Sayfalarından Üstübeçle Yazılmış İfadelere Örnekler.....	26
Fotoğraf 11: Sülûs Harfler İçerisindeki Kırık Nesih ile Yazılmış Ayetler	27
Fotoğraf 12: Unvan Sayfası (SSM / 101-0183 / v.1b)	29
Fotoğraf 13: Unvan Sayfası Çizimi (SSM / 101-0183 / v.1b)	30
Fotoğraf 14: Unvan Sayfası Çizimi (SSM / 101-0183 / v.87b)	31
Fotoğraf 15: Serlevha, Fâtîha ve En'âm Sûreleri (SSM / 101-0183 / y.2b-3a).....	32
Fotoğraf 16: III. Selim Han Çeşmesi (Beşiktaş)	33
Fotoğraf 17: Eyüp Sultan Camii Taç Kapısı	33
Fotoğraf 18: 1.Grup Başlıklar (SSM / 101-0183)	35
Fotoğraf 19: 1.Grup Başlıklar (SSM / 101-0183)	36
Fotoğraf 20: 1.Grup Başlıklar (SSM / 101-0183)	37
Fotoğraf 21: 1.Grup Başlıklar (SSM / 101-0183)	38
Fotoğraf 22: 1.Grup Başlıklar (SSM / 101-0183)	39
Fotoğraf 23: 1.Grup Başlıklar (SSM / 101-0183)	40
Fotoğraf 24: 2.Grup Başlıklar (SSM / 101-0183)	41
Fotoğraf 25: 3. Grup Başlıklar (SSM / 101-0183)	42
Fotoğraf 26: 16 yy. Klasik Tarz Tezhip İşçiliğini Yansıtan Serbest Hataî Grubu Bir Desen (SSM / 101-0183).....	43
Fotoğraf 27: Natüralist Üslupta Bezemeler (SSM / 101-0183).....	44
Fotoğraf 28: Barok-Rokoko Tarzı Yapraklar (SSM / 101-0183).....	45

Fotoğraf 29: Hataî Grubu Motifler (SSM / 101-0183).....	46
Fotoğraf 30: Serlevha Durak Örnekleri (SSM / 101-0183 / v. 2b-3a)	47
Fotoğraf 31: Muhtelif Sayfalardan Durak Örnekleri (SSM / 101-0183)	47
Fotoğraf 32: Hilye-i Şerîfe (SSM / 101-0183 / y.112a)	50
Fotoğraf 33: Hizbü'l Bahr Duâsı (SSM / 101-0183 / y.94a).....	59
Fotoğraf 34: İsm-i Celâl Mührü (SSM / 101-0183 / y.81b).....	66
Fotoğraf 35: Hattat Muhammed Emin El-Rüşdi Ketebeli (1798) Duâ Kitabı	67
Fotoğraf 36: En'âm-ı Şerîf'te Amatör Olarak İşlenmiş “İsm-i Celâl Mührü” Sayfası .	68
Fotoğraf 37: İsm-i Muhammed Mührü (SSM / 101-0183 / y.82a)	70
Fotoğraf 38: Hattat Muhammed Emin El-Rüşdi Ketebeli (1798) Duâ Kitabı	71
Fotoğraf 39: Şekl-i Mühr-i Nübüvvet-i Resûl (SSM / 101-0183 / y.82b).....	73
Fotoğraf 40: Hattat Muhammed Emin El-Rüşdi Ketebeli (1798) Duâ Kitabı	74
Fotoğraf 41: Mühr-i Nübüvvet-i Resûl Diğer Bir Şekli (SSM / 101-0183 / y.83a).....	76
Fotoğraf 42: Hattat Muhammed Emin El-Rüşdi Ketebeli (1798) Duâ Kitabı	77
Fotoğraf 43: Ca'fer Es-Sâdık Mührü(Solda) İmâm Ca'fer'in Mührün Tesiri Hakkındaki Rivayeti(Sağda)	79
Fotoğraf 44: Mühr-i Cafer-i Sadık (SSM / 101-0183 / y.83b)	80
Fotoğraf 45: Hattat Muhammed Emin El-Rüşdi Ketebeli (1798) Duâ Kitabı, Mühr-i Cafer-i Sadık (CBL / T 463 / y.93v)	81
Fotoğraf 46: Şekl-i Ayn-ı Alî Mührü (SSM / 101-0183 / y.84a)	84
Fotoğraf 47: Hattat Muhammed Emin El-Rüşdi Ketebeli (1798) Duâ Kitabı	85
Fotoğraf 48: Tılsımlı Gömlekten Bir Detay (TSM / İstanbul, 13/1173).....	85
Fotoğraf 49: Kâbe-i Şerîf ve Mekke-i Mükەرreme Tasviri (SSM / 101-0183 / y.84b). 89	
Fotoğraf 50: Batı Hint Adalarının Tarihi Nüshasında Yer Alan Dünya Haritası.(Solda) Ahmed Eş-Şerefi Es-Sefâkûsî'nin Hicri 979 Tarihli Kağıt Üzerine Çizilmiş Denizcilik Atlası.(Sağda)	90
Fotoğraf 51: Mekke-i Mükەرreme(Sağda) ve Medine-i Münevvere(Solda) Tasviri.....	90
Fotoğraf 52: Kâbe Tasvirli Çini(İznik) Pano, 1650	91
Fotoğraf 53: Ayasofya Camii'nde Bulunan Kâbe Tasvirli Çini Pano, 1643(Solda).....	92
Fotoğraf 54: Rüstempaşa Camii Son Cemaat Yerinde Bulunan Kâbe Tasvirli Çini Pano.	92

Fotoğraf 55: (Solda) Hz. Muhammed'in Kabri'nin Tasvir Detayı, (Sağda) Kılıç Ali Paşa Camii Mihrabı ve Mumlar.....	95
Fotoğraf 56: Mescid-i Nebvî ve Medine-i Münevvere Tasviri (SSM / 101-0183 / y.85a)	96
Fotoğraf 57: Hattat Muhammed Emin El-Rüşdi Ketebeli (1798) Duâ Kitabı	97
Fotoğraf 58: Siyer-i Nebî Tasviri ve Tasvirdeki Kelime-i Tevhid Yazılı Sancak Detayları	99
Fotoğraf 59: Livâü'l-Hamd Sancağı Tasviri (SSM / 101-0183 / y.85b).....	100
Fotoğraf 60: Hattat Muhammed Emin El-Rüşdi Ketebeli (1798) Duâ Kitabı	101
Fotoğraf 61: Şekl-i Alemü'n-Nebî ve'l-Haseneyn Tasviri (SSM / 101-0183 / y.86a)	103
Fotoğraf 62: Hattat Muhammed Emin El-Rüşdi Ketebeli (1798) Duâ Kitabı	104
Fotoğraf 63: Aşere-i Mübeşşere Tasviri (SSM / 101-0183 / y.86b)	106
Fotoğraf 64: Ahmed Refî Kethüdâzâde Tarafından İstinsah Edilmiş Delâilü'l Hayrât Sayfası.....	107
Fotoğraf 65: Şekl-i Şecere-i Tûbâ Tasviri (SSM / 101-0183 / y.87a).....	110
Fotoğraf 66: Hattat Muhammed Emin El-Rüşdi Ketebeli (1798) Duâ Kitabı, Tûbâ Ağacı Tasviri (CBL / T 463 / y.98r)	111
Fotoğraf 67: Süleymaniye Camii Kubbesi ve "İsm-i Celâl Mührü" (v.81b)	113
Fotoğraf 68: Fatih Camii Kubbesi ve "Nübüvvet-i Resûl Mührü" (v.83a).....	113
Fotoğraf 69: Kâbe-i Şerîf ve "Cafer Es-Sadık Mührü" (v.83b)	114
Fotoğraf 70: Hattat Mehmed Şakir'e Ait Ketebe (SSM / 101-0183 / y.112a).....	122
Fotoğraf 71: Ketebe Sayfası (SSM / 103-0180 / y.111a).....	123
Fotoğraf 72: Müzehhib İmzası "Zehhebehû Es-Seyyid Ahmed" (SSM / 101-0183 / y.111b).....	125
Fotoğraf 73: Kalıbı Hattat Yesârîzâde Mustafa İzzet Efendiye Ait	127
Fotoğraf 74: Ataullah Efendi'nin Zerendud Hurde Ta'lik Hilyesinin "Hattî" Mahlaslı Ketebesi "Hezargrâdîzâde Es-Seyyid Ahmed Hattî"	128
Fotoğraf 75: Ahmed Atâullah Efendi Tarafından Yapılmış Cilt Kabı ve Zarfı	128
Fotoğraf 76: Tezhibi Ahmed Atâullah Efendi'ye Ait, Kur'ân-ı Kerîm Ketebe Sayfaları (İÜK, No. A-6558-155a,155b).....	129
Fotoğraf 77: Hattat Abdullah Edirnevi Ketebeli En'am-ı Şerîf 1780	133
Fotoğraf 78: Hattat Eğrikapılı Mehmed Rasim Ketebeli En'am-ı Şerîf 1736	133

Fotoğraf 79: Câmî Yazı Takımı. (SAÜ / İlahiyat Fakültesi Mescidi).....	148
Fotoğraf 80: Tekvir Sûresi	149
Fotoğraf 81: Kelime-i Tevhid.	150
Fotoğraf 82: İllâ İlim, İllâ Edeb, İllâ Hilm.	151
Fotoğraf 83: Bektaşî Tacı “Yâ Hazreti Sultan Hacı Bektaşî Veli”	152
Fotoğraf 84: Alem Kaldırsa Bir Yerde Kaçan Sultanı Bismillah.....	153

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1: İsm-i Celâl Mührü Şematik Çizimi.....	115
Şekil 2: Nübüvvet-i Resûl Mührü Şematik Çizimi	116
Şekil 3: Diğer Nübüvvet-i Resûl Mührü Şematik Çizimi	117
Şekil 4: Cafer-i Sadık Mührü Şematik Çizimi	118
Şekil 5: Ayn Ali Allah Mührü Şematik Çizimi.....	119
Şekil 6: Livâü'l Hamd Sancağı Şematik Çizimi	120
Şekil 7: Hilye-i Şerîfe Şematik Çizimi	121

ÖZET	
Başlık: Sakıp Sabancı Müzesinde Bulunan Hattat Mehmed Şakir'e Ait 101-0183 Envanter Numaralı En'am-I Şerifin Muhtevası Ve Türk Kitap Sanatları Açısından İncelenmesi	
Yazar: Yüstra KARACA	
Danışman: Prof. Dr. Mehmet MEMİŞ	
Kabul Tarihi: 28/09/2023	Sayfa Sayısı: xi (ön kısım) + 144 (ana kısım) + 9 (ek)
Kur'ân-ı Kerîm'in nüzûlü ve kitap haline getirilme süreci İslâm yazısının ve kitap sanatlarının gelişimi açısından oldukça önem arz etmektedir. Yazının sanat boyutuna ulaşması, yazıyı süslemek ve muhafaza etmek hasebiyle etrafında başka sanatların da gelişmesine yol açmıştır. Hat, tezhip, ebru ve cilt sanatı başlıca söyleyebileceğimiz örneklerdendir. Bu minvalde meydana gelen yazma eserlerin birçok nüshası sanat eseri değeri taşımaktadır. Kutsal kitaba verilen kıymet ve saygı çerçevesinde seçili âyet ve sûreler zaman içerisinde hem ayrı cüzler halinde hem de duâ mecmuaları dahilinde farklı şekillerde yazılarak En'am-ı Şerif, Delâ'il-i Hayrât ve Evrad-ı Şerif gibi yazma eserlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Geçmişten itibaren birçok hattat tarafından yazılmış olan bu eserler günümüzde özel ve kişisel koleksiyonlarda, müze ve arşivlerde muhafaza edilmektedir. Henüz gün yüzüne çıkarılıp araştırılmamış çoğu eser zikrettiğimiz alanların vitrin ve raflarında incelenmeyi beklemektedir. Bu çalışmada Sakıp Sabancı Müzesi Kitap Sanatları ve Hat Koleksiyonunda mevcut olan Hattat Mehmed Şakir'e ait 101-0183 envanter numaralı En'am-ı Şerif, sanatlı el yazmaları ve muhtevâsı açısından incelenerek tanıtılmaya çalışılacaktır. Eserin hattatı, dönemi, aynı türdeki yazmalarla benzerlik ve farklılıkları, yazı çeşitleri, süslemelerinde kullanılan motif ve unsurlar ele alınacaktır. En'am-ı Şerifler adını Kur'ân-ı Kerîm'de var olan En'am Sûresinden almaktadır. En'am sûresinin içeriği incelenerek bu duâ mecmualarının çok yazılmış olmasının olası sebepleri araştırılmaya çalışılacaktır.	
Anahtar Kelimeler: Yazma Eser, Kitap Sanatları, En'am, Sûre, Duâ	

ABSTRACT	
Title of Thesis: Investigation of Hattat Mehmed Şakir's En'am-I Şerif with Inventory Number 101-0183 in The Sakıp Sabancı Museum in Terms of Its Content And Turkish Book Arts	
Author of Thesis: Yüstra KARACA	
Supervisor: Prof. Dr. Mehmet MEMİŞ	
Accepted Date: 28/09/2023	Number of Pages: xi (pre text) + 144 (main body) + 9 (add)
The revelation of the Quran and the process of its transformation into a book are of great importance for the development of the Islamic book and book art. The fact that writing has achieved an artistic dimension has led to the development of other arts around it, because they decorate and preserve the writing. Calligraphy, illumination, marbling and bookbinding are the most important examples. Many copies of manuscripts made in this way have the value of works of art. As part of the value and respect given to the holy book, selected verses and suras were written down in different ways both in a single copy and in prayer books, resulting in the creation of manuscripts such as Delâ'il-i Hayrat, Evrad-ı Şerif, and En'am-ı Şerif. Most of the works that have not yet been brought to light and researched are waiting to be studied in the display cases and shelves of the aforementioned areas. In this study, the En'am-ı Şerif, inventory number 101-0183, belonging to calligrapher Mehmed Şakir and located in Sakıp Sabancı Museum Book Arts and Calligraphy Collection, is examined in terms of artistic manuscripts and their contents. The calligrapher of the work, its time, similarities and differences with similar manuscripts, typefaces, motifs and elements used in ornaments are discussed. By examining the contents of the En'am surah, an attempt is made to determine the possible reasons why these prayer journals are written so much.	
Keywords: Manuscript, Book Arts, En'âm, Surah, Prayer	

GİRİŞ

Çalışmanın Konusu

Sabancı Üniversitesi Sakıp Sabancı Müzesi Kitap ve Hat Koleksiyonu'nda yer alan Hattat Mehmed Şakir'e ait En'âm-ı Şerîf çalışmanın konusudur. Eser içeriği ve sanat yönüyle ele alınacaktır.

Çalışmanın Önemi

Ülkemiz yazma eser açısından zengin bir birikime sahiptir. Birçok müze, kütüphane, arşiv ve özel koleksiyonlarda muhtelif el yazmaları mevcuttur. İslâm kültüründe sanatın ve yazmaların can damarı Kur'ân'dır.¹ Yazma eserler Kur'ân kaynaklı ilmi, edebî, tarih ve sanatlı olarak çeşitlilik kazanmıştır. Teze konu olan eser sanatlı duâ yazmalarındandır. Duâ kitapları insan ve toplumun inancı doğrultusunda ortaya çıkmış eserlerdir. Türk İslâm medeniyetine ait bu değerlerin gün yüzüne çıkarılması, toplumun kendi kültür tarihinin yazılı nüshalarına yabancı kalmamaları açısından bu eserlerin farklı yönleri ile tanıtılması elzemdir. İnanç ve sanatın birleşimi insanı eser üretmeye sevk etmiş, bu sanat eserlerinin arka planı her zaman din, felsefe ve sanat tarihi alanlarının çalışma konusu olmuştur.² İncelenen eser; tefsir, hadis, duâ içeriğiyle din, hat, tezhip, tasvire yer verilmesiyle sanat ve sembolik ifadelerle soyut manada insanı düşünmeye sevk ederek felsefe alanını içermektedir. Bu minvalde her ne kadar farklı disiplinler birbirini besler nitelikte olsa da çalışmanın konusu olan Hattat Mehmed Şakir'e ait yazma eser, farklı disiplinlerin sanat eseri olarak vücut bulmuş halini oluşturmaktadır.

İncelenen yazma, 19. yüzyılda istinsah edilmiştir. Osmanlı 19. yüzyılı mimari ve sanat eserlerinde barok-rokoko etkisinin görüldüğü bir dönemdir. Bu durum kitap sanatlarına da yansımıştır. Çalışmanın konusu olan En'âm-ı Şerîf, Seyyid Ahmed Ataullah tarafından barok-rokoko tarzında süslenmiştir. Bu özelliği ile dönemin kitap sanatları unsurlarının gelişim seyrini gözler önüne seren bir eserdir. Söz konusu En'am-ı Şerîf muhtevası, çok iyi şartlarda korunması, hattının ve tezhibinin hiç bozulmaması, kullanılan materyallerin mukavemeti, sanatçıların mahareti vb. hususları mahiyetinde barındırdığı için duâ kitaplarının tanınması açısından önemli bir numunedir.

¹ Turan Koç, *İslâm Estetiği*, (İstanbul: İsam Yayınları, 2018), 61

² Mahmud Erol Kılıç, *Sûfî ve Sanat*, (İstanbul: Sufi Kitap, 2021), 30.

Çalışmanın Amacı

Sanatlı duâ kitapları ile ilgili yapılan çalışmalar sayılı olmakla birlikte mevcuttur. Duâ kitaplarının mahiyetine bakıldığında farklı disiplinleri içermektedir. Sûre, ayet, duâ, muhtelif şekil ve tasvirleri içermesi sebebiyle tefsir, dini ilimler, havas ilmi vs. alanları kapsayabilmektedir. Bu çok yönlülük içerisinde Hattat Mehmed Şakir'e ait En'âm-ı Şerîf'in sanat ve muhteva yönü çalışmada ele alınmıştır. Seçilen eser üzerinden duâ kitaplarını tanıtmak, içerisinde yer alan ayet, duâ ve tasvirlerin neden tercih edildiği ve tesirleri hakkında bilgi vermek çalışmanın amacını oluşturmaktadır.

Çalışmanın Yöntemi

Çalışmaya öncelikle alan araştırması yapılarak başlanmış, konu hakkında yapılan çalışmalar belirlenmiş ve incelenmiştir. Çeşitli müze ve koleksiyonlardaki ulaşılabilir sanatlı duâ yazmalarına bakılmış, sanat ve muhtevası açısından zenginliği sebebiyle Hattat Mehmed Şakir'e ait En'âm seçilmiştir. Sabancı Müzesinde yer alan eser için yetkili kişilere ulaşılmış ve izin talep edilmiştir. Eser müzenin dijital platformunda incelenerek tüm sayfalarının içeriği listelenmiştir. Sabancı Müzesi Konservasyon biriminin yetkilisi ve müze müdürü ile görüşülerek eser yerinde incelenmiştir. Eserin mevcut durumu tespit edilmiş, konu için çeşitli not ve yetkili kişilerden bilgi alınmıştır. Çalışmanın konusu ele alınarak doküman analizi yapılmış ve tezin içeriği belirlenmiştir. Eserin dili Arapça ağırlıklı olduğu için muhtelif metinler latin harfli ve Türkçe anlamlarına çevrilmiştir. Bu metinlerin çevirileri bilir kişilerle istişare edilerek doğruluğu teyit edilmiştir. Yazma eser koleksiyonuna sahip yurtiçi ve yurtdışındaki kütüphanelerin veri tabanından eser analizi yapılarak ulaşılabilirliği mevcut olan eserlerin çalışma konusu olan eserle benzerliği tespit edilerek çalışmada belirtilmiştir. Çalışmanın konusu olan yazma eser zengin bir içeriğe sahip olduğu için tek bir yönüyle ele alınmamış muhtevası ve sanat yönü birleştirilerek anlatılmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın İçeriği

Çalışma iki ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde sanatlı duâ kitaplarının gelişim seyri ve kitap sanatlarına ait unsurlar genel olarak izah edilerek çalışmaya girizgâh yapılmıştır. Bu duâ kitaplarından En'âm-ı Şerîf, Delâilü'l Hayrât ve Evrad-ı Şerîf'ler açıklanmış ve aralarındaki farklar belirtilmiştir. Bir duâ yazması üzerinden sanatlı duâ

kitaplarının tanıtılması amaçlansa da içeriğine bakıldığında birçok detay spesifik olarak başlı başına bir tez konusu olacak niteliktedir. Bu durum göz ardı edilmeden ve bazı konu başlıklarında fazla detaya girmemeye çalışılarak konu izah edilmeye çalışılmıştır. Çünkü incelenen yazma, sûre, ayet, hadis, duâ vb. gibi bölümleri içermektedir. Bu başlıklara yüzeysel olarak giriş yapılmıştır. En'âm-ı Şerîfler, En'âm Sûresi'nden dolayı bu isimle anıldıkları ve bilhassa bu sûre ekseriyetle yazıldığı için muhtevasının daha iyi anlaşılması hususunda En'âm Sûresi tefsirine değinilmiştir. Muhtelif tefsir kitaplarından sûrenin önemini içeren kısımlar alınmış, tefsir alanında çalışma yapan kişilere danışılmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde Hattat Mehmed Şakir'e ait En'âm'ın, kitap sanatları bünyesinde cildi, hattı ve tezhibi incelenmiştir. Süsleme detayları ve eserin sanat unsurları muhtevasıyla birlikte katalog formatında görsellerle desteklenerek ele alınmıştır. Eserde yer alan duâ, ayet, sûre, mühür ve tasvirler kategorize edilerek başlıklar halinde anlatılmıştır. Eserin fasıl başlıkları Arapça ve Osmanlı Türkçesi olduğundan bu bölümlerin başlıkları anlaşılır haliyle isimlendirilmiştir. Eserin mahiyetinin daha iyi anlaşılması için konular kavram odaklı ele alınmıştır. Bu sebeple kaynakta sözlük kullanımı ekseriyettedir. Eserde “mühür” adı altında yer alan geometrik şekiller şematik olarak çizilmiş ve eklenmiştir. En'âm-ı Şerîf'in Hattat ve Müzehhibi tanıtılarak ketebe sayfaları belirtilmiştir. Eserin tezyini unsurları genel olarak aynı tarzda olduğu için katalog ve muhteva kısımlarında benzer ifadeler sıklıkla geçmektedir.

Çalışmanın sonucunda elde edilen bulgu ve değerlendirilmeler “sonuç” kısmında ele alınmış, çalışmada yararlanılan kaynaklar listelenmiştir. Eserdeki bölümlere rahatlıkla ulaşılması için eserin dijital platformda yer alan sayfa numaralarına denk gelen kısımlar tek tek isimlendirilerek liste halinde “EKLER” bölümünde yazılmıştır. Çalışma bu şekilde nihayete erdirilmiştir.

1. BÖLÜM: İSLÂM KÜLTÜRÜNDE SAN'ATLI EL YAZMASI DUÂ KİTAPLARINA GENEL BAKIŞ

1.1. Yazma Eser Tanımı

Elle yazılmış kitaplara “yazma” denir. Kâğıdın bulunmasından önce papirüs ve parşömen ilk yazma yapıtlar olarak kullanılmıştır. Doğu ve Batı medeniyetlerinde bu eserlerin ilk örnekleri rulo biçiminde olup iki sütun halinde yazılmıştır.³ El yazması batı dillerinde Latince olarak “manuscript” İslâm dünyasında ise “yazma, mahtût, mahtûtât, hatt-ı destî, dest-nüvîs” şeklinde ifade edilmektedir.⁴ Mahtût kelimesi yazma eser anlamında kullanılmaktadır. Kelime kökeni itibariyle işaret koyma, çizgi, yol manasına gelen “hat” (çoğulu hutût ve ahtât) mastarından meydana gelmiştir.⁵ Yazma eserler, genellikle kitap olarak bilinen kapaklı haliyle (codex), nadir olarak da rulo ve tomar şeklinde olmaktadır. Rulo ve tomar halinde olan eserler daha çok soy şecereleeri, tarikat silsileleri, fermanlar ve bazı vakıfnamelerde kullanılmıştır. Genel olarak halk şiirlerinin yazıldığı, boyunun dar eninin uzun olduğu özel şekilli yazmalara “cönk” adı verilmiştir.⁶

1.2. El Yazması Duâ Kitapları

Kitâb kelimesi Arapçada “ketb” kökünden türemiş bir mastardır, toplamak, bir araya getirmek anlamındadır ve yazılarak bir araya getirilen bilgileri ifade etmektedir. Ketebe, kitâp, kâtib, kitâbet, kitâbe kelimeleri aynı kökten (k-t-b) türemiştir.⁷

İslâm’ın kitâba ve yazıya verdiği önemle birlikte İslâm, kitâp medeniyeti olarak tanımlanmıştır.⁸ Kur’ân-ı Kerî’mın kitap haline getirilmesi birçok ilmin ve mevzunun ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Duâ kavramı ve kitapları da bunlardan sayılmaktadır.

Duâ (du ‘â’) Arapça kökenli bir kelime olup, insanın acizliğini bilerek Allah’a yakarış ve niyazda bulunma halidir.⁹ İnsan varoluşundan itibaren inanma ve yönelme hissiyatını

³ Ali Alparslan, “El Yazması”, *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi* (İstanbul: YEM Yayınları, 1997), 1 / 508.

⁴ Orhan Bilgin, “Yazma”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/369-373.

⁵ M.Uğur Derman, “Hat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/427-437.

⁶ Mahmut Esad Coşan, *Akademik Makaleler* (İstanbul: Server Yayınları, 2013), 14.

⁷ Nebi Bozkurt, “Kitap”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/120-121.

⁸ Berat Açıl, ed., “Kitap Kültürü Çalışmalarının Genel Seyri: Bir Medhal”, *Osmanlı Kitap Kültürü Cârullah Efendi Kütüphanesi ve Derkenar Notları* (Ankara: İlem Yayınları, 2020), 2.

⁹ *Kubbealtı Lugatı*, “Duâ” (Erişim 21 Temmuz 2022).

içinde barındıran ve kendinden üstün gördüğü varlıklara Tanrılık atfederek yardım dileme isteğinde bulunan bir varlık olmuştur. Duâ, insan ile inandığı kutsal arasında bir köprü vazifesi görerek, bütün inançlarda Tanrıya yakınlaşma vasıtası olarak görülmüştür.¹⁰ Ve insan yaratılışından itibaren duâdan uzak kalmamıştır.¹¹

Arkeolojik ve edebî metinler üzerinde yapılan araştırmalarda en ilkel toplumlar da dahi doğal felaketlere karşı yardım talep etme, bağışlanma, hastalık, salgın gibi durumlardan korunma ve şükretme amacıyla bireysel ve toplu olarak ayinlerin yapıldığına dair bulgulara rastlanmaktadır. Bu ayinler, sözlü ve törensel bir takım duâ ritüelleri şeklinde tabiat güçlerine ve ata ruhlarına yönelik yapılmaktadır.¹²

III. yüzyılda ortaya çıkan temelleri düalizme dayanan gnostik bir din olan Maniheizm'in dini metinlerinde de çeşitli duâlar görülmektedir.¹³ Mani tarafından kurulan ve dini metinleri de kendisinin yazdığı birçok ilahi, mektup ve duâlar içeren resimli yazmalar mevcuttur.¹⁴

Hint mistisizminde duâ ritüeli yoganın psikotekniğine dayanmaktadır.¹⁵ Musevilikte ise Yahudi atalar aracılığı ile belirlenmiş her gün ifa edilen duâlar mevcuttur. İbranice'de duâ, "tepnillah" kelimesiyle ifade edilmektedir.¹⁶ Tevrat'ta da doğrudan ve dolaylı olarak duâ ile ilgili cümleler yer almaktadır.¹⁷ Hristiyanlıkta da çeşitli duâ ve ritüeller vardır. Hristiyanlığa ait duâ esaslarının ilk olarak İznik konsilinde yapıldığı daha sonra bu kararların Vatikan tarafından değiştirildiği bilinmektedir. Sonuç olarak duânın, dinlerin ahlaki ve manevi değerlerini içinde bulundurduğunu söylemek mümkündür.¹⁸

İslâm dininde duâ, Allah'a sığınma, yardım isteme ve niyaz etme durumlarının haricinde ibadet hükmündedir. Duâ yalnızca Allah'a yapılır ve sadece ondan istenir. Kur'ân-ı Kerîmde yer alan birçok ayette duâ konusu geçmektedir.

¹⁰ Mustafa Yiğitoğlu, *Dinlerde Dua, Sunu ve Sunaklar (Fiziki Âlemden Sanal Âleme)*, (İstanbul: Kitâbi Yayınları, 2015), 19.

¹¹ Osman Cilacı, "Dua", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/529-530.

¹² Adil Bebek, *Din ve Düşünce Açısından Dua* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 1998), 39-40.

¹³ Şinasi Gündüz, "Maniheizm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2003), 27/575-577.

¹⁴ Kurt Rudolph, Maniheizm, çev. Mustafa Bıyık, *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1 (2002), 384.

¹⁵ Cilacı, "Dua".

¹⁶ Yiğitoğlu, *Dinlerde Dua, Sunu ve Sunaklar*, 65-67.

¹⁷ Cilacı, "Dua".

¹⁸ Bebek, *Din ve Düşünce Açısından Dua*, 43-44-45.

“Rabbiniz buyurdu ki: “Bana duâ edin, (isteyin) size karşılık ver(ip duânızı kabul ed)eyim.”¹⁹ “Resûlüm Kullarım sana beni soracak olurlarsa (bilsinler ki) ben, şüphesiz onlara çok yakınum. (İsterse gönlünden geçirsin.) Bana duâ edenin duâsına icâbet eder (kabul eder)im. O halde onlar da benim davetimi kabul ed(ip bana itaat et)sinler ve bana iman(da sebat) etsinler. Tâ ki bu sayede doğru yola (kurtuluşa) ulaşmış olsunlar.”²⁰

Görüldüğü üzere kulun ihtiyacı doğrultusunda Allah’a yönelmesi gerektiği, Allah’ın kullarına çok yakın olduğu ve isteklerinin karşılıksız bırakılmayacağı ayetlerle bildirilmiştir. Ayrıca Kur’ân-ı Kerîmde nasıl duâ edileceğine dair ayetler de vardır. İslâm da duâ zikir olarak da sayılmıştır. İslâm kaynaklarında “ezkâr ve ed’iye” kavramlarının çoğunlukla birlikte kullanıldığı görülmektedir.²¹ Hz. Peygamberin “Duâ ibadetin özüdür”²² hadisi şerifi de bu hususu doğrular niteliktedir. Bakara sûresinde “Öyleyse sadece Beni anın, Ben de sizi anayım.”²³ Ayeti de buna örnektir. Kul hem kendi istek ve niyazları için Allah’a duâ ile aczini bildirmekte hem de ibadet olarak Allah’ı zikrederek yani O’nu anarak Allah’a yönelmektedir.

Duâlar, ayetlerde yer aldığı şekliyle ve asr-ı saadetten itibaren Hz. Muhammed tarafından sözlü olarak aktarılan duâlar da olmak üzere büyük ilgi görmüştür. Alimler hadis kitaplarında duâ hususu için ayrıca bir bölüm oluşturmuştur. Önemli ve en bilindik hadis alimlerinin kitaplarında duâ bahsi şu şekilde bölümlere ayrılmıştır; “Buhârî’nin *el-Câmi’us Sahihî’nde* ‘Kitâbü’d-Da’avât’, Müslim’in *el-Câmi’us Sahihî’nde* ‘Kitâbü’z Zikr ve’d-du’â’, Tirmizî’nin *es-Sünen’inde* ‘Kitâbü’d-Da’avât’, İbn Mâce’nin *es-Sünen’inde* ‘Kitâbü’d-Du’â’”.²⁴ Duâ konusu daha sonraları bir kitabın içinde bölüm olmaktan ziyade müstakil bir halde me’sûr²⁵ duâlar olarak ele alınmıştır. Hz. Peygamberin günlük zikir ve duâlarını ihtiva eden, İmâm Nesâî’ye ait “Amelü’l-yevm ve’l-leyle” adlı eser en çok bilinen hadis türündeki duâ kitaplarından²⁶ Amelü’l-yevm

¹⁹ Feyzû’l Furkan, çev. Hasan Tahsin Feyizli, (İstanbul: Server Yayınları, 2007), el-Mü’min 40/60.

²⁰ el-Bakara 2/186.

²¹ Selahattin Parlador, “Dua”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/530-535.

²² Tirmizî, “Da’avât”, 1. Detaylı bilgi için bkz. İslam ve İhsan, “Dua İle İlgili Hadisler” İslâm ve İhsan, Şifa Salavatı, <https://www.islamveihsan.com/sifa-salavati.html> E.T. 10/05/2023.

²³ el-Bakara 2/152.

²⁴ Mustafa Çağrı, “Dua”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/536-539.

²⁵ Detaylı bilgi için bkz. *Kubbealtı Lugatı*, “me’sûre” (Erişim 26 Temmuz 2022).

²⁶ İsmail Lütfi Çakan, “Amelü’l-Yevm ve’l-Leyle”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/27-28.

ve'l-leyle, Mısır valisi Bedru'l-Humâmî'nin Hz.Peygamberin duâları hakkında bir eser telif etmesini Nesâî'den rica etmesi üzerine yazıldığı nakledilmektedir.²⁷ Muhammed b. Fudayl b. Gazvân ed-Dabbî'nin *Kitâbü'd-Du'â* isimli eseri ise, kaynaklarda en eski duâ kitabı olarak geçmektedir.²⁸ Ayrıca İmâm Nevevî'nin, "el-ezkâr" adlı eseri de bilinen duâ kitapları arasındadır.²⁹

Genel olarak duâ kitapları, belirli alimler tarafından sahih hadis kaynaklarından seçilerek derlenmiştir. İslâm dünyasında, her dönemin içinde bulunduğu durumlar itibariyle duâ kitapları çeşitlilik kazanmıştır. Daha sonraları bu duâ kitapları belirli tekke ve tarikatlara, kişilere özel olarak hazırlanmıştır. Böylelikle hazırlanan bu eserler seçili ayet, hadis, zikir, salavat ve muhtelif duâları içinde barındıran En'âm, Delâil ve Evrad gibi duâ kitapları olarak çeşitlenmiştir.

1.2.1. En'âm-ı Şerîf

En'âm Sûresi Kur'ân-ı Kerîmin altıncı sûresidir. Nüzûl sırası ise elli beştir. Yüz altmış beş ayet olup, Mekkî sûrelerdendir yani Mekke döneminde nâzil olmuştur. İbn Abbas (r.a.)'dan rivayet edilen bir hadiste sûrenin 91, 93, 151 ve 153. âyetlerinin Medîne döneminde nâzil olduğu bildirilmektedir. Diğer bir rivayette 20, 21, 114 ve 141. âyetlerinin de Medîne döneminde nâzil olduğu bildirilmiştir.³⁰ Kelime anlamı olarak "deve, sığır, koyun vb. hayvan" anlamına gelen ne'am kelimesinin çoğulu en'âm'dır.³¹ Araplar, inanç ve geleneklerinden dolayı hayvanların helal ve haram olması konusunda kendilerince verdikleri yanlış hükümler sonucunda, sûrenin 136, 138, 139 ve 142. âyetleri inmiştir. Sûre ismini bu âyetlerde geçen ne'am (çoğulu En'âm) kelimesinden almıştır.³² H.Tahsin Emiroğlu, "Esbâb-ı Nüzûl (Kur'ân Âyetlerinin İniş Sebepleri ve Tefsirleri)" adlı eserinde, En'âm sûresinde tekrarlanan "en'âm" kelimesinin anlamını "ni'metler" olarak ifade etmiştir. Bu anlamın maksadını da Nebîliğin hüccetini anmak olduğunu bildirmiştir.³³ En'âm Sûresi ayrıca "Hüccet Sûresi" olarak da bilinmektedir. Sûrenin 83.

²⁷ İmâm Nesâî, *Efendimiz'in Dilinden Dualar ve Zikirler Amelü'l-yevm ve'l-leyle*, çev. Nâim Erdoğan (İstanbul: İz Yayıncılık, 2008), 15.

²⁸ Çağrı, "Dua".

²⁹ İmâm-ı Nevevî, *El-Ezkâr*, çev. Abdulhalık Duran (İstanbul: İslâmî Neşriyat Yayınevi, 1973).

³⁰ *Feyzü'l Furkan*, 127.

³¹ *Kubbealtı Lugati*, "Enâm" (Erişim 12 Mayıs 2023)

³² Emin Işık, "En'âm Sûresi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/169-170. ; el-En'âm 6/136,137,138,139,142.

³³ H. Tahsin Emiroğlu, *Esbâb-ı Nüzûl (Kur'ân Âyetlerinin İniş Sebepleri ve Tefsirleri)*, (Konya: Yeni Kitap Basımevi, 1971), 4/222.

ve 149. âyetlerinde geçen “hüccet” kelimesi, putperestliğe reddiye anlamlarını ihtiva ettiği için sûre bu isimle de anılmıştır.³⁴ Mekke’de inen uzun sûrelerden biri En’âm’dır. Kur’ân-ı Kerîm’de “el-hamd” ile başlayan beş sûre(Fatiha, Kehf, Sebe’ , Fâtır) bulunmaktadır ve En’âm Sûresi de bunlardandır.³⁵

Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, “Hak Dini Kur’ân Dili” adlı eserinde En’âm Sûresi için şunları nakletmektedir;

*“Hazreti Enes Radıyallahü anhten rivayet olunduğuna göre Resulullah şöyle buyurmuştur ki: <Kur’anda sûrei En’âm’dan gayri bir sûre bana cümleten nâzil olmadı ve şeytanlar bu sûre için toplandıkları kadar hiçbir sûre için toplanmamışlardı. Bu sûre bana Cibril ile mahiyetinde elli bin melek olduğu halde gönderildi, bunu kuşatmışlar, bir düğün debdebesiyle getirdiler, havuza kor gibi sadrimde kararlaştırdılar. Allah teâlâ bununla beni ve sizi öyle i’zaz etti ki artık bundan sonra ilel’ebed izlâl etmez. Bunda müşriklerin bütün hüccetlerinin ibtali ve Allahın hulfü nâkabil bir va’di vardır.>”*³⁶

Hüccet kelimesi “delil, vesîka, senet, belge” anlamlarına gelmektedir. En’âm Sûresi’nin tevhid inancının delillerini içinde barındırması, kafirlerin delillerini iptal etmesi ve iman edenlerin ilelebet bu ayetler sayesinde zelil olmayacaklarına dair müjde niteliğinde ifadelerin olması “Hüccet” olarak anılmasında etkili olduğu düşünülmektedir.

İbn Kesir Tefsiri’nde En’âm Sûresi hakkında şu hadislere yer vermiştir;

“Hâkim, Müstedrek’inde Câbir (r.a.)’tan şöyle nakleder: En’âm Sûresi nâzil olunca Allah Resûlü (s.a.v.) Allah’ı tesbih etti. Sonra, ‘Bu sûrenin inişine ufku kaplayacak kadar çok melek eşlik etti’ buyurdu.”

“İbn Merdûyeh, Enes b.Malik (r.a.)’tan şöyle nakleder: Allah Resûlü (s.a.v.) şöyle buyurdu: ‘En’âm Sûresi, beraberinde iki ufuk arasını dolduran melek topluluğuyla nazil oldu. Meleklerin (zikir) uğultusundan yeryüzü sallanıyordu. Resûlullah (s.a.v.) ‘Subhânallâhi’l – azim, Subhânallâhi’l – azim (Büyük Allah’ı tenzih ederim, büyük Allah’ı tenzih ederim)’ diyordu.”

*“İbn Merdûyeh, daha sonra İbn Ömer (r.a.)’tan şöyle nakleder: Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: ‘En’âm Sûresi bana tek bir defada nâzil oldu. Onun inişine yetmiş bin melek yüksek sesle tesbih ve hamd ederek eşlik etti.’”*³⁷

³⁴ Işık, “En’âm Sûresi”. ; *Esbâb-ı Nüzûl*, 4/222.

³⁵ Muhammed Ali Es-Sabunî, Safvetü’t-Tefâsîr (Tefsirlerin Özü), çev. Doç.Dr. Sadreddin Gümüş – Dr. Nedim Yılmaz (İstanbul: Ensar Neşriyat), 2/165,176.

³⁶ Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili* (İstanbul: Eser Kitabevi, 1982).

³⁷ İmam Hafız İbn Kesir, Tefsîru’l Kur’an’il Azim (İbn Kesir Tefsiri), çev. Dr. Savaş Kocabaş (İstanbul: Karınca&Polen Yayınları, 2011), 4 / 121,122.

Çoğu müfessir eserlerinde bu hadislerle yer vermiştir. En'âm Sûresi'nin tek seferde nâzil olması ve yetmiş bin melek tarafından indirilmesi bu sûrenin faziletlerindendir.

En'âm Sûresi'nin indiği cahiliye devrinde insanlar, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in peygamberliğini kabul etmeyerek, onunla alay etmişlerdir. Kendi oluşturdukları putlara taparak, Allahın vahyini inkâr etmişlerdir. Müşrikler Kur'ân-ın peyderpey indirilmesinin kitap olmasına ters düştüğünü zannetmekteydiler. En'âm Sûresi ise onlar nezdinde kitap olarak sayılan İncil ve Zebûr ayağındadır. Allahü Teâlâ, En'âm sûresini indirerek onlara, kendisinin Kur'ân-ı Kerîm'i toptan indirmeye kadir olduğunu ancak peyderpey indirilmesinin kulların ezberlemesine ve anlamasına daha uygun olduğunu açıklamıştır.³⁸ Sûre muhtevâsı açısından tevhid inancının bütün delillerini içermektedir. Diğer sûreler vuku bulan hadiseler ve ihtiyaç dahilinde inmiştir.³⁹ Sûre putperestlik ve çok tanrılı inançlara karşı reddiye hükmünde sayılabilir.⁴⁰

Daha önce zikredildiği üzere sûrenin iman edenlere bir hüccet, müjde ve zelil olmayacaklarına dair bir nimet olarak ifade edilmiştir. Çünkü insan unutandır ve her dönemde puta tapmaya ve imanından sapmaya meyillidir. Bu sûrede yer alan âyetler tevhid inancının nişanesi ve açıklayıcısıdır. Bu sebeple iki ana konuyu takrir ve telkini ihtiva etmektedir. Takrir, cahiliye zihniyetini bulunduğu durumdan çıkararak yeniden oluşturma, sürekli canlı ve hatırdaki kalması için telkin amaçlanmaktadır.⁴¹

Buradan da anlaşılacağı üzere sûrenin tekrarı ve telkin hususunda durulmuş ve çokça okunması gerektiğinin faydaları bildirilmiştir. Bu sebeple En'âm-ı şeriflerin belirli dönemlerde çokça yazılması ve evlerde bulunmasının önemi açıklanabilmektedir. Matbaanın olmadığı ve kağıt sıkıntısının yaşandığı dönemlerde evlerde şahsi Kur'ân-ı Kerîm'lerin olması ancak maddi durumu iyi olan insanlar tarafından temin edilebiliyordu. Çünkü özel kağıtlara hattatlar tarafından yazdırılarak mücellidler tarafından ciltlenmesi gerekiyordu. Bu da oldukça maliyetli olduğundan okunması tavsiye edilen sûre ve âyetlerin, En'âm sûresinin muhtevâsı açısından tevhid inancını telkin ve canlı tutma

³⁸ Mahmud Ustaosmanoğlu, *Ruhu'l – Furkan* (İstanbul: Siraç Kitabevi, 2000), 8 / 359.

³⁹ Hasan Topçu, *En'âm Sûresi Işığında Cahiliye Zihniyeti* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1999).

⁴⁰ *Kur'an Mesajı: Meal-Tefsir*, çev. Muhammed Esed, Türkçeye çev. Cahit Koytak – Ahmet Ertürk (Ankara: İşaret Yayınları, 2002), el-En'âm.

⁴¹ Muhammed Gazali, *Kur'ân-ı Kerîm'in Konulu Tefsiri*, çev. Şahin Güven, Ekrem Demir (İstanbul: Şûrâ Yayınları, 2000), 109.

özelliğine sahip olduğu için bu sûrenin de çokça yazıldığı ve En'âm-ı Şerif olarak adlandırılan duâ kitaplarının oluşmasına sebep olduğu düşünülmektedir.⁴²

Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde yer alan I. Ve III. asra ait Arap menşeli mushaflara bakıldığında parşömenlere, cönk şeklinde ve iki kapak arasında Kur'ân-ı Kerim'den bölümlerin yazıldığı eserler bulunmaktadır. Muhtelif sûreler ve sûrelerin belirli ayetleri yer almaktadır. Genellikle Maide, İbrahim, Ra'd, Ali İmran, Nisa, Duhan, Enfal, Yunus ve Hud sûrelerinin yazıldığı görülmektedir. Ayrıca müstakil olarak yazılmış tahmini III. asra ait En'âm-ı Şerif de yer almaktadır. III. Asra ait bu eserde En'âm Sûresi 21. ayetinden 125. ayetin sonuna kadar yazılmıştır.⁴³ Alexandra Bain doktora tezinde, Topkapı Sarayı Müzesi'nde aklamı sittenin ölçülerini belirleyen XIV. Yüzyılın önemli hattatlarından Yâkut el-Musta'sımî tarafından Abbasi Halifesi Musta'sım'ın hazinesi için yazmış olduğu 690/1291 tarihli bir En'âm'dan bahsetmektedir. Bu En'âm-ı Şerif'in en erken dönemde yazılmış En'âmlardan olduğunu belirtmiştir.⁴⁴ Halifenin hazinesine ait olduğu bilgi eserin zahriye sayfasında yer almaktadır. Eserde Fatiha, En'âm, Sebe' ve Fatır sûreleri yazmaktadır.⁴⁵ İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nde sadece En'âm sûresi yazılmış Yâkut el-Musta'sımî ketebeli bir eser bulunmaktadır. Eserin künyesinde, uzun irice nesih hattı ile beş satır olarak yazıldığı bilgisi mevcuttur. Ancak esere bakıldığında muhakkak hattı ile yazıldığı görülmektedir. Eserin sayfaları altınla cetvelenmiş, cildi miklep ve şemselidir. Eserin 1a sayfasında Rıza Paşa Kütüphanesi'ne ait bir mühür mevcuttur. Eser numarası "nekay01673" olarak geçmektedir (Fotoğraf 1-2). Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'nde Ahmed Karahisârî'ye ait meşhur satrançlı kûfî ve müselsel besmele kompozisyonunun bulunduğu En'âm-ı Şerif mevcuttur (Fotoğraf 3). Karahisârî birçok En'âm ve duâ mecmuası yazmıştır. Ancak hiçbirini birbirine benzetmemiş muhtelif kompozisyon ve istifler tasarlamıştır.⁴⁶

⁴² Matbaanın olmadığı dönemlerde el yazması Kur'ân-ı Kerim'e sahip olmanın maliyetli olacağı ve bu sebeple duâ kitaplarının oluşması tesbiti kıymetli Doç.Dr. Hilal Kazan ile yapılan görüşmede aktardığı görüşlerdir.

⁴³ Fehmi Edhem Karatay, *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Arapça Yazmalar Kataloğu* (İstanbul: Topkapı Sarayı Müzesi Yayınları, 1962), I-II / 17.

⁴⁴ Alexandra Bain *The Late Ottoman En'am-i Serif: Sacred Text And Images In an Islamic Prayer Book*, (Canada: Universty of Victoria, In The Department of History in Art, Doktora Tezi, 1999), 51. ; Mehmet Memiş, "Sanatlı Yazma Kitaplardan Enâm-ı Şerifler ve Özellikleri" *Hat Sanatı ve Hattatlar Sadırlardan Satırlara* (İstanbul: Divan Kitap, 2021), 85.

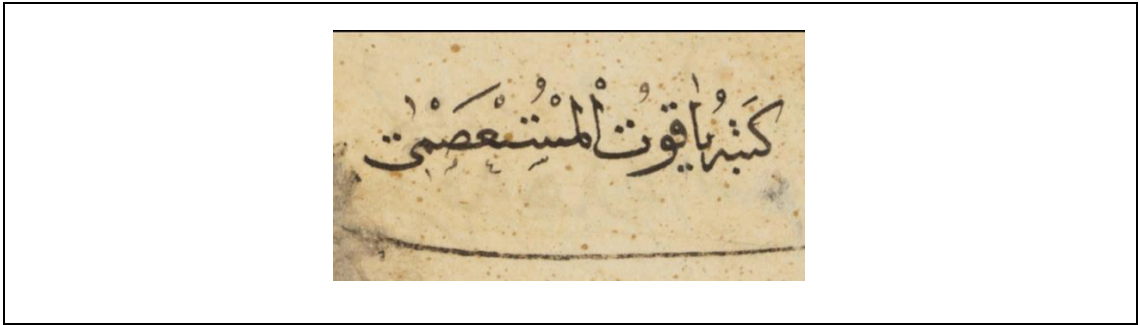
⁴⁵ Karatay, *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Arapça Yazmalar Kataloğu*, I-II / 33.

⁴⁶ A. Süheyl Ünver, *Hattat Ahmet Karahisârî* (İstanbul: Kemal Matbaası, 1948), 17-18.

Fotoğraf 1: Yâkut El-Musta'sımî Hattıyla En'âm-ı Şerîf

Kaynak: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi / Nekay 01673/ y.1b.

Fotoğraf 2: Yâkut El-Musta'sımî'nin Ketebeşi

Kaynak: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi / Nekay 01673/ y.55b.

Fotoğraf 3: Ahmet Şemsettin Karahisari En'âm-ı Şerîfi, Kapak ve İç Sayfa

Kaynak: <https://islamansiklopedisi.org.tr/karahisari-ahmed-semseddin> E.T. 24/11/2023

1.2.2. Evrâd-ı Şerîf

Evrâd, kökeni Arapça olan ‘vird’ kelimesinin çoğuludur. Her gün veya düzenli olarak okunan belirli âyet, sûre ve duâlardır.⁴⁷ Evrâdlar genellikle tarikat şeyhleri tarafından kendilerine ilham olunduğu hal üzere oluşturulmuş duâ ve zikirlerdir. Evliya-ı kirâm, Hz.Peygamberden intikal eden duâları kendi yollarına uygun usulde tertip etmişlerdir. Bu virdler okunuş amacına göre veya şeyhin adıyla isimlendirilmiştir. Virdler okunacağı vakit itibariyle, Hizb’ül-fecr, Vird’üs-seher, Vird’ül-işrak gibi de isimlendirilmiştir.⁴⁸ V. (XI.) yüzyıldan itibaren tarikatların oluşmasıyla birlikte evrâdlar farklı bir hal almıştır. Tarikatların kendilerine özel evrâdı olmakla birlikte bunların okunup, zikirlerin çekileceği günler ve sayıları da farklıdır. Ayrıca her müride meşrebi ve seviyesi boyutunda şeyhi tarafından farklı virdler verilmektedir.⁴⁹ Kuşeyrî Risâlesi’nde, Cüneyd-

⁴⁷ *Kubbealtı Lugatı*, “Evrâd” (Erişim 27 Temmuz 2022).

⁴⁸ Seyyid Fâzıl Mehmet Paşa, *Şerh’ül-Evrâd’ül-Müsemma bi Hakâyık-ı Ezkâr-ı Mevlâna Hazret-i Mevlâna’nın Duaları Şerh-i Evrâd-ı Mevlâna* akt. Tahir Galip Seratlı (İstanbul: Rûmî Yayınları, 2005), 13.

⁴⁹ Mustafa Kara, “Evrâd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/533-535.

i Bağdadi'nin bir rivayetini aktarırken, Cüneyd'in namaz ve ağlamak dahil olarak geceye ait bir virдинin olduğundan bahsetmektedir.⁵⁰ Kuşeyrî'nin verdiği bilgiler ışığında ilk sûfîlerin virdi, tefekkür edip ağlama, nâfile namaz kılma ve belirli duâları okuma anlamında da kullandıkları anlaşılmaktadır.⁵¹

Tarikatlar öncesinde evrâd ile ilgili bilgileri barındıran en eski kaynak; Ebû Tâlib el-Mekkî'nin *Ḳūtü'l-ḳulûb* adlı eseridir. Ancak bu eser müstakil bir evrâd niteliğinde değildir. İçerisinde farz ve nâfile ibadetler, ruh, nefis ve tasavvufla ilgili bilgiler yer almaktadır. El-Mekkî'nin bu eseri, sûfî müellifleri etkilemiştir. Gazzâlî, *el-Münḳız mine'd-dalâl* adlı eserinde *Ḳūtü'l-ḳulûb*'dan yararlandığını dile getirmiş ve önemli eseri İhyâ'da yer alan birçok hususun bu eserden ilhamla kaleme aldığı bilinmektedir.

Tasavvuf ehli alimler, eserlerinde ekseriyetle evrâd ve duâlara yer vermiştir. Büyüklerin deyimi ile “virdi olmayanın vâridi olmaz / evrâdı olmayanın vâridatı olmaz”⁵² düsturunu benimsemişlerdir. Abdülbâki Gölpınarlı, “Mevlevî Âdâb ve Erkânı” eserinde “Mevlevî Evrâdı” bölümünde Mevlânâ'nın vird hususundaki beyitlerine değinmiştir.⁵³

Muzaffer Ozak, “Ziynet-ül Kulûb” (Kalplerin Ziyneti) adlı tasavvuf eserinde Kadiriyye, Rûfâ'iyye, Fethiyye, Bahaiyye, Cerrahiyye evrâdlarına, virdi Settâr, Gülbank ve Münâcât duâlarına da yer vermiştir.⁵⁴

Görüldüğü üzere mutasavvıf ve alimler duâyâ oldukça önem vermiş ve bunu da eserlerinde ortaya koymuşlardır. Duâ konusu hadis kaynaklarında ayrı bir bölüm olarak yer almıştır. Taşköprizâde, *Mevzûâtü'l-ulûm* (İlimler Ansiklopedisi) eserinde evrâd konusunu hadis ilminin alt dalı olarak ele almıştır.⁵⁵

Birçok duâ kitabında sembolik ifadeler işlenmiştir. Hattat Ahmed Ârif Efendi tarafından istinsah edilen Mevlevî Evrâd'ında(1886/87) unvan sayfası başlığının ortasına Mevlevî sikkesi yerleştirilmiştir. (Fotoğraf 4)

⁵⁰ Abdulkerim Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risâlesi* haz. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1981), 291-298.

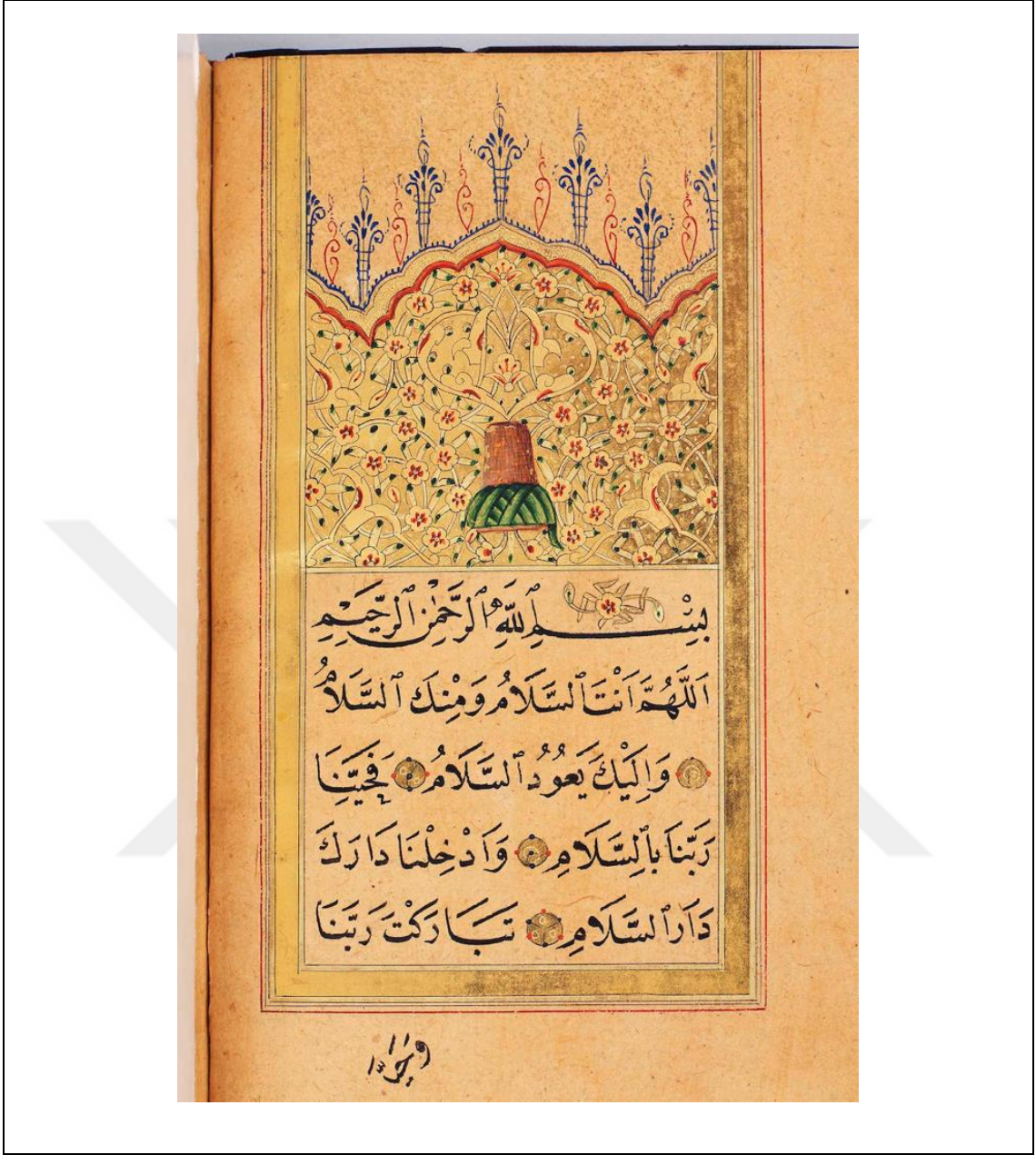
⁵¹ Kara, “Evrâd”.

⁵² Seyyid Fâzıl Mehmet Paşa, *Hazret-i Mevlâna'nın Duaları*, 13.

⁵³ Abdülbâki Gölpınarlı, *Mevlevî Âdâb ve Erkânı* (İstanbul: İnkılâp ve Aka Kitabevleri, 1963), 110-111.

⁵⁴ Muzaffer Ozak, *Ziynet-ül-Kulûb (Kalplerin Ziyneti) Aşık Sohbetleri ve Evradı Şerifeler* (İstanbul: Salâh Bilici Kitabevi Yayınları, 1973), 110-114-117-141-181-235-288-319.

⁵⁵ Kara, “Evrâd”.

Fotoğraf 4: Evrâd-ı Mevlânâ Unvan Sayfası

Kaynak: Kubbealtı Vakfı Ekrem Hakkı Ayverdi Koleksiyonu / EHA XVIII/7 / y.1b.

1.2.3. Delâil-i Hayrât

Delâil kelime anlamı olarak Arapça “delil” kökünden çoğulu “delâil” (deliller) anlamındadır.⁵⁶ Delâilü’l Hayrât ise Salâvat-ı Şerifelerden oluşan duâ kitabıdır. Şâzeliyye tarikatının Cezûliyye kolunun kurucusu olan Şeyh Cezûlî’ye ait olan bu eserin adının

⁵⁶ *Kubbealtı Lugatı*, “Delâil” (Erişim 2 Ağustos 2022).

anlamı; “Hayırların Delilleri ve Seçilmiş Peygambere Salât Konusunda Nurların Kaynağına Ulaştıran Salât ve Selâmlar”dır.⁵⁷ Berberî olan el-Cezûlî, aynı zamanda Seyyid olarak kabul edilmektedir. Dil ve din ilimlerini Fas’ta tahsil eden el-Cezûlî, Kuzey Afrika tasavvufunun en önemli simalarından biri olmuştur.⁵⁸

İslâm dünyasında çok okunan duâ kitapları arasında olan delâilin birçok şerhi mevcuttur. En bilinen şerhi Kara Davud’a aittir. Müellif, şerhin önemine binaen, içerisinde salâvatların dışında, İslâm tarihi, dünya tarihi ve insanlık tarihine dair bilgileri ihtiva ettiğini belirtmiştir.⁵⁹ Delâil, belirli gün ve zamanlarda düzenli olarak okunmaktadır. Daha çok tarikatlar ve sufiler tarafından okunduğu belirtilse de daha sonraları tarikata bağlı olunmaksızın çokça okunmuştur. Düzenli olarak okunduğunda, kötü huylardan arınma, maddi ve manevi faydalar görme, sevaplar kazanma ve Hz. Peygamberin şefaatine nail olma gibi çeşitli faziletlerinin olduğuna inanılmıştır.⁶⁰ Allahu Teâlâ ayeti kerimesinde Allah’ın ve meleklerinin dahi Hz. Peygambere salâvat getirdiğini belirterek, salâvatın önemi belirtilmiştir.⁶¹

Delâilü’l hayrâtlar, düz metin olarak yazıldığı gibi belirli hattatlar tarafından yazılmış ve müzehhipler tarafından süslenmiş sanatlı yazmalar olarak da mevcuttur. Bu sanatlı delâillerin en önemli özelliği içerisinde Mekke ve Medine tasvirlerinin olmasıdır. Ayrıca Hz. Peygamberi simgeleyen gül tasvirleri de ekseriyetle görülmektedir. Genellikle unvan sayfası formunda salâvatı şerife ile başlamaktadır.⁶²

Bu duâ kitapları çoğu zaman farklı hattat ve müzehheplerin elinden çıkarak farklı dönemlerde tamamlanmış olabilmektedir. Bu eserlerin tasarımı ve istinsah şekilleri duâ kitaplarına çeşitlilik kazandırmıştır. Kubbealtı Vakfı’nda yer alan farklı hattat ve müzehheplerin elinden çıkan duâ kitabında yer alan Delâilü’l Hayrât başlıklı unvan sayfası bu eserlere güzel bir örnektir. (Fotoğraf 5)

⁵⁷ Hicabi Gülgen, Semra Güler, “Osmanlı Devletinde Klasik Dönem ve Sonrasına Ait Delâilü’l Hayrât” Minyatürlerindeki Değişim”, *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (İMAD)* 3/1 (Haziran 2018), 5.

⁵⁸ Süleyman Uludağ, “Cezûlî, Muhammed b. Süleyman” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/515-516.

⁵⁹ Kara Davut, *Delâilü’l Hayrât Şerhi* (İstanbul: Rahmet Yayınları, 1983), 1-18.

⁶⁰ Betül Demir, “Abdullah Zühdi İmzalı Bir Başeser: Delâilü’l Hayrât”, *Lale Kültür, Sanat ve Medeniyet Dergisi* 3 (Ocak-Haziran 2021), 17.

⁶¹ El-Ahzâb / 56.

⁶² Mehmet Memiş, “Osmanlı Kitap Sanatlarında Delâilü’l-Hâyrat El Yazmaları”, *Lale Kültür, Sanat ve Medeniyet Dergisi* 6 (Ağustos 2022), 1-19.

Fotoğraf 5: Delâil'ül Hayrât Başlıklı Unvan Sayfası

Kaynak: Kubbealtı Vakfı Ekrem Hakkı Ayverdi Koleksiyonu / EHA VII/4/ y.2b.

1.3. Yazma Kitaplarda Görülen San’at Unsurları

Burada ele alınacak san’at unsurları tez konusu olan En’âm-ı Şerîf bünyesindeki konuları kapsamaktadır. Bu sebeple hat, tezhip, minyatür ve cilt san’atı dışındaki kitap san’atlarına değinilmemiştir.

1.3.1. Hat

Hat Arapça kökenli bir kelime olup yol, çizgi ve işaret anlamlarına gelmektedir.⁶³ Arapça harflerin müstakil, istifli ve düz yazı olarak estetik ölçülerle yazılan haline ise “hüsn-i hat” (güzel yazı), bu sanatı icra eden kişiye “hattat” denmektedir.⁶⁴ Arap yazısının menşei Ârâmî asıllı Nabatî yazıya dayanmaktadır.⁶⁵ Hüsn-i hat bugün ki sanat ölçülerine gelene kadar ciddi merhalelerden geçmiştir. Her dönemin hattatları yazıyı ölçülü hale getirmiş ve kendinden sonraki hattatlar da bu kaideleri geliştirmiştir. Bu hattatlardan en önemlisi Abbasî devrinde yaşamış olan İbn Mukle’dir. Harf bünyelerini geometrik nispetlere bağlamış ve aklâm-ı sittayı (altı yazı çeşidi/şek kalem) ortaya çıkarmıştır.⁶⁶ Bu yazı çeşitleri aklâm (müfredi kalem), birbirine yakın olarak tevkî‘ ve rikâ‘, muhakkak ve reyhânî, sülüs ve nesih hatlarıdır.⁶⁷ İkinci büyük hat ustası olarak kabul edilen İbnü’l-Bevvab (Ali b. Hilâl), Mukle’nin hatta belirlediği ölçüleri estetik hale getirerek aklâm-ı sittanın gelişmesinde önemli rol oynamıştır.⁶⁸ Hattın ustalarından biri de “kıbletü’l-küttâb” olarak anılan Yâkût el-Müsta’sımî’dir. Yâkût, Mukle ve Bevvab’dan sonra her yazı çeşitinin kalem ölçüsünü belirlemiş, harfleri kendi kalem noktasına göre ölçülendirerek, çanaklı ve keşideli harfleri belirli nispetlere bağlamıştır. Kendi zamanına kadar kalem ağzı düzdür ve Yâkût bugün ki eğri olarak kesilen kalem ölçüsünü belirleyen kişidir.⁶⁹ Mukle, Bevvab ve Yâkût’tan sonra hat sanatında çığır açan ve Türk hat sanatının bugün ki kaidelerini ortaya koyarak Osmanlı hat ekolünü kuran reisü’l hattatîn Şeyh

⁶³ *Kubbealtı Lugatı*, “Hat” (Erişim 18 Ağustos 2023).

⁶⁴ Derman, “Hat”.

⁶⁵ Ali Alparslan, *Osmanlı Hat Sanatı Tarihi* (İstanbul: YKY Yayınları, 2016), 23.

⁶⁶ Fatih Özkafa, *Hat Sanatı Osmanlı’dan Bugüne* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2023), 84.

⁶⁷ Nihat M. Çetin, “Aklâm-ı Sitte” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/276-280.

⁶⁸ Muhittin Serin, *Hat Sanatı Tarihi Ekoller ve Takipçileri*, (İstanbul: Kubbealtı Yayınları, 2019), 1/ 128.

⁶⁹ Muhittin Serin, “Yâkût el-Müsta’sımî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/291-293.

Hamdullah'tır.⁷⁰ Zamanın önemli ve ismini zikredemediğimiz birçok hattat günümüze ulaşan nadide eserler bırakarak hat sanatının gelişmesini sağlamıştır.

Nitekim, Kur'ân'ın Arap lisanıyla inmesi ve İslâm'ın kabulü ile birlikte yazı gelişmiş, sanat boyutunu almıştır. Allah'ın kelamına olan saygı, O'nun sözüne yakışır mahiyette Kur'ân-ı yazabilme arzusu, "Allah güzeldir, güzeli sever / Güzeli şeyler güzel kaplara konur" anlayışıyla yazı, sanat yazısı seviyesine ulaşmıştır. Kur'ân'ın bu dil ile nazil olması, Arapçanın geniş coğrafyalara yayılarak şöhret sahibi olmasını sağlamıştır. Arap hattı, İslâm ümmetinin ortak değeri haline gelerek zamanla "İslâm Hattı" vasfını kazanmıştır.⁷¹

1.3.2. Tezhip

Altın anlamına gelen "zeheb" kelimesinden türeyen "tezhip" altınlamak, süslemek manasındadır.⁷² Bu ifade yaygın ve yüzeysel olarak bilinen tanımdır. Ancak tezhibin yazma eserlerin ortaya çıkışı ile birlikte geniş bir coğrafyaya yayılışı ve tarihi mevcuttur. Tezhip esas olarak altın ve doğal boya kullanıldığı küçük ebatlarda yapılan, kitap sanatlarının önemli bir dalıdır.⁷³ Türk tezhibinin ilk örnekleri, Orta Asya'da Uygur Türkleri zamanında görülmektedir.⁷⁴ Türk tezhip sanatı Uygurlar, Karahanlılar, Gazneliler, Büyük Selçuklular, Anadolu Selçukluları ve Beylikler, Osmanlı Devleti ve Cumhuriyet dönemi olmak üzere yedi döneme ayrılmaktadır.⁷⁵ Tezhip sanatı el yazması kitapların "zahriye, serlevha, unvan sayfası, sûre başı, bölüm başı, hâtime bölümleri" murakka' ve yazmaların koltuk, durak, satır araları iç ve dış boşlukların süslemelerinde kullanılmıştır.⁷⁶ Ayrıca hüsn-i hat levhalarında, tuğra ve fermanlarda, minyatür ve kitap ciltleri gibi alanlarda da kullanılmıştır. Tezhip sanatını icra eden kişiye müzehhip denilmektedir.⁷⁷

⁷⁰ Detaylı bilgi için bkz. Muhittin Serin, *Türk Hat Üsdatları 2 Hattat Şeyh Hamdullah*, (İstanbul: Kubbealtı Yayınları, 2007).

⁷¹ Abdurrahman Ömer Muhammed İsbîndârî, *Kur'an-ı Kerim'in Mekke Döneminde Yazılışı (Kitâbetu'l-Kur'âni'l - Kerim fi'l-Ahdi'l-Mekkî)*, çev. Veli Kayhan (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2014), 31. ; Serin, *Hat Sanatı Tarihi Ekoller ve Takipçileri*, 32.; Derman, "Hat".

⁷² *Kubbealtı Lugatı*, "Tezhip" (Erişim 6 Ağustos 2023).

⁷³ İlhan Özkeçeci, Şule Bilge Özkeçeci, *Türk Sanatında Tezhip* (İstanbul:Yazıgen Yayınları, 2014), 25.

⁷⁴ Fatma Çiçek Derman, "Tezhip", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/65-68.

⁷⁵ Özkeçeci, *Türk Sanatında Tezhip*, 35.

⁷⁶ Gülnur Duran, "Tezhip", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/63-65.

⁷⁷ İnci Ayan Birol, "Tezhip", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/61-62.

1.3.3. Minyatür

Minyatür kelimesi İtalyan kökenli olup Latince “miniature” olarak yazılmaktadır. Matbaanın icadından önce yazma eserlerde görülen küçük resimlere verilen addır. Daha sonra eşya ve objelerin üzerine de minyatürler yapılmıştır.⁷⁸ Ortaçağ Avrupa dönemindeki el yazmalarının metnin başlangıç kısmında yer alan süsleme detayları minium ve miniature olarak adlandırılmıştır. Bu süslemeler bugün sülûğen olarak bilinen kırmızı-turuncu renk tonlarındadır. Daha sonra bu tabir minor (küçük) kelimesinden, küçük resim anlamını kazanmıştır.⁷⁹

Osmanlı döneminde minyatür saray sanatı olarak kabul edilmiş, dönemin padişah ve yöneticileri tarafından desteklenmiştir. Minyatürlü Şahnâme eserine zarar verdiği için bir adam cezalandırılmış ve başka bir ile sürülmüştür. Bu durum minyatürlü yazmaya verilen önemin delilidir.⁸⁰ Osmanlı döneminde ve İslâm sanatlarında minyatüre “tasvir”, bu sanatı icra edene “musavvir” veya “nakkaş” adı verilmiştir.⁸¹

1.3.4. Cilt

Yazma eserin dış kısmını örten bölümdür. İslâm tarihinde Kur’ân-ın iki kapak arasına getirilmesine Mushaf denilmiştir. Kur’ân nüshalarının korunması amacıyla sayfeler tahta ve çitadan oluşan malzemelerle iki kapak arasına alınmıştır.⁸² Dağınık halde bulunan papirüs, sayfa ve kitaplar, nüshaların sırasının bozulmaması ve korunması amacıyla derilerle muhafaza edilmiştir. Bu koruyucu kapağa “cild” denilmektedir.⁸³ Kitapların muhafaza edilmesi için kullanılan bu malzeme yüzyıllar boyunca farklı materyal ve yöntemlerle gelişmiştir. Her coğrafyanın kendine has üslup ve süsleme çeşitleriyle ciltçilik, sanat boyutunu kazanmıştır. Ciltleme süreciyle ilgili olarak Adam Gacek, “*Arapça Elyazmaları İçin Rehber*” adlı eserinde üç farklı temel terimden bahsetmektedir. Doğu (Meşrik)’de “teclîd”, Batı (Mağrib)’de “tasfir”, İran ve Osmanlı-Türk bölgelerinde

⁷⁸ Kubbealtı Lugatı, “Minyatür” (Erişim 12 Ağustos 2023).

⁷⁹ F. Banu Mahir, “Minyatür”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/118-123.

⁸⁰ Metin And, *Osmanlı Tasvir Sanatları: 1 Minyatür* (İstanbul: Türkiye İş Bankası, 2002), 107.

⁸¹ Mahir, “Minyatür”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.

⁸² Pedersen Johannes, *İslam Dünyasında Kitabın Tarihi*. çev. Mustafa Macit Karagözoğlu (İstanbul: Klasik Yayınları), 2021.

⁸³ Ahmet Saim Arıtan, “Ciltçilik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/551-557.

ise “tashîf” terimlerinin kullanıldığını belirtmiştir.⁸⁴ Ancak Osmanlı ve günümüzde “teclîd” terimi kullanılan ve yaygın olarak bilinendir. Ciltçilik işlemini yapan kişiye ise mücellid denilmektedir.

⁸⁴ Gacek, *Arapça Elyazmaları İçin Rehber*, 48.

2. BÖLÜM: SSM'DEKİ 101-0183 ENVANTER NUMARALI EN'ÂM-I ŞERÎF'İN KİTAP SAN'ATLARI AÇISINDAN İNCELENMESİ VE MUHTEVÂSİ

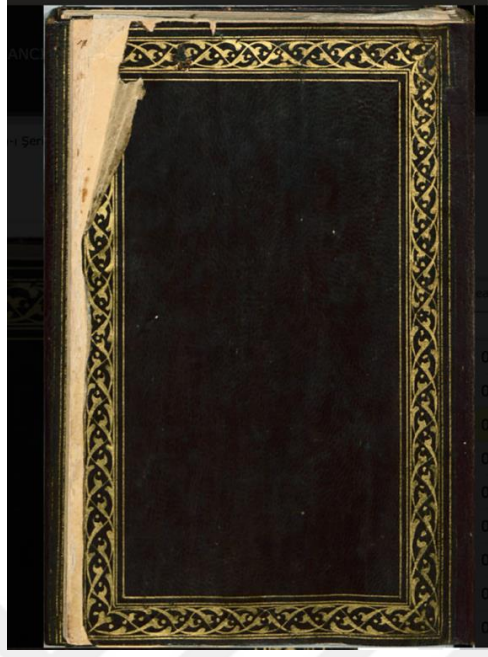
2.1. Cilt Özellikleri

Eserin cildi acı kahve tonunda ve rûganîdir. Rûgân kelime anlamı olarak yağ demektir ve kitap ciltlerinin üzerine işlenen tasvir ve süslemelerin parlak gözükmeleri için “ardıç sakızı, damla sakızı, terementi ve şarap ruhunun usûlüne göre kaynatılıp süzülmesinden elde edilen eriyik” malzemedir.⁸⁵ Rûganî cilt lake ve edirnekârî olarak da bilinmektedir.⁸⁶ Cildin dış yüzeyinin kenar kısımlarında, altınla, ara suyu formunda, üç iplik rûmî desen çerçeve şeklinde işlenmiştir ve orta kısım boş bırakılmıştır.(Fotoğraf 6) Cildin iç kabında ½ simetrik kompozisyonlu barok ve rokoko tarzı yeşil ve kırmızı tonlarında C ve S kıvrımlı yaprak motiflerinden oluşan bir desen vardır. Desenin etrafında, aynı renk ve yaprak motifleriyle tasarlanmış kalın ara suyu geçmektedir. Eserin tamiratı sırasında bezemeli kısım üzerine derinin yapıştırıldığı ve kalın ara suyunun bu sebeple tamamının görülmediği anlaşılmaktadır. Muhtemelen eserin iç kapaklarının ilk halinde barok-rokoko desenleri tüm alanı kaplamaktaydı. Bu desen eserin cildinin iki kapağının da iç kısımlarında vardır. Cildin sertabının iç kısmında altın renginde yaprak ve çiçek motiflerinden oluşan tek şerit ara suyu geçmektedir. Diğer ara suyu desenlerine oranla daha küçüktür.(Fotoğraf 7) Sakıp Sabancı Müzesi Kitap Sanatları ve Hat Koleksiyonu kataloğunda (env. 101-0183) yer alan bilgide, eserin muhtemelen kötü şartlarda kaldığı ve bu yüzden dış kapaklarının özgün halde korunamayıp, XX. yüzyılın başlarında yenilendiği bildirilmektedir. İç kapağının ise özgün halde olduğu belirtilmiştir.⁸⁷ Eserin cilt kapağı ile asıl metnin başladığı sayfa arasında, yazma eserlerde “vikaye varağı” olarak tabir edilen boş bir sayfa bulunmaktadır.

⁸⁵ *Kubbealtı Lugatı*, “Rûganî” (Erişim 20 Ağustos 2022).

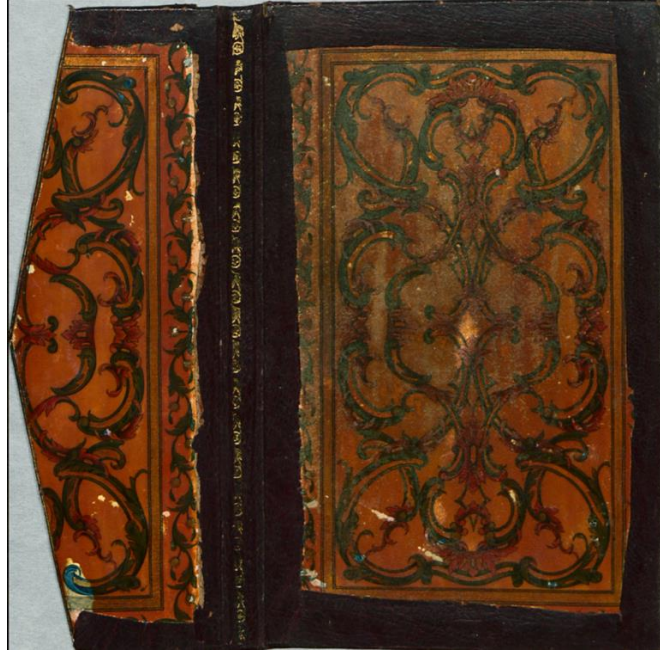
⁸⁶ Arıtan, “Ciltçilik”,

⁸⁷ Z. Tanındı, A. Aldemir Kilercik, *Sakıp Sabancı Müzesi Kitap Sanatları ve Hat Koleksiyonu*, 167.

Fotoğraf 6: Eserin Cildi, Dış Kapak (SSM / 101-0183)

Kaynak: <https://digitalssm.org/digital/collection/Kitapvehat/id/186670/rec/1> E.T. 24.11.2023

Fotoğraf 7: Eserin Miklepli Kapak İç Kısmı (SSM / 101-0183)

Kaynak: <https://digitalssm.org/digital/collection/Kitapvehat/id/186670/rec/1> E.T. 24.11.2023

2.2. Hat Özellikleri

Hattat Mehmed Şakir'e ait En'âm-ı Şerîf'te yer alan metinler ekseriyetle nesih hattıdır. Nesih, hat sanatında bir yazı çeşidi olup bilhassa kitap istinsahında ve Mushaf hattında yaygın olarak kullanılmıştır.⁸⁸ Nesih kelime anlamı olarak hükmü ortadan kaldırmak, nesh etmek, bir nüshanın yüzünü çıkartmak / istinsah etmek anlamlarını taşımaktadır.⁸⁹ İlmi ve dini birçok konuda yazma kitapların istinsahında nesih hattı tercih edilmiştir. Kitap istinsahında diğer yazı çeşitlerinin hükmünü ortadan kaldırdığı için bu yazı çeşidinin nesih olarak adlandırıldığı bilinmektedir.⁹⁰ Osmanlı hat ekolünün kurucusu Şeyh Hamdullah ile birlikte nesih hattı güzelleşmiş ve kolay okunan yazı haline gelmiştir. Bu sebeple Şeyh Hamdullah ekolü Mushaf yazma geleneğinde nesih hattı hakim olmuştur.⁹¹ İncelenen En'âm-ı Şerîf'in Mushaf yazımındaki kaidelere riayet edilerek yazıldığı görülmektedir. Osmanlı dönemi Mushaf kitabesinde dikey dikdörtgen biçiminde en ve boy 4/7 oranını gözetmektedir. Mushaflarda sayfa satır sistemi genellikle tek sayılı (11,13,15,17...) olarak yazılmaktadır.⁹² İncelenen eser (11) satırlı olarak yazılmıştır. Hattatlar satır düzenini mıstar⁹³ yardımıyla belirlemektedir. Satır aralıkları kullanılan kalemin ölçüsüne riayet edilerek nokta hesabıyla belirlenmektedir.⁹⁴ Yazma eser sayfalarını olası dış etkenlerden korumak için metnin etrafında belirli ölçülerde boşluklar bırakılmaktadır. Eserin sırt kısmına gelen sayfa boşluğu diğer kenarlara göre daha dar tutulmaktadır.⁹⁵ Yazma eserlerin sayfa kenarlarında bırakılan boşluklarda haşîye⁹⁶ adı verilen metinleri ve reddâde örneklerini görmek mümkündür. İncelenen eserin bazı sayfalarında reddâde görülmektedir.(Fotoğraf 8) Yazma eserlerde birbirini takip eden sayfalarda günümüzdeki gibi sayfa numaraları bulunmamaktadır. Yazma eseri oluşturan cüzlerin sırasını belirtmek için VI. (XII.) yüzyıla kadar rakam kullanılmıştır. Forma

⁸⁸ M. Uğur Derman, "Nesih", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/1-3.

⁸⁹ *Kubbealtı Lugati*, "Nesih" (Erişim 28 Ekim 2023).

⁹⁰ M. Uğur Derman, "Nesih". ; Ali Alparslan, "Osmanlılarda Hat Sanatının Gelişmesi ve Bunun Nedenleri", ed. Güler Eren, *Osmanlı Kültür ve Sanat* (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999), 11/37.

⁹¹ Muhittin Serin, *Hat Sanatı Ve Meşhur Hattatlar*, (İstanbul: Kubbealtı Yayınları, 2003), 125.

⁹² İter, "Hat Sanatında Mushaf Kitâbeti ve Hasan Rıza Efendi Mushafları", 209-210.

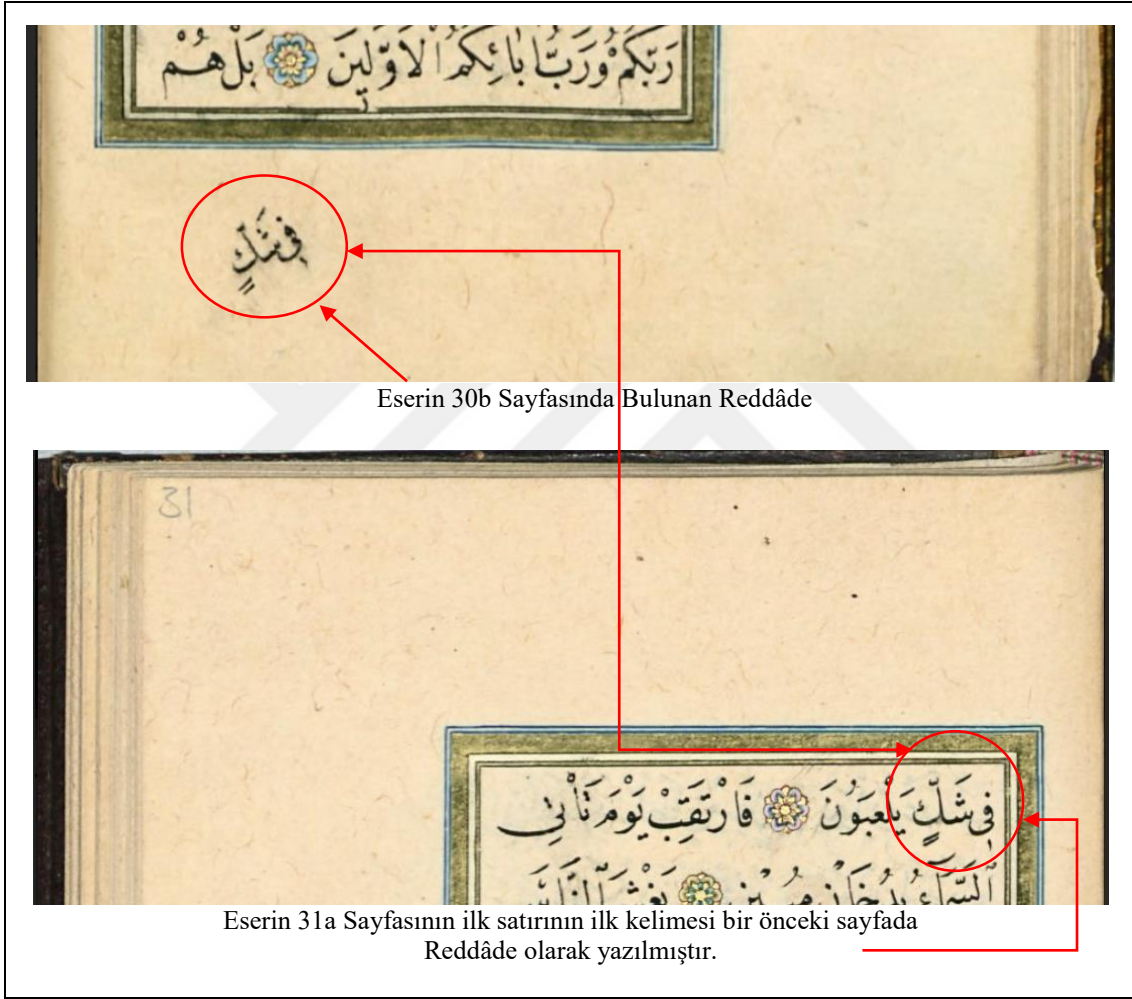
⁹³ Mukavva üzerine tel iplikle eşit ölçülerle çekilmiş, satır düzenini çıkarmaya yarayan kalıptır. Detaylı bilgi için bkz. *Kubbealtı Lugati*, "Mıstar" (Erişim 11 Haziran 2023).

⁹⁴ Derman, "Hat".

⁹⁵ M. Uğur Derman, *Doksandokuz İstanbul Mushafı* (İstanbul: Avrupa Kültür Başkenti, 2010), 15.

⁹⁶ Haşîye, Kitapların sayfa boşluklarına yazılan çoğu kısa açıklamalar için kullanılan terimdir detaylı bilgi için bkz. Tefik Rüşti Topuzoğlu, "Haşîye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/419-422.

halindeki sayfaların birbirine karışmaması için “b” sayfasının sol alt köşesine, bir sonraki sayfanın “a” ilk satırında yer alan ilk kelime yazılmaktadır. Bu usûle yaygın olarak “reddâde” ismi verilmektedir.⁹⁷ Reddâde kelimesi geri döndüren anlamındadır. Kelimenin kökenine bakıldığında “redd” Arapça geri döndürme, geri çevirme manasındadır.⁹⁸ Reddâde yerine; bir sonraki sayfayı gözettiği için gözetleyen anlamında “müşahide”, sayfaları birbirine bağladığı için bağlamak anlamına gelen râbıta kelimesi de kullanılmıştır.⁹⁹

Fotoğraf 8: Eserin 30b – 31a Sayfalarında Bulunan Reddâde Örneği (SSM / 101-0183)

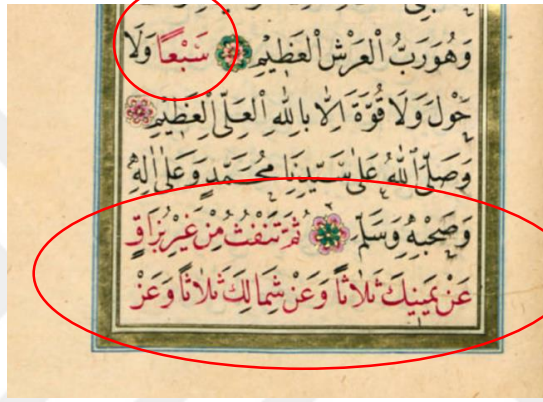
Kaynak: <https://digitalssm.org/digital/collection/Kitapvehat/id/186670/rec/1> E.T. 24.11.2023

⁹⁷ İsmail E. Erünsal, “Reddâde”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/515.

⁹⁸ *Kubbealtı Lugatı*, “Red”, “Âde” (Erişim 29 Haziran 2022).

⁹⁹ Erünsal, “Reddâde”.

En'âm-ı Şerîf'in metinleri siyah mürekkeple yazılmıştır. Muhtelif sayfalarda kırmızı mürekkeple yazılmış satırlar görülmektedir. Mühür, tasvir ve belirli duâlarda geçen bazı ifadeler, kırmızı mürekkeple yazılmıştır.(Fotoğraf 9) Bazı mühür sayfalarında, tasvirlerde yer alan ibareler, Mekke-Medine tasvirlerinin içerisindeki belirli yazılar, eserin sûre ve fasıl başları üstübeçle yazılmıştır.(Fotoğraf 10) Başlık ve sûre başı yazıları rikâ' hattıdır.¹⁰⁰ Rikâ' aklâm-ı sitteden bir yazı çeşididir. Sûratle yazılabilen ve harfleri birbirine bitişen bir yazıdır.¹⁰¹ Eserin 82a sayfasındaki mührün orta kısmında sülüs ile "Allah -Muhammed" yazılıdır ve harflerin içerisinde kırık nesihle yazılmış ayetler vardır. (Fotoğraf 11)

Hizbü'l Nevevi Duâsında Kırmızı Mürekkeple Yazılmış İfadeler v.93a

v.82b ve v.83a' daki Mühürlerde Kırmızı Mürekkeple Yazılmış İfadeler

Fotoğraf 9: Eserin Seçili Sayfalarından Kırmızı Mürekkeple Yazılmış İfadelere Örnekler (SSM / 101-0183)

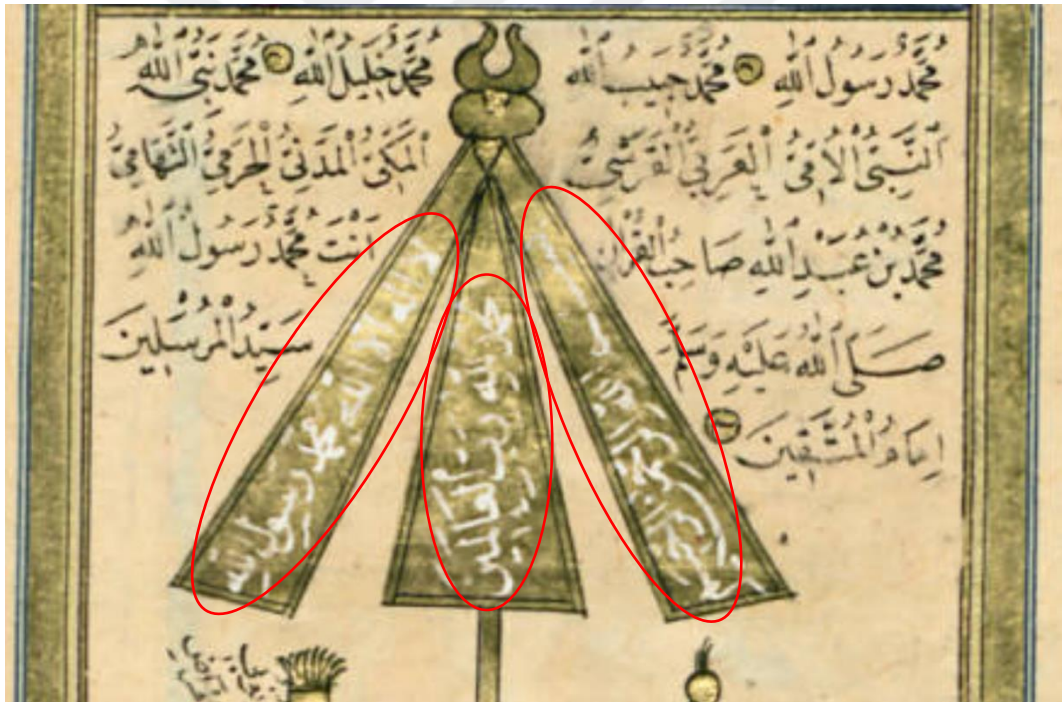
Kaynak: <https://digitalssm.org/digital/collection/Kitapvehat/id/186670/rec/1> E.T. 24.11.2023

¹⁰⁰ Başlıklar hakkında detaylı bilgi ve görsel için bkz. "2.3.3. Başlıklar".

¹⁰¹ Mahmud Bedreddin Yazır, *Medeniyet Âleminde Yazı ve İslâm Medeniyetinde Kalem Güzeli*, hzr. Hüseyin Gündüz, Faruk Taşkale (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2022), 1/115. ; Muhittin Serin, "Rikâ'" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/109-110.

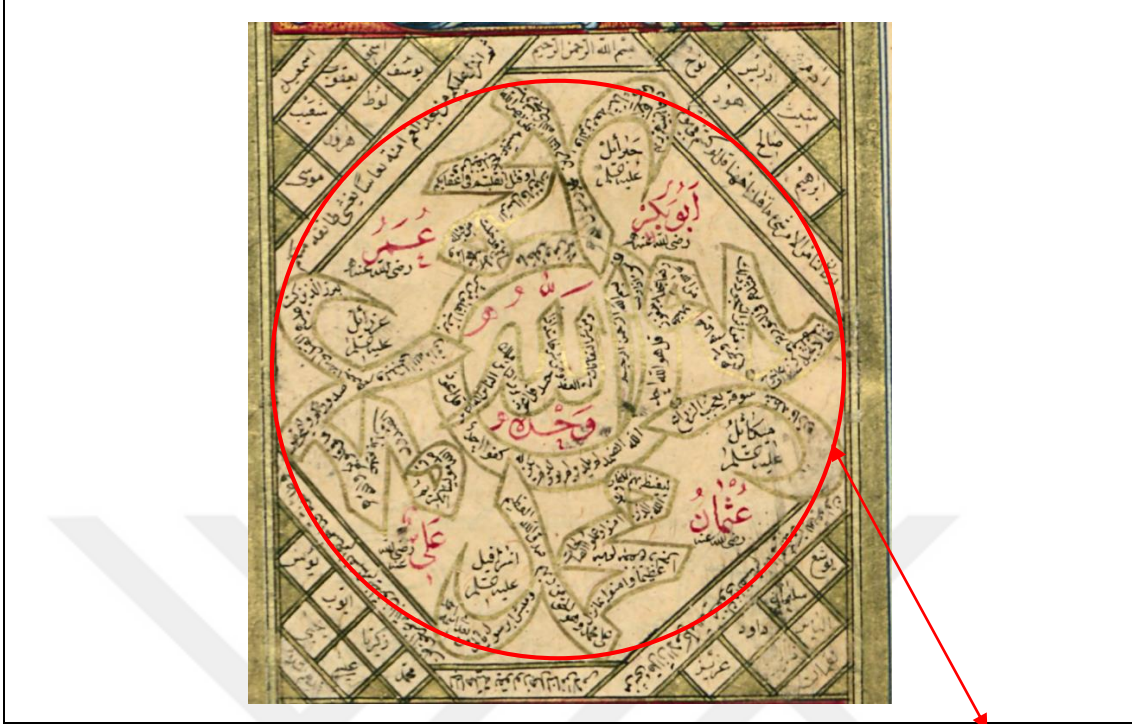
Mekke-i Şerif Tasvirinde Üstübeçle Yazılmış İfadeler v.84b

Sancak Tasvirinde Üstübeçle Yazılmış İfadeler v.85b

Fotoğraf 10: Eserin Seçili Sayfalarından Üstübeçle Yazılmış İfadelere Örnekler (SSM / 101-0183)

Kaynak: <https://digitalssm.org/digital/collection/Kitapvehat/id/186670/rec/1> E.T. 24.11.2023

Fotoğraf 11: Sülüs Harfler İçerisindeki Kırık Nesih ile Yazılmış Ayetler
(SSM / 101-0183 / v.82a)

Kaynak: <https://digitalssm.org/digital/collection/Kitapvehat/id/186670/rec/1> E.T. 24.11.2023

Sayfa 84a’da Makilî hatla farklı bir istif olarak “Ayn Alâ Allah” yazılıdır.(Fotoğraf 41) En’âm-ı Şerîf’in son sayfasında (y.112a) talîk hatla Hilye-i Şerîf yazılmıştır. Hattat imzasını Hilye-i Şerîfe’nin sol alt kısmına yazmıştır.(Fotoğraf 27-65) Genellikle yazma eserlerde hattata ait bilgi ve imzaların yer aldığı ketebe veya hatime sayfası bulunmaktadır. İncelenen En’âm-ı Şerîf’te bu sayfalar mevcut değildir. Sonuç olarak eserin çoğunluğu nesih hatla yazılmış olup rikâ‘, sülüs ve talîk hattı da eserde görülmektedir.

2.3. Eserin Tezyînatı

En’âm-ı Şerîf’in süslemelerine bakıldığında yoğun olarak barok-rokoko tarzının hakim olduğu görülmektedir. Besmele keşidesi üzerindeki ve bazı sayfaların süslemelerinde ise klasik tarz işlenmiştir. Osmanlı dönemi tezhip sanatında klasik tarz II. Bayezid dönemi(XVI. Yy.) ile başlamaktadır. Bu dönemde Fatih Sultan Mehmet’in zamanında tezyini alanda yapılan özellikler devam ettirilmiştir. II. Bayezid’in saltanat devrinde yaşamış olan Osmanlı Hat ekolünün sahibi Şeyh Hamdullah’ın Kur’ân-ı Kerîm’leri

incelendiğinde, bu dönemin hat ve tezhip alanında zirve noktası olduğunu göstermektedir.¹⁰² Klasik dönemde halkâr tekniği yaygın olarak görülmekle birlikte serlevha sayfalarının tamamı tezhipli, motif ve kompozisyonlar zengin, işçilik mükemmel seviyededir.¹⁰³ XVIII. yy.'da müzehhipler Avrupa'da ortaya çıkan barok-rokoko tarzından etkilenmiş ve bunu tezhip sanatına yansıtmışlardır. Bu dönemde natüralist çiçekler, vazolar, buket ve kurdeleler süsleme öğeleridir.¹⁰⁴ İncelenen En'am-ı Şerîf'te, sûre başı, serlevha ve unvan sayfaları süslemelerinde barok-rokoko tarzı C-S kıvrımlar, natüralist üslupta çiçekler ve hatâyî grubu motifleri mevcuttur. Eserin süsleme detayları alt başlıklarda ele alınacaktır.

2.3.1. Unvan Sayfaları

Yazma eserlerde unvan sayfaları zahiriye ve serlevhadan sonra gelen kısımdır. Eğer tezhip alanı metnin üst kısmında yer alıyorsa buna unvan tezhibi denilmektedir.¹⁰⁵

Eserde iki adet unvan sayfası bulunmaktadır. İlki serlevhadan önce diğeri ise “Cennet Anahtarı Duâsı”nın başında yer almaktadır. Eser Kur'ân tilâvetine başlamadan önce okunacak duâ, besmele ile salavat-ı şerife ve tövbe istiğfar duâsı ile başlamaktadır(v.1b). Bu sayfanın unvan tezhibinin bulunduğu kısım “U” formunda ikili geçme zencerekle çevrelenmiş ve üzeri perdahlanmıştır. Zencereklerin ara boşlukları mücevher görünümlü, mavi-pembe tonlarında renklendirilmiştir. Zencerek motifinin iç ve dış kısmında siyah zemin üstüne beyaz noktalarla süslenmiş, dar cetvelli ara suyu bulunmaktadır. Zemin iç kısmı rokoko üslubunda, gölgeli, pembe renkte C-S kıvrımlı yapraklardan oluşan taç formunda bir desen mevcuttur. Kapalı formun içerisinde altın zemin üzerine üstübeçle yazılmış duâ başlığı yer almaktadır. Süslemenin üst kısmından yukarı doğru serbest formda barok tarzı çiçek motifleri uzanmaktadır.¹⁰⁶ Bu desenin olduğu alanın zemini yapııştırma varak altındır. Duânın başlangıcında yer alan besmelenin keşide üzerinde

¹⁰² F.Çiçek Derman, “Osmanlı Asırlarında, Üslûp ve Sanatkârlarıyla Tezhip Sanatı”, ed. Güler Eren, *Osmanlı Kültür ve Sanat* (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999), 11/111-112.

¹⁰³ Özkeçeci, *Türk Sanatında Tezhip*, 48.

¹⁰⁴ Zeren Tanındı, “Osmanlı Sanatında Tezhip”, ed. Güler Eren, *Osmanlı Kültür ve Sanat* (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999), 11/125.

¹⁰⁵ Duran, “Tezhip”.

¹⁰⁶ Büşra Ocakdan, *Sabancı Müzesi Kitap Sanatları ve Hat Koleksiyonundan Seçilmiş En'am-ı Şeriflerde Müzehhep Unvan Sayfalarının Tezhip Sanatı Açısından İncelenmesi* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 179-180.

altınla işlenmiş yaprak, goncagül ve se-berk motifinden oluşan küçük bir dal kıvrımı vardır. (Fotoğraf 12-13)

Fotoğraf 12: Unvan Sayfası (SSM / 101-0183 / v.1b)

Kaynak: <https://digitalssm.org/digital/collection/Kitapvehat/id/186670/rec/1> E.T. 24.11.2023

Fotoğraf 13: Unvan Sayfası Çizimi (SSM / 101-0183 / v.1b)

Kaynak: Ocakdan, *Seçilmiş En'am-ı Şeriflerde Müzehhep Unvan Sayfalarının Tezhip Sanatı Açısından İncelenmesi*, 181.

Eserin v.87b sayfası da unvan tezhiplidir. Süslemenin zemini yapıştırma varak altındır. Unvan tezhibinin bulunduğu kısım, “U” formunda çift iplik şema üzerine tasarlanmış ara

suyu ile çevrenmiştir. İlk iplikte pembe C-S kıvrımlı yapraklarından oluşan bir desen, ikinci iplikte ise se berk penç motifinden oluşan desen mevcuttur. Bu ara suyunun iç kısmında barok-rokoko üslubunda, gölgeli, sarı-siyah renkte C-S kıvrımlı yapraklardan oluşmuş taç formunda bir desen mevcuttur. Bu kapalı formun içerisinde altın zemin üzerine üstübeçle duâ başlığı yazılmıştır. Bu taç formunun zemini ise koyu pembe renkle bezenmiştir. Eserin başında yer alan unvan sayfası(v.1b) tezhibiyle benzer özelliktedir. Duânın başlangıcında yer alan besmelenin keşide üzerinde altınla işlenmiş yaprak, goncagül ve se berk penç motifinden oluşan küçük bir dal kıvrımı vardır.(Fotoğraf 14)

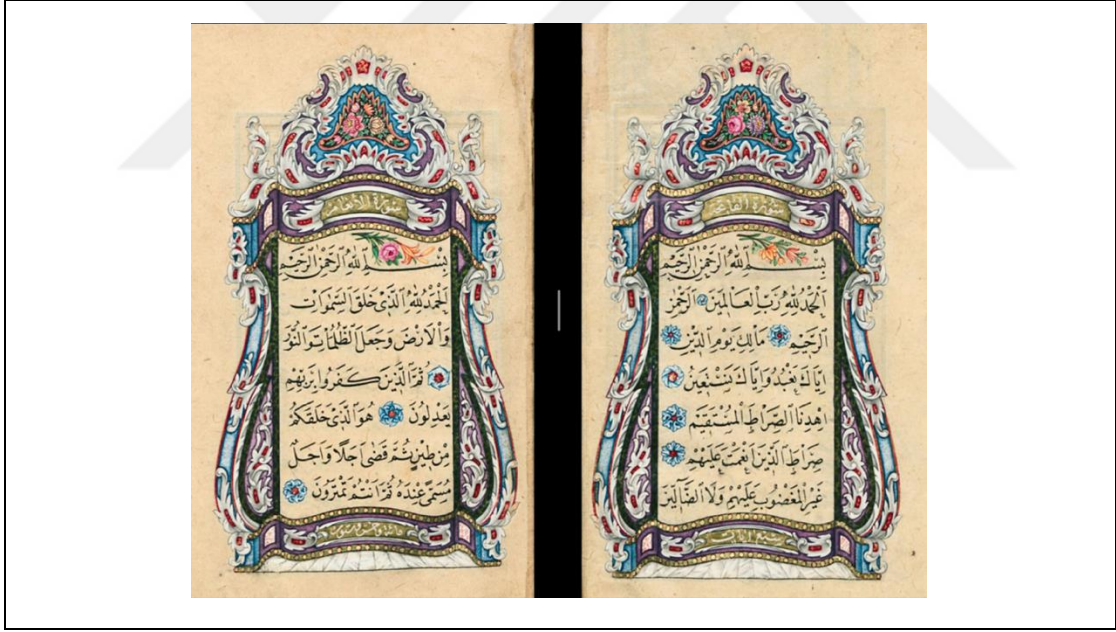
Fotoğraf 14: Unvan Sayfası Çizimi (SSM / 101-0183 / v.87b)

Kaynak: Ocakdan, *Seçilmiş En'am-ı Şeriflerde Müzehhep Unvan Sayfalarının Tezhip Sanatı Açısından İncelenmesi*, 199.

2.3.2. Serlevha

Kelime olarak “ser”, Farsça “baş” anlamına gelmektedir. Arapça levha kelimesiyle birleşerek “serlevha” / “baş sayfa” anlamını ifade etmektedir. Özellikle yazma eserlerin

ilk sayfalarına yapılan süslemeler bu isimle anılmaktadır.¹⁰⁷ Eserde serlevha formunda “Fâtiha” ve “En’âm” sûreleri yazılmıştır.(Fotoğraf 15) Eserin diğer sayfalarına nazaran süslemeler daha farklı renklerdedir. Beyaz, mor, yeşil, pembe, mavi ve kırmızı renkler kullanılmıştır. Durak süslemelerinde mavi, beyaz ve kırmızı renk tonlarında mücevher vakfeler işlenmiştir. Sûrelerin iki yanı S kıvrımlı olup üzeri C kıvrımlı yaprak süslemeleriyle bezenmiştir. Simetrik ve iki boyutlu bir çizim olmasına rağmen sanatkar, tasarımına derinlik vermiştir. Serlevhanın taç kısımlarında rokoko üslûbunda gül ve natüralist çiçeklerden oluşan girland mevcuttur. Mimaride, 18. Yy. çeşme süslemelerinde görülen mermer üzeri rokoko işlemelerine ve camilerin taç kapılarında yer alan tepelik süslemelerine benzemektedir.(Fotoğraf 16-17) Sûre başı yay formunda, iki yanı C kıvrımlı yaprak motifleriyle süslenmiş olup, zemin altın üzerine üstübeçle “Sûret-ül Fatiha” ve “Sûret-ül En’âm” yazmaktadır. Sûrenin başlangıcında yer alan besmele keşidesinin üzerinde natüralist üslupta yaprak ve çiçeklerle işlenmiş iki çiçek dalı mevcuttur.

Fotoğraf 15: Serlevha, Fâtiha ve En’âm Sûreleri (SSM / 101-0183 / y.2b-3a)

Kaynak: <https://digitalssm.org/digital/collection/Kitapvehat/id/186670/rec/1> E.T. 24.11.2023

¹⁰⁷ Kubbealtı Lugatı, “Serlevha” (Erişim 13 Mayıs 2023).

Fotoğraf 16: III. Selim Han Çeşmesi (Beşiktaş)

Kaynak: Sinem Sevinçtav Kanlıçay, *Barok-Rokoko Yorumlu 18. Yüzyıl İstanbul Çeşmelerinde Kompozisyon, Motif ve Terimler*, (İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 16.

Fotoğraf 17: Eyüp Sultan Camii Taç Kapısı

Kaynak : <https://osmanlicaogren.com/eyub-sultan-turbesi-ve-kitabeleri/> E.T. 23.11.2023

2.3.3. Başlıklar

Genel olarak başlık yazıları dikdörtgen bir alan içerisinde kapalı beyzi ve oval form içine yazılıdır. İbarelerin etrafı barok-rokoko tarzında C-S kıvrımlı yaprak motifleriyle süslenmiştir. Bu süslemelerin her biri farklı renk ve stillerde işlenmiş benzerlikten kaçınılmıştır. Müzehhip her bir başlıkta zemini farklı renklerle noktalama ve tonlama teknikleriyle boyamıştır. Birçok başlıkta bu yaprakların arasında ve köşelerinde barok-rokoko tarzında gül ve natüralist çiçekler mevcuttur. Barok-rokoko tarzına uygun olarak yapraklar çift renkli, gölgeleme, tonlama ve altın üzerine iğne perdahı tekniği ile işlenmiştir. Başlık ve sûre başları tezyinatına göre genel olarak tasniflenmiş ve tablo içerisinde gruplandırılmıştır. Ekseriyetle işlenmiş olan süsleme barok-rokoko tarzı C-S kıvrımlı yaprak motiflerinden oluşan başlıklardır. Başlık yazıları genellikle kenarları yuvarlatılmış yatay dikdörtgen içerisine yazılmıştır. Yatay dikdörtgen ancak sınırları dandanlıdır.(1.Grup- Fotoğraf 18-19-20-21-22-23) Diğer süsleme grubu ise barok-rokoko C-S kıvrımlı yapraklar ve aralarında natüralist üslupta çiçekler vardır.(2.Grup Fotoğraf 24) Farklı olarak kurdele ve ateş formunda süslemeler de mevcuttur.(3.Grup Fotoğraf 25) Başlıklar incelendiğinde 1.gruptaki süsleme detaylarının aynı elden çıktığı görülmektedir. Ancak natüralist çiçek ve kurdele süslemeli başlıkların daha ince işçilikle yapıldığı aşikârdır. Bu sebeple tezyinatın farklı müzehhipler tarafından yapıldığı söylenebilir.

Fotoğraf 18: 1.Grup Başlıklar (SSM / 101-0183)

Kaynak: <https://digitalssm.org/digital/collection/Kitapvehat/id/186670/rec/1> E.T. 24.11.2023

V.53b

V.54a

V.54b

V.55a

V.55a

V.55b

V.56a

V.56a

V.56b

V.58b

V.59b

V.60b

Fotoğraf 19: 1.Grup Başlıklar (SSM / 101-0183)

Kaynak: <https://digitalssm.org/digital/collection/Kitapvehat/id/186670/rec/1> E.T. 24.11.2023

V. 61a

V.61b

V.62a

V.62b

V.63a

V.63b

V.66b

V.67a

V.69a

V.69b

V.70a

V.72a

Fotoğraf 20: 1.Grup Başlıklar (SSM / 101-0183)

Kaynak: <https://digitalssm.org/digital/collection/Kitapvehat/id/186670/rec/1> E.T. 24.11.2023

V.72b

V.73b

V.74b

V.77a

V.81b

V.82b

V.83a

V.83b

V.84a

V.85b

Fotoğraf 21: 1.Grup Başlıklar (SSM / 101-0183)

Kaynak: <https://digitalssm.org/digital/collection/Kitapvehat/id/186670/rec/1> E.T. 24.11.2023

V.86a

V.86b

V.87a.

V.90a

V.94a

V.97b

V.99b

V.101b

V.102b

V.105a

V.105a

V.106a

Fotoğraf 22: 1.Grup Başlıklar (SSM / 101-0183)

Kaynak: <https://digitalssm.org/digital/collection/Kitapvehat/id/186670/rec/1> E.T. 24.11.2023

V.106b

V.107a

V.108b

V.110a

V.110b

V.111a

Fotoğraf 23: 1.Grup Başlıklar (SSM / 101-0183)

Kaynak: <https://digitalssm.org/digital/collection/Kitapvehat/id/186670/rec/1> E.T. 24.11.2023

V.30b

V.52a

V.53b

V.54b

V.56b

V.59b

V.60a

V.60b

V.61b

V.69b

Fotoğraf 24: 2.Grup Başlıklar (SSM / 101-0183)

Kaynak: <https://digitalssm.org/digital/collection/Kitapvehat/id/186670/rec/1> E.T. 24.11.2023

V.48a

V.49a

Fotoğraf 25: 3. Grup Başlıklar (SSM / 101-0183)

Kaynak: <https://digitalssm.org/digital/collection/Kitapvehat/id/186670/rec/1> E.T. 24.11.2023

2.3.4. Besmele Keşidesi Üzerindeki Süslemeler

En'âm-ı Şerîf'deki süslemelerin bir kısmı da sûre, ayet ve duâların başında yer alan besmelelerin keşideleri üzerindeki çeşitli dönemlerin karakterini yansıtan bezemelerdir. Örneğin bunlardan v.55b, 56a'da klasik dönem tezhip tarzı(Fotoğraf 26), v.33a, 37b, 52b, 58b 18.yy. natüralist üslup(Fotoğraf 27), v.60a, 61b'de barok-rokoko dönemi(Fotoğraf 28) bezeme özelliklerini taşımaktadır. Motif olarak hataî grubu motifler (v.1b, 25a, 30b, 55b, 56a)(Fotoğraf 29), bahar dalı, gül ve goncası, kır çiçekleri seçilmiştir. Keşide üstü bezemelerde kompozisyon olarak genelde serbest, ters simetrik (v.1b) kurgu tercih edilmiştir. Renk olarak da altın, siyah, uçuk sarı, açık-koyu pembe, yeşil, mor uygulanmıştır. Eserde yazılan her besmelenin keşidesinin üzerinde süsleme mevcuttur. Seçilen görseller eserde yer alan besmele üzerindeki motif gruplarını belirtmek amacıyla örnek olarak gösterilmiştir.

Varak 55b

Varak 56a

Fotoğraf 26: 16 yy. Klasik Tarz Tezhip İşçiliğini Yansıtan Serbest Hataî Grubu Bir Desen (SSM / 101-0183)

Kaynak: <https://digitalssm.org/digital/collection/Kitapvehat/id/186670/rec/1> E.T. 24.11.2023

Varak 33a: 18. Yy. Çiçek Minyatürlerinde Görülen Natüralist Bahar Dalı.

Varak 37b: Natüralist Yapraklardan Oluşan Bir Desen.

Varak 52b: Tek Dal Üzerine Natüralist Çiçek, Bol Çanaklı Goncagül ve Yapraklardan Oluşan Çiçek Minyatürü.

Varak 58b : Çiçek Minyatürü Gül ve Goncası

Fotoğraf 27: Natüralist Üslupta Bezemeler (SSM / 101-0183)

Kaynak: <https://digitalssm.org/digital/collection/Kitapvehat/id/186670/rec/1> E.T. 24.11.2023

Varak 60a

Varak 61b

Fotoğraf 28: Barok-Rokoko Tarzı Yapraklar (SSM / 101-0183)

Kaynak: <https://digitalssm.org/digital/collection/Kitapvehat/id/186670/rec/1> E.T. 24.11.2023

Varak 1b

Varak 25a: Tek Dal Üzerine Yerleştirilen Penç, Goncagül ve Yaprak Motiflerinden Oluşan Serbest Desen.

Varak 30b: Tek Dal Üzerine Yerleştirilen Bol Çanak Yapraklı Goncagül ve Yaprak Motiflerinden Oluşan Serbest Desen.

Fotoğraf 29: Hataî Grubu Motifler (SSM / 101-0183)

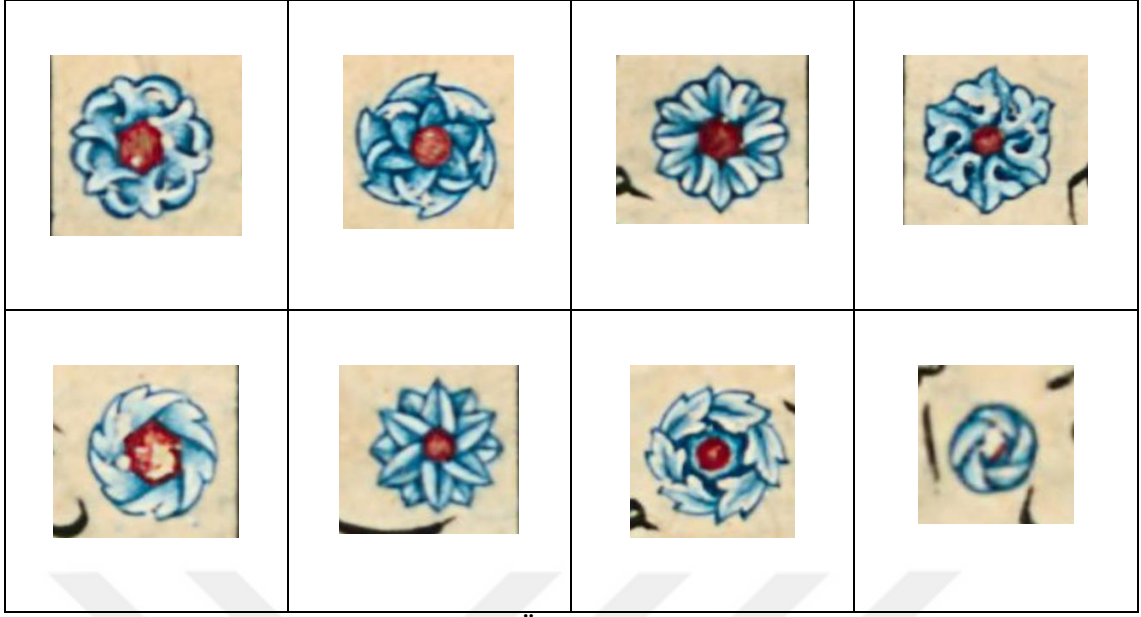
Kaynak: <https://digitalssm.org/digital/collection/Kitapvehat/id/186670/rec/1> E.T. 24.11.2023

2.3.5. Duraklar

Yazma eserlerde duraklar ayetin ve cümlelerin bitimini belirten nokta vazifesindeki motiflerdir. Vakfe olarak da isimlendirilmiştir.¹⁰⁸

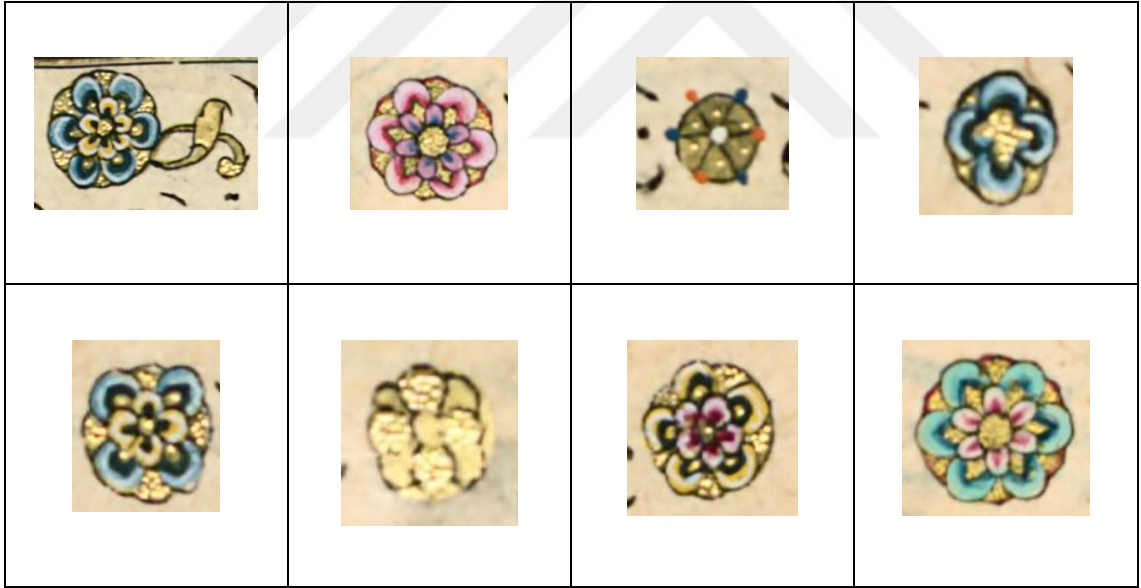
Eserde yer alan duraklar altı köşeli, altı yapraklı (şeshâne), beş yapraklı ve dört yapraklı olarak tasarlanmıştır. Duraklar altın, mavi, pembe, sarı ve yeşil renktedir. Serlevhada yer alan duraklar diğer sayfalardan farklı olarak mavi renkte çarkıfelek penç motifi şeklinde tasarlanmıştır.(Fotoğraf 30) Muhtelif sayfalardan durak örnekleri aşağıda verilmiştir. (Fotoğraf 31)

¹⁰⁸ Özkeçeci, *Türk Sanatında Tezhip*, 181.

Fotoğraf 30: Serlevha Durak Örnekleri (SSM / 101-0183 / v. 2b-3a)

Kaynak: <https://digitalssm.org/digital/collection/Kitapvehat/id/186670/rec/1> E.T. 24.11.2023

Fotoğraf 31: Muhtelif Sayfalardan Durak Örnekleri (SSM / 101-0183)

Kaynak: <https://digitalssm.org/digital/collection/Kitapvehat/id/186670/rec/1> E.T. 24.11.2023

2.3.6. Esmâ-i Hüsnâ ve Esmâ-i Nebî

Yaprak 63b'nin sayfa ortasında başlık formunda yeşil altın zemin üzerine üstübeçle “Esmâ-i Hüsnâ” yazmaktadır. Yazının etrafı rokoko üslûbunda gri tonlarında yaprak motifleriyle bezenmiştir. Yazı ile yaprak arasının zemini mor renk ile boyanmıştır. İki yaprağın üzerinde altınla işlenmiş küçük detaylar vardır. Bu tasarımın bulunduğu zemin ise lacivert renkle bezenmiştir. Sayfada cetvelleri C kıvrımlı altıgen formlar içerisine Allah'ın güzel isimlerinden biri gelecek şekilde “Esmâ-i Hüsnâ” tasarımı oluşturulmuştur. Altıgenlerin etrafı yeşil ve sarı altınla işlenmiş, ince yaprak görünümünde motiflerle çevrenmiştir. Bu formun dört tarafında karşılıklı olarak zümrüt yeşili tonunda küçük, yaprağa benzeyen kıvrımlar mevcuttur. Altıgen formların birleşiminin aralarında kalan boşluklarda ise “Celle Celâluhu” ibaresi yazılmıştır. Sayfa 66b' ye kadar Allah'ın doksan dokuz ismi yer almaktadır.

Başlıkta yeşil altın zemin üzerine üstübeçle “Muhammed Aleyhisselâm Esmâ-i Seyyidinâ” yazmaktadır. Yazının etrafı gri renkte barok-rokoko üslûbunda C kıvrımlı yapraklarla çevrenmiştir. Yaprakların üzerinde altınla işlenmiş küçük detaylar mevcuttur. Bu süslemenin olduğu zemin koyu yeşil tonundadır. Başlığın etrafında zemini kırmızı, sarı renkte küçük ve kalın cetvelli zikzak formunda bordürle çevrenmiştir. Hz. Peygamber'in her bir ismi, kaydırmalı kareye yakın altıgen formunda köşeleri oval olan kareler içerisine yazılmıştır. Bu kareler altınla işlenmiş ince cetvellerden oluşmaktadır. Karelerin birleşiminde kalan boşluklarda ise “sallallahu aleyhi ve sellem” yazmaktadır. Bu tasarımın etrafı zemini altın cetvelli zemini beyaz üzerine kaydırmalı olarak yerleştirilen üçgen formunda kırık bir su yolu deseni oluşturulmuştur. Bu Esmâ-i Nebî tasarımı sayfa 69a' ya kadar devam etmektedir.

2.3.7. Hilye-i Şerîfe

Eserin son sayfasında Hilye-i Şerîfe mevcuttur.(Fotoğraf 32) Klasik formda olan hilyenin süslemeleri barok-rokoko tarzında ve natüralist çiçeklerle bezenmiştir. Yaygın olarak bilinen klasik formdaki Hilye-i Şerîfe Hattat Hafız Osman tarafından oluşturulmuş ve daha öncesinde böyle bir şekle rastlanmamıştır. Bu şekle göre incelendiğinde bölümlerin süslemeleri şu şekildedir¹⁰⁹;

¹⁰⁹ Bölümler Fotoğraf 32'de numara ile belirtilmiştir.

- 1- **Baş makâm:** Bu kısma genellikle Besmele-i Şerîf veya besmele hakkında ayetler yazılmaktadır. Eserde de besmele yazılmıştır. Basmelenin etrafı sümbül, gül dalı ve natüralist çiçeklerle süslenmiştir. Basmelenin yer aldığı kısmın üst cetvelinde barok-rokoko tarzı süslemeler mevcuttur. Sayfada sadece bu alanda barok-rokoko tarzı süsleme mevcuttur.
- 2- **Göbek:** Hz. Muhammed'in özelliklerini anlatan asıl metnin olduğu alandır. Gövde olarak da isimlendirilmiştir. Eserin bu kısmında yer alan metnin içeriği muhteva kısmında ele alınmıştır. Daire şeklinde olan göbek kısmının süslemeleri yine natüralist üslupta çiçeklerle bezenmiştir. Dairenin dışı sarı renkli natüralist üslupta çiçeklerle çevrelenmiştir.
- 3- **Hz. Ebubekir**
- 4- **Hz. Ömer**
- 5- **Hz. Osman**
- 6- **Hz. Ali;** Göbeğin etrafında sırayla halife isimler yer almaktadır. İsimler dendanlı kapalı form içerisine yazılmıştır. Bu formun çizgileri sülyen rengindedir.
- 7- **Kuşak:** Bu kısımda Hz. Muhammed ile ilgili ayetler yazılmaktadır.
- 8- **Etek:** Hilyenin etek kısmı genellikle koltuk tezhiplidir. Eserde yer alan hilyenin koltuk tezhibinde Natüralist üslupta sarıçiçeklerden oluşan küçük dallar mevcuttur.

Fotoğraf 32: Hilye-i Şerife (SSM / 101-0183 / y.112a)

Kaynak: <https://digitalssm.org/digital/collection/Kitapvehat/id/186670/rec/1> E.T. 24.11.2023

2.4. En'âm-ı Şerîf'in Muhtevâsı

Bu başlık altında eserin içerisinde yer alan duâ, hizp ve salâvatlar anlamları ve ne için okundukları hakkında bilgi verilerek sırayla ele alınacaktır. Eserde En'âm Sûresi'nden sonra muhtelif sûre ve ayetler yazılmıştır. Bu sayfaların muhtevaları tefsir hükmünde olduğu için alan dışı konulara girilmeyerek sûre ve ayetler sırayla liste halinde belirtilmiştir.¹¹⁰ Eser yer alan mühür ve tasvirler ayrı başlıklar halinde ele alınacaktır.

2.4.1. Kur'ân Tilâveti Öncesi Okunacak (V. 1b)

Eserin asıl metni Besmele ile Salâvat-ı Şerife ve tövbe istiğfar duâsı ile başlamaktadır. Sayfadaki metnin üst kısmında yer alan taç formundaki kitabede altın zemin üzerine üstübeçle “الْقُرْآنُ قَبْلَ تِلَاوَةِ هَذَا يَقْرَأُ”¹¹¹ ibaresi yazılıdır. Kur'ân tilâvetine başlamadan önce okunacak duâ anlamına gelmektedir. Duâ salâvat ve istiğfar cümleleri içermektedir.(Fotoğraf 12)

2.4.2. Kur'ân Tilâveti Öncesi Okunacak Niyet Duâsı (V. 2a)

Bu sayfanın sûrebaşında kapalı form içerisinde “الْقُرْآنُ هَذَا نِيَّتُ التِّلَاوَةِ قَبْلَ شَرْعٍ” yazılı euzü-besmele ile (نَوَيْتُ) “neveytü” / “niyet ettim” kelimesiyle başlayan bir duâ yer almaktadır. Duâ Kur'ân okumaya niyet, Allah'ın rızasını isteme ve şeytanın azabından korunma gibi ifadeler içermektedir.

2.4.3. Fâtîha ve En'âm Sûreleri (V. 2b-3a)

Fatiha kavram olarak açan anlamına gelmektedir.¹¹² Bu sebeple Kur'ân Fatiha ile başlamaktadır. Fatiha meal ve içerdiği anlam bakımından en büyük duâ ve münacât olarak görülmektedir.¹¹³ Kur'ân-ı Kerîm'de Fatiha ve Bakara Sûresi'nin ilk beş ayeti ile başlarken incelenen En'âm-ı Şerîf'de Fatiha ve En'âm Sûresi ile başlanmış ve Mushaf terkinde yazılmıştır.(Fotoğraf 15)

¹¹⁰ Ekler kısmında “Eserin Sayfa Listesi” verilmiştir.

¹¹¹ “Yakrau” kelime anlamı olarak Arapça “karae” kökünden gelmekte olup okumak anlamındadır. Detaylı bilgi için bkz. <https://enisesemagonca.blogspot.com/2012/09/okumak-okudu-kitap-vs-fiilinin-muzari.html> E.T. 07/07/2023. ; “Kabl” kelime anlamı olarak Arapça “önce/evvel” anlamına gelmektedir. Detaylı bilgi için bkz. *Luggat*, <https://www.luggat.com/index.php#ceviri> E.T. 23/11/2023.

¹¹² *Kubbealtı Lugatı*, “Fatiha” (Erişim 8 Eylül 2023).

¹¹³ Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli, hazr. Hayrettin Karaman, Ali Özbek vd. (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999), 2.

2.4.4. Koruma Ayetleri (V. 56b)

Varak 56b’de “Koruma Ayetleri” olarak belirli sûrelerin ayetlerinin bir kısmı yazılmıştır. Bakara 238. ve 255. Ayet-el Kürsi’nin son iki ayeti, Nisâ Sûresi 34. Ayetin bir kısmı yer almaktadır. Ayetin tamamı daha farklı ancak burada Allah’ın korumasından bahsedilmektedir. Nisâ Sûresi 80. Ayette geçen cümle, benzer şekilde Maide/44 “Allah’ın kitabını korurlar” şeklinde bir ifade, İnfitar 11-12 “Şerefli katipler vardır, her şeyi bilirler” mealindeki ayetler yer almaktadır.

2.4.5. Muhtelif Ayetler (V. 58b - 63b)

Eserin 58b-63b sayfaları arasında seçili ayetler yazılmıştır. Bu ayetler Allah’ın, koruyucu ve gözetici olduğu, hesapsız rızık veren ve her şeyi bir ölçüyle tayin eden inanılacak tek ilah olduğu anlamlarını içermektedir. Ayetler sırasıyla şu şekildedir; v.58b’de Bakara Sûresi’nin 284. ayeti, v.59b Âl-i İmrân Sûresi’nin 18. ayeti ile başlamakta, 26. ve 27. ayetleriyle bitmektedir. Sayfa 60b’de Talak Sûresi’nin 2. ayetinin “ve men yettekıllâhe” diye başlayan kısmı ve 3. ayeti, daha sonra Tevbe Sûresi’nin 51. ayeti yazmaktadır. Yaprak 61a’da En’âm Sûresi’nin 17. ayeti, 61b’de Hud Sûresi’nin 6. ayeti ve kötülüklerden koruma amaçlı küçük bir duâ yer almaktadır. Daha sonra Hud Sûresi’nin 56. ayeti yazılmıştır. Sayfa 62a’da Ankebut Sûresi’nin 60. ayeti ve kısa bir şifa duâsı yer almaktadır. Eserin 62b sayfası Fatır Sûresi’nin 2. ayetiyle başlamaktadır. Ayetin devamında ise Allah’ın 99 isimlerinden bazıları yazılmıştır. Daha sonra Zümer Sûresi (y.63a), Haşr Sûresi’nin (y.63b) 23. ve 24. ayetleri yer almaktadır.

Ayetlerin mealleri incelendiğinde, Allah’a tevekkül eden ve inanan kimselerin Allah’ın yardımına nail olacağı, Allah’ın hesapsız rızıklandığı ve mülkü istediğine verdiği, kişiye bir zarar veya iyilik gelmesinin sadece Allah’ın izniyle olduğu, tek bir İlâh, Rahman ve Rahim olduğu muhtevalı anlamlar içermektedir.

2.4.6. Esmâ-i Hüsnâ (V. 63b)

Başlık formunun altında “Hüvallahüllezi lâ ilâhe illâ hüverrahmânürrahîm” (O Allah’tır O’ndan başka ilah yoktur, O Rahman ve Rahim’dir) ifadesi yer almaktadır. Bu ibareden sonra Allah’ın doksan dokuz ismi gelmektedir.

“Esmâ”, Arapça isim kelimesinin çoğul (isimler) halidir. “Hüsnâ” kelimesi de “hüsn” güzellik anlamında olup “hüsnâ” (en, pek, çok) güzel anlamını taşımaktadır.¹¹⁴ Esmâü’l-Hüsnâ terkihi Allah’ın en güzel isimlerini ihtiva etmektedir.¹¹⁵ Kur’ân-ı Kerîm’de birçok ayette Allah’ın güzel isimlerinin olduğu ve duâ ederken bu isimlerle niyazda bulunulması gerektiğini belirten ifadeler yer almaktadır.¹¹⁶ Esmâü’l-Hüsnâ’nın ayetler ışığında okunması, duâ niyetiyle zikredilmesi dışında cami, türbe, medrese vs. binalarda yazı olarak yer almış, birçok eşya üzerine ve insanlara şifa kaynaklı olacağına inanılarak muska, tütsü gibi şeylerde de kullanılmıştır.¹¹⁷ Esmâü’l-Hüsnâ hat sanatında da oldukça yaygındır ve levha olarak yazılmış, mekanların duvarlarını süslemiştir. Bu minvalde hem göze hem de ruha şifa niyetiyle Allah’ın isimleri en güzel şekilde yazılmış ve duâ kitaplarında da yerini almıştır.

2.4.7. Salâvat-ı Müncîye (V. 66b)

Salâvat-ı Müncîye duâsının başında Ahzâb Sûresi 56. ayeti yazılmıştır. Ayetin mealî şu şekildedir; “Şüphe yok ki Allah ve melekleri, salavat getirir Peygambere; ey inananlar, siz de ona salavat getirin, tam teslim olarak da selam verin.”¹¹⁸ Burada peygambere salât getirmenin önemini vurgulayan bir ayetle duâ başlamaktadır. Kelime olarak “müncî” kurtaran anlamındadır.¹¹⁹ Salâvat-ı Müncîye “Kurtaran Salâvat” anlamında ifade edilebilir.

2.4.8. Esmâ-i Nebî (V. 67a)

Esmâ-i Nebî Hz. Muhammed’e atfedilen isimlerin, Kur’ân’da, mukaddes kitaplarda, hadislerde geçen ve ashabının onu zikrettiği sıfat, isim ve künyelerin tamamıdır.¹²⁰ Hz. Muhammed, isimlerin önemli olduğunu insanlara sesleniş ve anılmalarında müspet olunmasını önemle vurgulamıştır.¹²¹ Bu sebeple en güzel isim ve sıfatlarla anılmıştır.

¹¹⁴ *Kubbealtı Lugatı*, “Esmâ”, “Hüsnâ” (Erişim 6 Ağustos 2023).

¹¹⁵ Bekir Topaloğlu, “Esmâ-i Hüsnâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/404-418.

¹¹⁶ el-A’râf 7/180, el-İsrâ 17/110, el-Tâhâ 20/8, el-Haşr 59/24.

¹¹⁷ Ali Alparslan, *Esmâ-i Hüsnâ “Allah’ın En Güzel İsimleri”* (İstanbul: Boğaziçi Yayınları).

¹¹⁸ Türkçe Kur’ân Mealleri, el-Ahzâb 33/56.

¹¹⁹ *Kubbealtı Lugatı*, “Müncî” (Erişim 22 Temmuz 2023).

¹²⁰ Hüseyin Gündüz, Faruk Taşkale, *Esmâü’n-Nebî Hz. Muhammed’in İsimleri* (İstanbul: Antik A.Ş. Kültür Yayınları), 11.

¹²¹ Cemal Ağırman, “Ad Koyma ve Hz. Peygamber’in İsimlere Karşı Tutumu”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2, (1998).

Çeşitli kaynaklarda isimlerin sayıları değişmektedir.¹²² Hz. Peygamber'in isimleri en çok Delâilü'l Hâyırât'larda görülmektedir.¹²³ Duâ ve muhtelif kitaplarda bölüm olarak ele alındığı gibi Hz. Peygamber'in isimleri hakkında müstakil kitaplarda da ele alınmıştır.¹²⁴ Delâil ve En'âm'larda sıklıkla görülen Hz. Muhammed'e ait isimler güzel hatla yazılmış ve süslenmiştir. İncelemiş olduğumuz En'âm-ı Şerîf'te de isimler en güzel şekilde yazılmıştır.

2.4.9. Salâvat-ı Makbule (V. 69a)

Salâvat-ı Makbule, makbul olan salâvattır. İhramcızâde Hacı İsmail Hakkı'nın hazırladığı Salâvat-ı Makbule adlı eseri incelediğimizde şunları nakletmektedir;

*“Salât-ı Makbûle” Rasûlullâh sallallâhü aleyhi ve sellem Efendimiz için okunan bir medhiye, övgüdür. Âyet, Hadis veya bir me'sur dua değildir. Yalnızca ilk iki satırı ayet-i kerimedir. Bundan dolayı ilk iki satırındaki ayetler harici lafızlar Kur'an ayetleri gibi tecvitle okunmamalı ve bitiminde “sadakallahülazim” denmemelidir.*¹²⁵

İhramcızâde'nin eseri kapsamlı olarak Medhiye ve salâvat içermektedir. Ancak incelenen En'âm'da üç satır olarak yazılmıştır.

2.4.10. Salâvat-ı Mergübe (V. 69b)

Mergüb köken olarak “rağbet” kelimesinden türemiş olup istenilen, arzu edilen manasına gelmektedir.¹²⁶ Salâvat-ı Mergübe' de istenilen, arzu edilen duâ/salavât anlamına gelmektedir. Eserde yer alan salâvatın manası şu şekildedir; *“Ey Allah'ım! kalblerin tabîbi ve devası, vucutların afiyeti ve şifâsı, gözlerin nûru ve ziyâsı olan Muhammed'e, âline ve ashâbına salât ve selâm eyle”*¹²⁷ Muhtevası açısından ve araştırılan kaynaklarda Salâvat-ı Mergübe, şifa için okunan salâvat olarak geçmektedir.

¹²² Faris Çerçi, “Hz. Peygamber'in Doksan Dokuz İsmi”, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9 /1, (2015), 1-15.

¹²³ Süleyman el-Cezûlî, *Açıklamalı Delâilü'l-Hayrât, Salavat-ı Şerîfeler*, hzr. İbrahim Tozlu, (İstanbul: Semerkand Yayınları 2012), 35-45.

¹²⁴ Ali Budak, *İsim ve Sıfatlar ile Efendimiz Esmâ-i Nebi ve Evsâf-ı Muhammediye* (İstanbul: Işık Yayınları, 2010), 12.

¹²⁵ İhramcızâde Hacı İsmail Hakkı Altuntaş, *Salât-ı Makbule* (Erişim, 23 Temmuz 2023).

¹²⁶ *Kubbealtı Lugati*, “Mergub” (Erişim 23 Temmuz 2023).

¹²⁷ İslâm ve İhsan, Şifa Salavatı (Erişim, 23 Temmuz 2023), detaylı bilgi için bkz. Veysel Akkaya, *Kalplere Şifa Dua ve Salavatlara*, Erkam Yayınları.

2.4.11. Salâvat-ı Şerîfe (V. 69b)

Eserin 69b-70a sayfalarında yer alan Salâvat-ı Şerîfe şu şekildedir;

“Allahumme salli ve sellim a’lâ seyyidînâ Muhammedin bi’adedi hurufil Kur’ân-i harfen harfen. Ve salli ve sellim a’lâ seyyidînâ Muhammedin bi’adedi külli harfin elfan elfan. Ve salli ve sellim a’lâ seyyidînâ Muhammedin...”

Ve aynı ifadeler tekrarlanarak devam etmektedir. Kur’ân’da yer alan harflerin sayısınca salât etmiş ve sevabına nail olunmuş anlamı taşımaktadır. Kur’ân’ın tamamı veya bir miktar okunduktan sonra bu salâtın getirilmesi makbul görülmüştür.¹²⁸

2.4.12. Salâvat-ı Şerîfe (V. 70a)

Salâvatın başlığında “هَذَا صَلَوَاتُ شَرِيفَةٍ” yazmaktadır. Burada yer alan salât, Salâvat-ı Mergübe’de(v.69b) yer alan şifa cümlelerini içermektedir.

2.4.13. Tecdîd-i İman Duâsı (V. 70b)

Başlık formunda “هَذَا دُعَاءُ تَجْدِيدِ إِيْمَانٍ” yazılıdır. Varak 70b’de yer alan duâ Osmanlı Türkçesi olarak yazılmıştır. Tecdîd, kelime kökeni olarak “cedîd/ciddet” yeni olmaktan yenilenmek anlamına gelmektedir.¹²⁹ İslâm düşüncesinde “tecdîd” şüpheye düşülen bir konu hakkında yenilenme ve şüpheyi ortadan kaldırarak aslına dönmeyi ifade etmektedir.¹³⁰ Eserin bu sayfasında yer alan “Tecdîd-i İman” da imanı tazelemek için okunacak duâdır.

“Yâ Rabbi eğer benden bilip ve bilmezlik ile lisanımdan çıkan kelime küfür ve şirk ve hata ve yalan ve gıybet ve bütün ve cemiğ vücudum ile ve hevai nefsim ile ve şerri şeytan ile sağır ve kebir

Gizli ve aşikâre her ne türlü günah benden sadır ve vakı olduysa

Ben onların cümlesinden tövbe ettim ve rüçû eyledim dini İslâm’ı kabul ettim Hz.

Peygamberimiz Muhammed el-Mustafa (s.a.v.) senin canibi şerifinden her ne görüp haber verdiyse cümlesi haktır ve gerçektir dilim ile ikrar kalbim ile inandım ve iman getirdim....”

Bu şekilde devam eden uzunca bir iman duâsı yazılmıştır. Eserin muhtelif duâlarında benzer ifadeler, niyazlar geçmektedir. İslâm dininde imanın esasları arasında dil ile ikrar kalp ile tasdik söz konusudur. Hz. Muhammed’in son peygamber olması ve Allah’ın ona

¹²⁸ Salât hakkında detaylı bilgi için bkz. <https://cubbeliden.blogspot.com/2017/05/323-milyon-671-bin-salata-denk-salavat.html> E.T. 25/07/2023.

¹²⁹ Kubbealtı Lugati, “Tecdîd” (Erişim 25 Temmuz 2023).

¹³⁰ Tahsin Görgün, “Tecdîd” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/234-239.

bildirdiklerinin kabul edilmesi de aynı meseleye dahil edilmektedir. Bu sebeple imanın esasları duâ olarak arz edilmiştir.

2.4.14. İnkâr Edenlerin Suâllerine Cevap (V. 72a-72b)

Eserin 72a ve 72b sayfalarının başlığında “Bu İnkâr Edenlerin Suâllerine Cevaptır” yani “inkar edenlerin sorularına karşılık benim cevabım şudur” anlamında ifade yazılmıştır. Sayfalarda yer alan metinler Arapça ve Osmanlı Türkçesidir. Varak 72a’nın başlık formunda “المُنْكَيرُينِ سُؤَالِ جَوَابُ هَذَا”, v.72b’nin başlığında ise “المُنْكَيرُينِ سُؤَالِ جَوَابُ هَذَا” yazmaktadır. Varak 72a’da metin Arapça olarak yazılmıştır ve metnin başında, İslâm dininden ve Hz. Muhammed’den razı olduğunu, Rab olarak Allah’ı tanıdığını ifade eden hadis yer almaktadır.¹³¹ Devamında dört halifenin sıfatları sırasıyla yazılmıştır “Sıddık, Faruk, Zinnûreyn, el-Murtaza”. Hz. Ebubekir sadık olarak bilindiği için “Sıddık”, Hz. Ömer adalet ve doğruluğu ile bilindiği için “Faruk”, Hz. Osman, Hz. Muhammed’in iki kızı ile evlendiği için iki nur sahibi anlamında “Zinnûreyn”, Hz. Ali Allah’ın kendisinden razı olduğu kişi anlamında “el-Murtaza” isimleriyle anılmışlardır. Eserde bu isimler yazılarak Allah onlardan razı olsun ifadesiyle metin sonlandırılmıştır. Varak 72b’de ise bir önceki sayfada yer alan metin Türkçesiyle yazılmıştır. Metin şu şekildedir;

*“Rabbim Allahû teala Celle Celâlehû
Peygamberim Hazreti Muhammed Mustafa
Sallallahu teala aleyhi vessellem
Dinim dini İslâm kitabım Kur’ân-ı azimüşşan
Kıblem Kâbe-i Şerife
İtikadda mezhebim ehli sünnet vel cemaat
Amelde mezhebim imam Azam Ebu Hanife
Zürriyetim Hazreti Adem aleyhi vesselavatu vesselam
Milletim milleti İslâm İbrahim aleyhi vesselavatu vesselam
Ümmeti Muhammed’denim
Sünneti cemaattenim, müminim hakkan
Müslümanım elhamdülillâhî teala
Elhamdü lillâhi ale’t-tâati ve’t-tevfik
estağfirullahe min külli taksir*

¹³¹ İmam Nevevi, “M851 Müslim, Salât, 13”, *Riyâzü’s-Sâlihîn* (Ankara: Diyanet Vakfı).

*Yâ Rabbi dinimi ve imanımı ve hulusi itikadımı
Ve alemi ervahda ettiğim ahdi ve misakımı
Sen azimüşşan Rabbül alemin hazretlerinin
Birliğine emanet ettim.
Yâ Rabbi şeytanirracimin şerrinden hıfzı emanında
Eyleyip daima tövbemizi tevfikin ile refik ve
İnayeti nazarı şerifini üzerimizde daim eyle Yâ Rabbel alemin
Amin. Tekabbel minna bi hürmeti sırrı fatiha”*

İslâm’da kişi öldükten sonra iki melek tarafından dini hakkında sorguya çekileceğine inanılmaktadır. Bu sorular Rabbin kim, dinin nedir, peygamberin kim gibi sorular olduğu bilinmektedir. Eserin bu sayfasında yer alan metinde de görüldüğü gibi bu sorulara cevaplar yazılmıştır. Ayrıca insanın İslâm dinine mensup ve Müslüman olduğu için Allah’a şükretmesi gerektiğini ve Allah’tan bu nimetleri korumasını niyaz etmektedir. Kişinin hem dünya, hem ahiret ve dünyaya gelmeden önce elest bezmindeki ahdini misakını (ilk sözleşme) Allah’a emanet ettiğini ifade eden cümleler de yer almaktadır. Sayfada ilk olarak Münker ve Nekir meleklerinin suallerine verilecek cevaplar olsa da metinde geçen ifadeler kişinin amentüsünü tekrarlama, İslâm’ın değerlerini ve ona bağlılığını belirten cümleler yer almaktadır.

2.4.15. Beş Vakitten Sonra Okunacak Duâ (V.73b)

Başlıkta “دُعَاءُ عَقِيْبِهِ اَوْقَاتِ خُمْسِهِ هَذَا” yazmaktadır. Akib kelimesi bir şeyin arkasından giden veya arkası sıra gelen, “evkat” vaktin çoğulu vakitler, “hamsetün” ise Arapça 5 anlamındadır.¹³² Buradan anlaşılacağı üzere beş vaktin ardından okunacak duâdır. Duâ namazda duruşumuzu, rükûumuzu, secdemizi, oturuşumuzu kabul et diyerek Allah’a karşı niyazlar içermektedir.

2.4.16. Hatim Duâsı (V. 74b)

Başlıkta “هَذَا دُعَاءُ خَتْمِ الْقُرْآنِ الْعَظِيمِ” yazmaktadır. Başlık yazısından burada yer alan metnin hatim duâsı olduğu anlaşılmaktadır.

¹³² Kubbealtı Lugati, “Akib”, “Evkat” (Erişim 21 Ağustos 2023).

2.4.17. Münacât (V. 77a)

Başlıkta “هَذَا مُنَاجَاتٌ” yazmaktadır. Münacât; Arapça “necv” sözü gizli söylemek, fısıldamak anlamlarına gelen kelime kökünden türemiştir. Allah’a duâ ve niyazda bulunarak yalvarıp yakarma anlamına gelmektedir.¹³³ Münacâtlar, İslâm edebiyatında günahkârlık ve pişmanlığın şiirlerle dile getirildiği eserler olarak bilinmektedir. Bu sebeple münacâtların muhtevâsında, Allah’ın bağışlayıcılığını ifade eden isim ve sıfatları, Hz. Muhammed’in ümmetine şefaate edeceği bilindiği için salavat içerikli duâlar yer almaktadır. Münacâtlar yazıldığı esere göre şiir, ayet, hadis vb. içerikli olup dinî ve edebî olarak çeşitlilik göstermektedir.¹³⁴ En’âm-ı Şerifte yer alan münacâtta da Allah’ın Rahman ve Rahim isimleri geçmekte, bir yakarış ve mağfiret isteği belirtilmektedir. Münacâtlar eserlerin içinde yer aldığı gibi müstakil olarak da yazılmıştır.

2.4.18. Cennet Anahtarı Duâsı (V. 87b)

Eserin bu sayfasında “الْجَنَّةُ خُ مِفْتَاحُ دُعَاءِ هَذَا” (cennet anahtarı duâsı) yer almaktadır. Burada niyaz ve Allah’a sığınma anlamı içeren duâ ayetleri mevcuttur. Her ayetin bitiminde “Allah’ım bizi cennetine koy. Allah’tan başka yaratıcı yok, Hz. Muhammed Allah’ın Resulüdür” niyazı yer almaktadır. Daha sonra duâ salavatı şerife ile sonlanmaktadır.

2.4.19. Nevevi Duâsı (V. 90a)

Eserde Hizbü’l Nevevi, Hizbü’l Bahr, Hizbü’l Şazeli, Duâ Hizbü’l Şazeli, Hizbü’l Kadiri başlıklı muhtelif hizbler yazılmıştır. Hizb Arapça kökenli bir kelime olup, Kur’ân-ı Kerim’in otuz cüzünden her birinin ayrıldığı dört eşit kısma verilen addır. Mushaflarda haşiye alanlarında yer alan “hizb gülleri” de cüzlerin ayrıldığı kısım için kullanılmaktadır.¹³⁵ Hizb ayrıca devamlı okunan duâ, ayet ve zikirlerden oluşan vird¹³⁶ anlamına da gelmektedir. Eserde yer alan hizbler bu manayı içermektedir.

¹³³ Kubbealtı Lugati, “Münacât” (Erişim 6 Mayıs 2023).

¹³⁴ Muhsin Macit, “Münacât”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/562-564. ; Abdülhakim Koçin, *Türk Edebiyatında Münacât* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2011), 33.

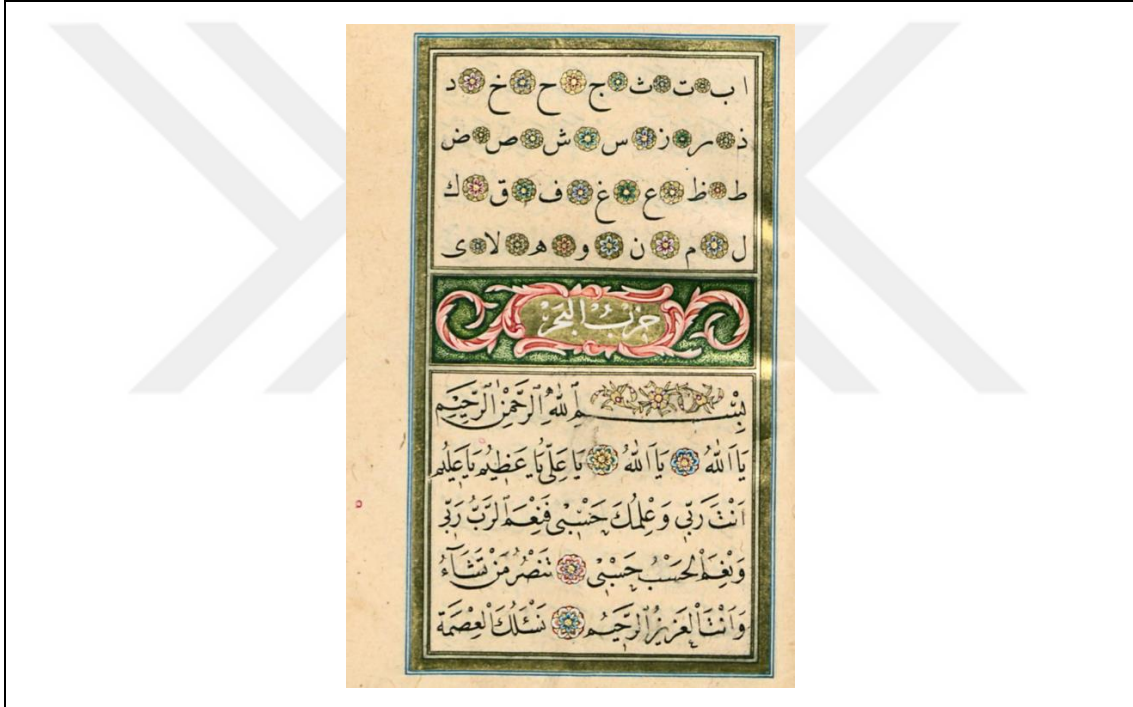
¹³⁵ Detaylı bilgi için bkz. Mehmet Emin Maşalı, “Mushaf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/242-248.

¹³⁶ Kubbealtı Lugati, “Hizb” (Erişim 5 Mayıs 2023).

Sayfa 90a'da “التَّوَيَّ جَزْبُ” duâsı yer almaktadır. İmam Nevevî'nin¹³⁷ virdi olarak bilinmektedir. Duâ salavât-ı şerife ile sonlanmaktadır.

2.4.20. Hizbü'l Bahr Duâsı (V. 94a)

Eserin bu sayfasında Arap harfleri aralarına küçük duraklar gelerek nesih hattı ile yazılmıştır. Harflerden sonra “جَزْبُ الْبَحْرِ” duâsı gelmektedir.(Fotoğraf 33) Hasan eş-Şâzelî'ye Hz. Muhammed tarafından rüya aleminde kendisine verildiği rivayet olunan ve manevi silahların büyüğü kabul edilen duâ olarak bilinmektedir.¹³⁸ Çok faziletli ve koruyucu olan bu duâ “havâmîm”¹³⁹ harflerini de içermektedir. Ayrıca Yasin Sûresi'nden bir bölümü de ihtiva etmektedir.

Fotoğraf 33: Hizbü'l Bahr Duâsı (SSM / 101-0183 / y.94a)

Kaynak: <https://digitalssm.org/digital/collection/Kitapvehat/id/186670/rec/1> E.T. 24.11.2023

¹³⁷ İmâm Nevevî, Şâfiî mezhebinin gelişmesine ve devam etmesine önemli katkıları olan fakih ve hadis alimidir. En meşhur eseri Riyâzu's Sâlihîn'dir. Detaylı bilgi için bkz. M.Yaşar Kandemir, “Nevevî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/45-49.

¹³⁸ Mehmed Kemal Pilavoğlu, *Resulullah Efendimizin Ashabına Yüce Bildirileri Hizbülbahrin Fazileti ve Manası* (Ankara: Nüve Matbaası), 13.

¹³⁹ Hurûf-ı mukattaa harflerinden tekrarlanan “hâ mîm”lere çoğul olarak “havâmîm” denilmiştir. Detaylı bilgi için bkz. M.Zeki Duman, Mustafa Altundağ, “Hurûf-ı Mukattaa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/401-408.

2.4.21. Hizbü'l Şazeli Duâsı (V. 97b)

Eserin y.97b'de “الشاذلي حزب” başlığıyla Hizbü'l Bahr duâsına benzer bir duâ yer almaktadır. Yaprak 99b'de ise “Duâ Hizbü'l Şazeli” başlığıyla diğer duâlara benzer ifadeler içermektedir.

Yaprak 94a, 97b ve 99b'de y 6y7aqsw56 er alan duâlar Hasan eş-Şâzelî'ye atfedilen muhtelif koruma duâlarıdır.

2.4.22. Abdül Kadir Duâsı (V. 101b)

Burada “عبدالقادر حجاب” başlıklı bir duâ yer almaktadır. Tasavvufta hicab; insanın Allah ile arasına perde olacak ve gönül dünyasını masiva ile meşgul edecek maddi ve manevi her şey anlamına gelmektedir. Burada yer alan “Hicab Abdülkadir” duâsı Kadiriyye tarikatının kurucusu Abdülkadir Geylânî Hz.'lerine ait olan gönüllerdeki perdeyi aralamak anlamında olacağı gibi hafi duâ manasına da gelmektedir. Hicap aynı zamanda gizli, örtülü anlamları taşımaktadır.¹⁴⁰

2.4.23. Muhtelif Duâlar (V. 102b - 111a)

Eserde koruma, niyaz ve şefaât isteği içeren birçok duâ bulunmaktadır. Bunlar; “Duâ-i Mührü Nübüvvet”(y.102b), “Duâ-i Şerîf”(y.105a), “Duâ-i Me'sûre”(y.106a) burada Me'sûre hadis ve rivayet nakletmek anlamındadır. “Ed'îye-i me'sûre” rivâyet yolu ile Hz. Muhammed'den gelen duâları içermektedir.¹⁴¹ Daha sonra “Duâ-i İmân”(y.106b) ekseriyetle Kelime-i tevhid içeren bir duâdır. İmam-ı A'zam Hz.lerinin salgın hastalıklar için yaygın olarak bilinen duâsı “Duâ-i Mübarek”(y.107a) başlığı ile eserde yer almaktadır. Hz. Ömer'in duâsı da “Duâ-i İbn Ömer”(y.108b) başlığı ile eserde mevcuttur. Hz. Muhammed'in duâsı olarak bilinen ve hadislerle rivayet edilen “Duâ-i Nur”(y.110a) duâsı da yazılmıştır ve anlamı şu şekildedir;

“Allah'ım! Kalbime büyük bir nûr ver; gözüme bir nûr, kulağıma bir nûr ver; sağıma bir nûr, soluma bir nûr ver; üstüme bir nûr, altıma bir nûr ver; önüme bir nûr, arkama bir nûr ver; bana büyük bir nûr ihsân eyle!”

Diğer bir rivayette şu ilave vardır;

¹⁴⁰ Kubbealtı Lugati, “Hicap” (Erişim 6 Mayıs 2023).

¹⁴¹ Kubbealtı Lugati, “Me'sûre” (Erişim 6 Mayıs 2023).

“Sinirlerime bir nûr, etime bir nûr, kanıma bir nûr ver; saçlarıma bir nûr, derime bir nûr ver!”¹⁴²

Eserde duâ olarak en son “Duâ-i Hızır Nebi”(y.110b) ve “İstiğfar”(y.111a) duâları yazılmıştır.

2.4.24. Hilye-i Şerîfe (V. 112a)

Eserin bu sayfasında tâ'lik hatla yazılmış Hilye-i Şerîfe bulunmaktadır. Hilye kelime olarak süs ve ziynet anlamı taşımaktadır. Özellikle yaygın olarak bilinen anlamı ise Hz. Muhammed'in fiziki özelliklerini, ahlakını, tavır ve niteliklerini anlatan, dört halife isimlerinin de yazıldığı edebî metin ve levha formunda olan eserdir. Bu metinler farklı sahabeler ve farklı özellikler içererek çeşitli şekildedir. İncelemiş olduğumuz eserde yer alan metin Hz. Enes b. Mâlik (r.a.)'tan rivayet edilen olup şu şekildedir;

*“Resûlullah (s.a.v.) Efendimiz'in boyu; ne çok uzun ne de fazla kısa idi. Teni de ne kireç gibi duru beyaz, ne de kara yağızdı. Saçları ise ne düz, ne de çok kıvrıkcık idi. Kırk yaşına geldiğinde, Allah Taâla O'nu peygamber olarak gönderdi. Peygamber olduktan sonra, Mekke'de on sene, Medîne'de de 10 yıl kaldı ve 60 yaşlarında vefât etti. Bu fânî hayata vedâ ettiklerinde, saçında ve sakalında 20 tel ak kıl yoktu.”*¹⁴³

Hilyenin kuşak kısmında yer alan metin genellikle Hz. Muhammed'in alemlere rahmet olarak indiği hakkındaki ayettir.¹⁴⁴ Eserde yer alan Hilye-i Şerîfe'nin kuşak yazısında ise “Şahid olarak Allah yeter Muhammed resuldür”¹⁴⁵ ayeti yazılmıştır.

İlk zamanlarda bu metinler küçük kâğıtlara, katlanıp cepte taşınabilecek boyutlarda yazılmıştır. Bugün ki levha formunu XVII. yüzyılda yaşamış olan Hattat Hafız Osman tarafından oluşturulmuştur. Hilye-i Şerîfeler İslâm dünyasında oldukça önem arz etmektedir. Hattat ve müzehhepler titizlikle en zirve sanat eserlerini Hilye-i Şerîfelerde yansıtmıştır. Ayrıca müslümanlar için Hilye-i Şerîfe gözle nazar edenin çeşitli hikmetler bulacağı, cüzdanında ve evinde bulundurmanın bereket nasip edeceği, koruyucu ve şifa içerikli olduğu inancı mevcuttur.¹⁴⁶ Eser Hilye-i Şerîfe ile nihayetlenmiştir.

¹⁴² Detaylı bilgi için bkz. <https://www.islamveihsan.com/peygamber-efendimizin-nur-duasi.html> E.T. 06/05/2023.

¹⁴³ Ali Yardım, *Peygamberimiz'in Şemâili*, (İstanbul: Damla Yayınevi, 2011), 72.

¹⁴⁴ el-Enbiyâ 21/107.

¹⁴⁵ El-Fetih 48/28-29.

¹⁴⁶ M. Uğur Derman, “Hilye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/47-51. ; Faruk Taşkale, Hüseyin Gündüz, *Hilye-i Şerîfe Hz. Muhammed'in Özellikleri* (İstanbul: Antik A.Ş. Kültür Yayınları, 2006).

2.5. Mühürler

Mühür, kelime anlamı olarak kişi, makam veya bir kuruma ait bilgiyi ifade eden işaret ve şekillerden oluşan damga, iz ve imza anlamındadır. Genellikle metal, kâğıt, plastik malzemeler üzerine yapılmaktadır.¹⁴⁷

Sembolik bir anlamı ifade eden mühürler farklı anlamlarda da kullanılmıştır. İncelemiş olduğumuz En'âm-ı Şerîf'te yer alan mühürler damga ve iz şeklinde olmayıp, koruma amaçlı işlenen mühürlere aittir. Tılsım ve vefk mühürleri bunlara örnektir. Bu mühürler genellikle koruma amaçlı olarak yapılmakta ve çok eski dönemlere dayanmaktadır. Tılsım ve mühürlerin yazılı olduğu duâ içerikli yazmalar, tılsımlı gömlekler, en çok bilinen korunma amaçlı üretilen eserlerdendir. Tılsım, olağan üstü güç ve etkiye sahip olan sırlı ve esrarlı işler yapabileceğine inanılan sihir ve büyü manasına gelmektedir. Arapça'ya Grekçe “telesma” kelimesinden geçmiştir.¹⁴⁸ Tılsım farklı şekil ve manalar göstermekle birlikte hemen her toplumda vardır. Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn* adlı eserinin “Tılsımlar İlmi” bahsinde tılsımı; belirli bir amaç için özel zamanlarda semavi güçlerin yeryüzüne etkisinin bir araya gelerek nasıl sonuç vereceğini inceleyen bir ilim olarak tanımlamıştır.¹⁴⁹ İbn Haldun ise Mukaddime'sinde; beşeri nefsin, semavî güçlerden yardım alarak veya almayarak unsurlar âleminde etkili olabileceğini belirtmiştir. İlkine tılsım, ikincisine sihir (büyü, efsun) denmektedir.¹⁵⁰ Sihir, Arapça isimdir ve büyü anlamına gelmektedir.¹⁵¹

Farklı amaç, şekil ve isimlendirmelerle birlikte tılsım hemen her toplumda vardır. Yazılı tarih öncesinde tılsım hakkındaki bilgiler eksiktir. Yunan ve Mısır kaynaklı papirüslerde geçen bilgiler daha kayda değerdir.¹⁵² İslâm dünyasında da tılsımlar belirli şekil ve yazılarla üretilmiştir. Bu tılsımların yapılış esasının dini kaynaklı olduğu savunulmaktadır.¹⁵³ İslâm dünyasında tılsım konusunun uygunluğu tartışmalı bir

¹⁴⁷ *Kubbealtı Lugati*, “Damga” (Erişim 28 Ocak 2023).

¹⁴⁸ İlyas Çelebi, “Tılsım”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/91-94. ; *Kubbealtı Lugati*, “Tılsım” (Erişim 28 Ocak 2023).

¹⁴⁹ Hacı Halife Mustafa b. Abdullah Katib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, çev. Rüştü Balci (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 2007), 3 / 892.

¹⁵⁰ Ebu Zeyd Veliyyüddin Abdurrahman b. Muhammed İbn Haldun, *Mukaddime*, haz. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergah yayınları, 1983), 2 / 1179.

¹⁵¹ Sedat Veyis Örnek, *Sivas ve Çevresinde Hayatın Çeşitli Safhalarıyla İlgili Batıl İnançların ve Büyüsel İşlemlerin Etnolojik Tetkiki* (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1966), 13.

¹⁵² Osman Cilacı, “Tılsım”, *Şamil İslam Ansiklopedisi*, ed. Ahmed Ağırakça (İstanbul: Şamil Yayınevi, 1994), 6 / 218.

¹⁵³ Haluk Perk, *Osmanlı tılsım mühürleri : Haluk Perk Koleksiyonu* (İstanbul: Haluk Perk Müzesi Yayınları, 2010), 9.

konudur. Birçok âlim bu konuyu gizli ilim olarak ele almış ve havas ilmi olarak kategorize edilmiştir.¹⁵⁴

Eserde yer alan ve bu başlık altında incelenecek olan geometrik şekiller mühür olarak ifade edilmiştir. Tarikat kıyafetlerinin sembol detayları incelendiğinde belirli şekil ve tasvirlerin de mühür olarak adlandırıldığı görülmektedir. Gül, elif, dal, Süleymanî mühür isimleri gibi örnekler mevcuttur.¹⁵⁵ Bunlar korunmaya yönelik sembolik işaretler olsa da ilk çıkış noktası bilinmemektedir. Mühürlerin şekil detayları “Sayfa Düzeninde Geometrik Tasarımlar” başlığında ele alınacaktır.

2.5.1. İsm-i Celâl Mührü (V. 81b)

Sayfa Numarası	: Varak 81b
Hat	: Nesih / Rikâ'
Tezhip	: Barok, rokoko tarzı bezeme
Motifler	: C ve S kıvrımlı yapraklar, penç, yaprak, goncagül
Tezhip Tekniği	: Tonlama / gölgeleme, noktalama, iğne perdahı
Kompozisyon	: 1/2 Simetrlili desen, tam ve yarım daire.

Eserin bu sayfasında “İsm-i Celâl” mührü yer almaktadır. Başlıkta altın zemin üzerine üstübeçle “هَذَا شَكْلُ مُهْرُ اسْمِ جَلَّالٍ” yazmaktadır. Yazının etrafı mavi-turkuaz renkli barok-rokoko üslûbunda C kıvrımlı yaprak motifleriyle çevrelenmiştir. Yaprakların üzerinde altınla işlenmiş küçük detaylar vardır. Bu motifin yer aldığı zemin ise kırmızı renkle bezenmiştir. “İsm-i Celâl” mühr-i şerifi, daire ortasında bir daire ve etrafında dört yarım daireden oluşan geometrik form şeklinde tasarlanmıştır. Bu dairelerin içi küçük karelerle bölünmüş olup içlerinde “Ya Allah” yazmaktadır. Dairelerin köşelerinde Kelime-i Tevhid ve belirli ibareler yer almaktadır. Bu ibarelerin etrafı altınla işlenmiş, küçük yaprak, goncagül ve çiçek motifleriyle süslenmiştir. Sayfanın alt kısmında yer alan başlık formu, üstte yer alan başlık tasarımıyla aynıdır.

Muhteva: Bu sayfada(y.81b) “İsm-ü Celâl” mührü yer almaktadır. Sayfada bir daire içerisinde dört yarım daire ve ortasında da bir daire bulunmaktadır. Ortada yer alan dairenin içi 28, üst yarım dairenin içi 14, alt yarım dairenin 13, sağ ve sol yarım dairenin

¹⁵⁴ Süleyman Uludağ, “Havas”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/517.

¹⁵⁵ Detaylı bilgi için bkz. Yahyâ Âgâh b.Sâlih el-İstanbulî, *Tarikat Kıyafetlerinde Sembolizm* (İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2002), 109.

içi 11 adet kareye bölünmüş olup her bir karenin içinde “Yâ Allah” yazmaktadır. Bu şekil vefk¹⁵⁶ denilen tılsım türüne benzemektedir. Ancak bunun vefk olduğunu söylemek iddialı olacaktır. Çünkü vefklerin en temel özelliği satır, sütun ve köşegenlerin birbirine eşit olmasıdır.¹⁵⁷ Bu sayfadaki daire içinde yer alan kareler birbirine eşit değildir. Ancak manasız yazılmış olduğu da düşünülmemektedir. İslâm alimlerinin birçoğu “Allah” kelimesinin hiçbir kökten türemediği görüşünü savunurken, bunun dışında etimolojisine bakarak çeşitli köklerden türemiş olabileceğini savunan görüşler de mevcuttur.¹⁵⁸ Allah’ın isim ve sıfatlarının her biri bir mana içermekte ve belirli köklerden türemektedir.¹⁵⁹ Ancak Allah lafzı tek bir mana içermeyip bütün ulûhiyet sıfat ve isimlerine şamildir.¹⁶⁰ Allah’ın isim ve sıfatlarından olan Celâl; büyüklük, ululuk, azamet ve yücelik anlamına gelmektedir.¹⁶¹ Mutasavvıflar Allah’ın rızâ, lütuf ve güzellik içeren isim ve sıfatlarını Cemâl, kahredici, gazaba uğraticı isim ve sıfatlarını da Celâl olarak ifade etmişlerdir. İnsan aklının Allah’ın isimlerini ve mutlak Celâl sıfatını kavrayamadığından Celâl denilince Cemâl’in Celâl’i yani güzelliğin aşkınlığı anlaşılmalıdır.¹⁶²

En dış dairenin sağ üst köşesinde Bakara Sûresinin 163. Ayeti “Ve ilâhukum ilâhun vâhid (Sizin ilahınız, tek bir ilahdır.)” , sağ alt köşesinde bu ayetin devamı yazmaktadır.¹⁶³ Dairenin sol üst köşesinde “Allahü Rabbi bi-kemâli zâtihî” yazmaktadır. Buradaki mana Allah’ın zatına ait esmaların tek bir isimde “Rab”¹⁶⁴ kemâl bulmuş halini ifade etmektedir ve “Allah zatına ait kemal bulmuş isim ve sıfatlarıyla benim Rabb’imdir” anlamı taşımaktadır. Sol alt köşede ise “ve Muhammedün Sallallahü Aleyhi vesellem”

¹⁵⁶ Vefk; Harf, rakam veya kelimelerin belirli bir sıra ve yöneme göre kareler içerisine yazılarak birtakım isteklerin yerine getirileceğine inanılan tılsım türüdür. Vefk haruf ilminin bir koludur ve kelime anlamı olarak uyum, uygun düşme anlamındadır. Vefklerin tertiplerine göre çeşitleri vardır. Detaylı bilgi için bkz. İlyas Çelebi, “Vefk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/605-607.

¹⁵⁷ Halit Ahmet Düzenli, *Dinlerde Vefkler* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 84. ; İlhami Yurdakul, *Bir Harf Bir Medeniyet* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2022), 143.

¹⁵⁸ Bekir Topaloğlu, “Allah”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/471-498.

¹⁵⁹ Şahver Çelikoğlu, *Esmâ-i Hüsnâ Şerhi*, (İstanbul: Seha Neşriyat, 1999), 130.

¹⁶⁰ Gazâlî, *Esmâ’ül Hüsnâ İlâhî Ahlâk*, 102.

¹⁶¹ *Kubbealtı Lugatı*, “Celâl” (Erişim 21 Ocak 2023). ; Bekir Topaloğlu, “Lafza-i Celâl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/544-547.

¹⁶² Süleyman Uludağ, “Cemâl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/296.

¹⁶³ Bakara 2 / 163.

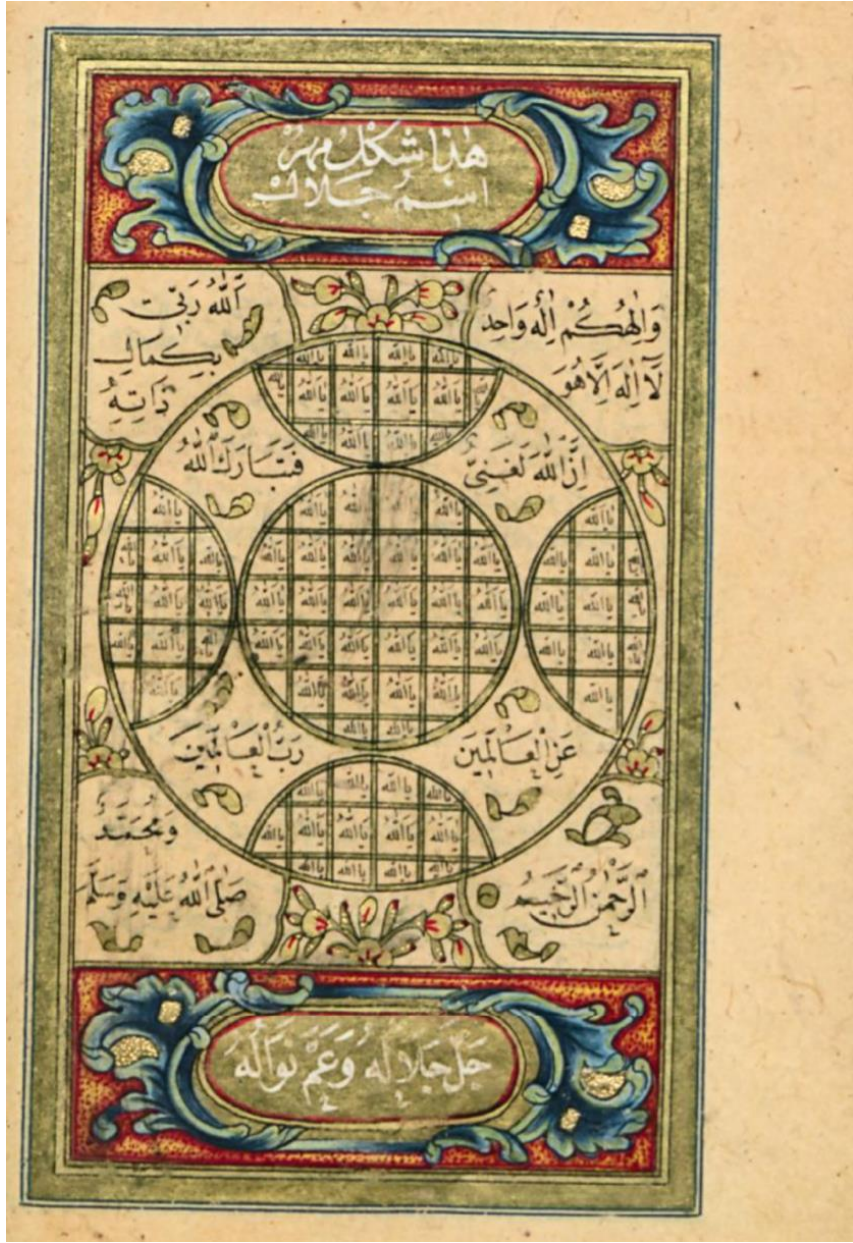
¹⁶⁴ *Kubbealtı Lugatı*, “Rab” (Erişim 7 Mayıs 2023).

yazmaktadır. Dairenin iç kısmında yer alan daire ve yarım dairelerin aralarında kalan boşluklarda ise sağ tarafta “*innallâhe le ganiyyun anil âlemin*” Allah, âlemlerden ganidir (hiçbir şeye muhtaç değildir)¹⁶⁵ yazmaktadır. Dairelerin sol tarafında kalan boşluklarda ise “*fe tebârekallâhu rabbul âlemin*”¹⁶⁶ (Alemlerin Rabbi olan Allah ne yücedir), sayfanın alt kısmında yer alan başlık formunda ise “Celle Celâlehu ve Amme Nevâluhu”¹⁶⁷ “Şanı Yüce olan Allah’ın bağış ve ikramı bütün varlığı kapsamıştır” yazmaktadır. (Fotoğraf 34) Muhtelif duâ kitaplarında benzer şekilde işlenmiş İsm-i Celâl mührü örnekleri mevcuttur. Chester Beatyy kütüphanesi koleksiyonunda bulunan Osmanlı dönemi duâ kitabında İsm-i Celâl Mührü daire ve yarım daire şeklinde içerisinde Ya Allah yazılı küçük karelere bölünmüş olarak incelenen eserle benzer özelliktedir. Farklı olarak sayfa kenarında daha çok Mushaf tezyinatında görülen Mushaf gülü mevcuttur. (Fotoğraf 35) İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi’nde bulunan bir En’âm-ı Şerif’te de İsm-i Celâl mührü mevcuttur ancak daha amatör bir yazı ve süsleme yapılmıştır. (Fotoğraf 36)

¹⁶⁵ Âl-i İmrân 3 / 97. ; Ankebût 29 / 6 .

¹⁶⁶ Mü’min 40 / 64 .

¹⁶⁷ *Luggat*, “Amme Nevâluhu” (Erişim 7 Mayıs 2023).

Fotoğraf 34: İsm-i Celâl Mührü (SSM / 101-0183 / y.81b)

Kaynak: <https://digitalssm.org/digital/collection/Kitapvehat/id/186670/rec/1> E.T. 24.11.2023

Fotoğraf 36: En'âm-ı Şerîf'te Amatör Olarak İşlenmiş "İsm-i Celâl Mührü" Sayfası

Kaynak: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi / Nekty07281 / y.162a.

2.5.2. İsm-i Muhammed Mührü (V. 82a)

Sayfa Numarası	: Varak 82a
Hat	: Nesih / Rikâ'
Tezhip	: Barok, rokoko tarzı bezeme
Motifler	: C ve S kıvrımlı yapraklar
Tezhip Tekniği	: Tonlama / gölgeleme, noktalama, iğne perdahı
Kompozisyon	: 1/2 Simetrlili desen

Eserin bu sayfasında “İsm-i Muhammed” mührü yer almaktadır. Sûre başında altın zemin üzerine üstübeç mürekkebiyle “هَذَا شَكْلُ مَهْرُ اسْمِ مُحَمَّدٍ” yazmaktadır. Yazının etrafı mavi-turkuaz renkli barok-rokoko üslûbunda C kıvrımlı yaprak motifleriyle çevrelenmiştir. Yaprakların üzerinde altınla işlenmiş küçük detaylar vardır. Bu motifin yer aldığı zemin ise kırmızı renkle bezenmiştir. Simetrik olarak dört adet İsm-i Nebî ve ortasında Allah lafzı bulunmaktadır. Sayfanın alt kısmında yer alan başlık formu, üstte yer alan başlık tasarımıyla aynıdır.

Muhteva: İsm-i Muhammed mühründe, sayfanın ortasında ki daire içinde celî sülûs yazı ile Allah lafzı, ve dört tarafında celî sülûs ile Muhammed ismi yazmaktadır. Bu celî sülûs yazıların içinde nesih hattı ile ayet ve belirli ifadeler yer almaktadır. Daire etrafındaki dört adet Muhammed yazısının aralarında kalan boşluklarda sülûs hattı ile çihâr yâr-i güzîn; (Ebubekir, Ömer, Osman, Ali) isimleri yazılıdır. Her bir Muhammed isminin “dal” harfî içerisinde dört büyük melek isimleri; (Cebrail, Azrail, İsrâfîl, Mikâîl) yazmaktadır. Bu mührün etrafında kalan köşeler küçük karelere bölünmüş olup içlerinde nesih hatla peygamber isimleri yazılmıştır. Peygamber isimlerinin bulunduğu köşelerin alt satırında sağ üst köşeden sola doğru (saat yönünün tersi) Âl-i İmrân Sûresi 154. ayet yazılmıştır. Sayfanın alt kısmında yer alan kapalı form içinde “Sallallahü Aleyhi vesellem” ibaresi bulunur. Sayfa ortasında yer alan Allah lafzının elif harfî içerisinde besmele, etrafında çevrili daire içerisinde ise ihlas ve felak sûreleri yazılıdır. (Fotoğraf 37) Muhtelif duâ kitaplarında benzer şekilde işlenmiş İsm-i Muhammed mührü örnekleri mevcuttur. CBL’de yer alan duâ kitabında Mühür adı satır olarak yazılmıştır. İncelenen eserde ise başlık, kitabe şeklinde yazılmış ve süslenmiştir. Mührün etrafında yer alan ifadeler ise benzerdir. Her iki eserde mührün ortasında yer alan dört adet Muhammed ismi Celi sülûs ile yazılmıştır. Her bir Muhammed isminin harflerinin içerisine Gubari

denilecek kadar ufak nesih hatla duâlar yazılmıştır. Farklı olarak CBL'deki eserde mührün etrafına Hz. Muhammed'in isimleri yazılmıştır. (Fotoğraf 38)

Fotoğraf 37: İsm-i Muhammed Mührü (SSM / 101-0183 / y.82a)

Kaynak: <https://digitalssm.org/digital/collection/Kitapvehat/id/186670/rec/1> E.T. 24.11.2023

Fotoğraf 38: Hattat Muhammed Emin El-Rüşdi Ketebe (1798) Duâ Kitabı
İsm-i Muhammed Mührü (CBL / T 463 / y.95a)

Kaynak: https://viewer.cbl.ie/viewer/image/T_464/196/ E.T. 24.11.2023

2.5.3. Nübüvvet Mührü (V. 82b)

Sayfa Numarası	: Varak 82b
Hat	: Nesih / Rikâ'
Tezhip	: Barok, rokoko tarzı bezeme
Motifler	: C ve S kıvrımlı yapraklar, penç, goncagül, yaprak
Tezhip Tekniği	: Tonlama / gölgeleme, noktalama, iğne perdahı
Kompozisyon	: 1/2 Simetrlili desen

Eserin bu sayfasında başka bir mühür mevcuttur. Başlıkta altın zemin üzerine üstübeçe “هذا شَكلُ مُهْرُ نُبُوتِ الرَّسُولِ” yazmaktadır. Yazının etrafı açık kırmızı-pembe tonlarında barok-rokoko üslûbunda C kıvrımlı yaprak motifleriyle çevrelenmiştir. Yaprakların üzerinde altınla işlenmiş küçük detaylar vardır. Bu motifin yer aldığı zemin ise zümrüt yeşili rengiyle bezenmiştir.

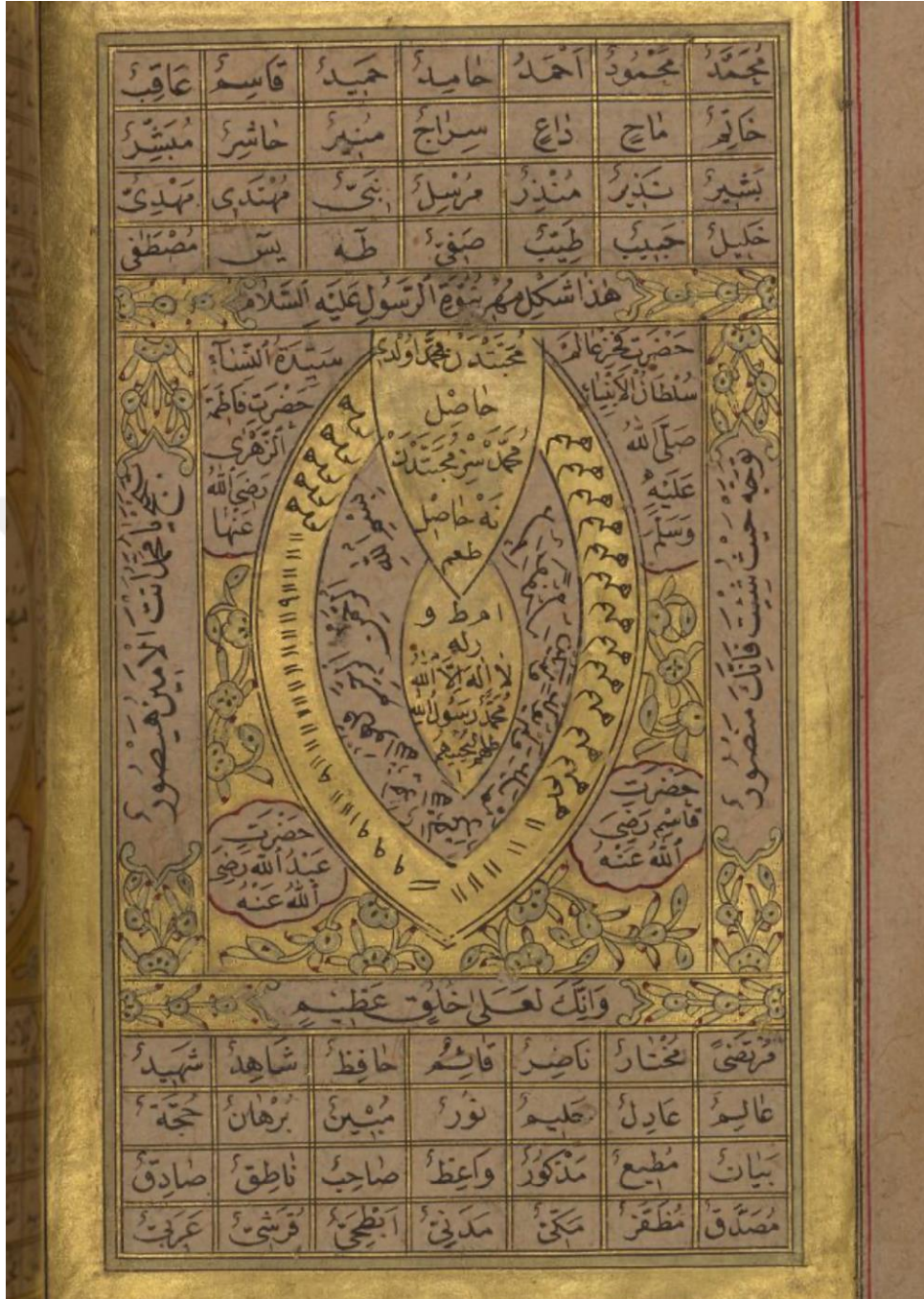
Muhteva: Bu sayfada yer alan mühür, damla formunda olup altın zemin üzerine Hazreti Muhammed’in erkek evlatlarının isimleri yazmaktadır. Damla formunun dışı altınla işlenmiş yaprak ve se berk penç motifinden oluşan çiçeklerle süslenmiştir. Mührün en iç kısmında; (مُحَمَّدٌ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ وَسَلَّمُ صَاحِبُ الْقُرْآنِ شَفِيعُ الْمُذْنِبِينَ فِي يَوْمِ الْقِيَمَةِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ) “Kur’ân’ın sahibi Muhammed bin Abdullah, kıyamet gününde günahkârlara şefaathçi olacaktır, ...” yazmaktadır. Bu ibarenin dışını çevreleyecek şekilde İhlas Sûresi yazılmıştır. Onun çevresinde ise “هَمَّ” ibareleri, mührün üst kısmında üçgen formundaki şeklin içerisinde “Muhabbet’ten Muhammed oldu hâsıl, Muhammed’siz muhabbetten ne hâsıl” ifadesi yer almaktadır. Mührün sağ üst köşesinde “Hazreti fahri alem sultan el enbiya sallallahü teala aleyhi vessellem” ifadesi yazılıdır. Mührün sol üst köşesinde “Seyyidetün nisa Hazreti Fatıma’tü’z Zehra radiyallâhü anhâ” ifadesi yazılıdır. Sayfanın sağ ve sol tarafında yer alan sütunlarda dikey bir şekilde kırmızı mürekkeple yazılmış ibareler mevcuttur. Mührün alt kısmında iki adet daire yer almaktadır. Sağ tarafta yer alan dairede “Hazreti Kasım radiyallâhü anhâ” sol taraftaki dairede ise “Hazreti Abdullah radiyallâhü anhâ” yazmaktadır. Dairelerin ortasında simetrik bir şekilde, altınla işlenmiş cihar berk, se berk, goncagül ve yaprak motiflerinden oluşan, helezon formunda bir tasarım mevcuttur. Sayfanın en alt kısmında başlık formunda “Sallallahü aleyhi vessellem” yazmaktadır. (Fotoğraf 39) Muhtelif duâ kitaplarında benzer anlamlar içeren Nübüvvet mührü örnekleri mevcuttur. CBL’de bulunan duâ kitabında yer alan mühürde yine damla formunda olup altınla süslenmiş ve incelenen eserler benzer tezyini süsleme özelliklerine

sahiptir. Sayfa içerisinde yer alan ifadelerin etrafı seberk penç, goncagül ve yapraklarla çevrili motiflerle süslenmiştir. İncelenen eserde başlık yazıları kitabe şeklinde iken CBL’de yer alan mühürde başlık satıra yazılmıştır. Mührün etrafında Hz. Muhammed’e ait isimler yazılıdır. (Fotoğraf 40)

Fotoğraf 39: Şekl-i Mühr-i Nübüvvet-i Resûl (SSM / 101-0183 / y.82b)

Kaynak: <https://digitalssm.org/digital/collection/Kitapvehat/id/186670/rec/1> E.T. 24.11.2023

Fotoğraf 40: Hattat Muhammed Emin El-Rüşdi Ketebe (1798) Duâ Kitabı
 Şekl-i Mühr-i Nübüvvet-i Resûl (CBL / T 463 / y.91v)

Kaynak: https://viewer.cbl.ie/viewer/image/T_464/196/ E.T. 24.11.2023

2.5.4. Nübüvvet-i Resul Mührü (V. 83a)

Sayfa Numarası	: Varak 83a
Hat	: Nesih / Rikâ'
Tezhip	: Barok, rokoko tarzı bezeme
Motifler	: C ve S kıvrımlı yapraklar, penç, goncagül, yaprak
Tezhip Tekniği	: Tonlama / gölgeleme, noktalama, iğne perdahı
Kompozisyon	: 1/2 Simetrlili desen

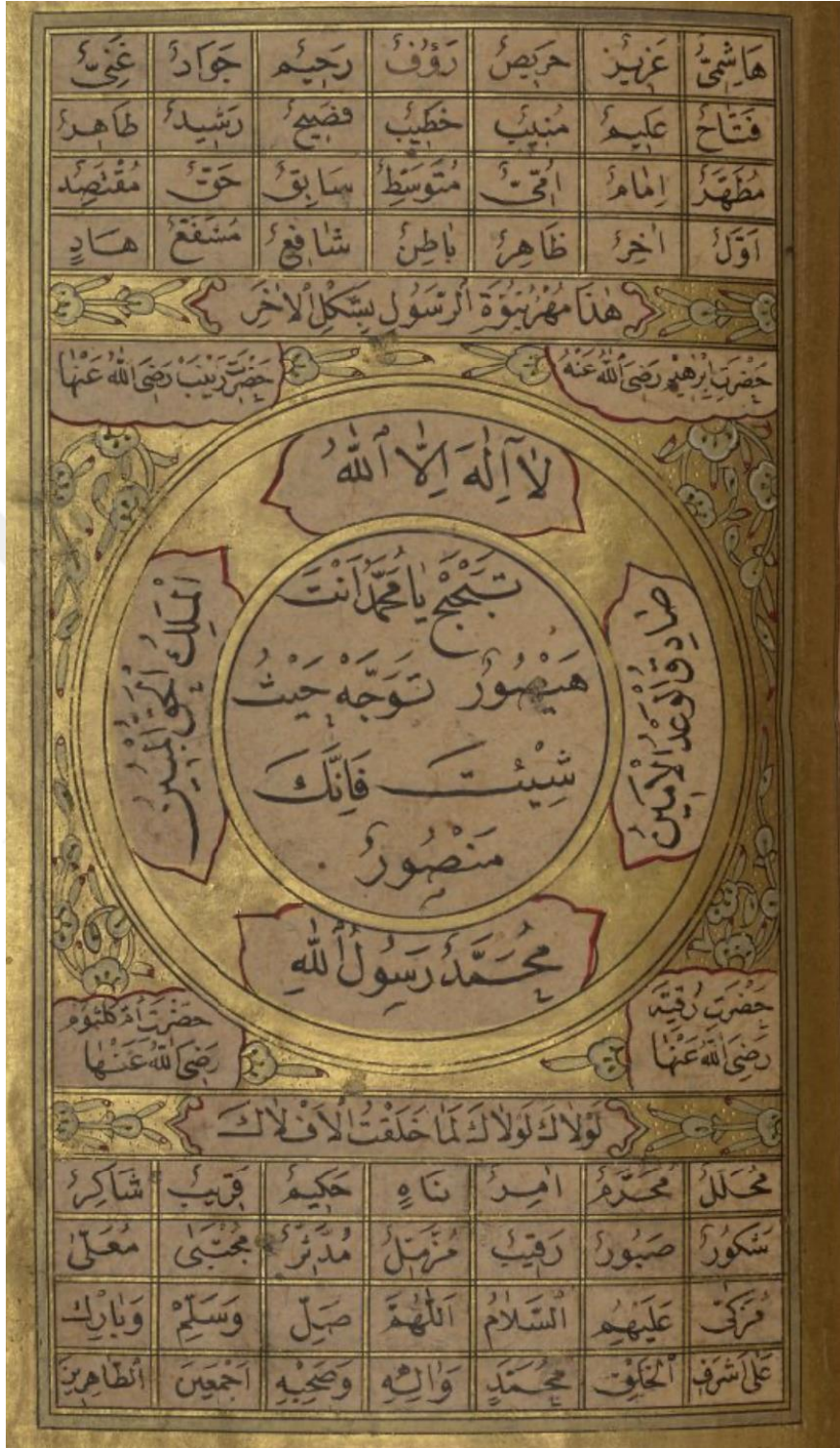
Bu sayfada yer alan başlıkta altın zemin üzerine üstübeçle “هَذَا مُهْرُ نَبِيِّتِ الرَّسُولِ شَكْلُ الْآخِرِ” yazmaktadır. Yazının etrafı açık kırmızı-pembe tonlarında barok-rokoko üslûbunda C kıvrımlı yaprak motifleriyle çevrelenmiştir. Yaprakların üzerinde altınla işlenmiş küçük detaylar vardır. Bu motifin yer aldığı zemin ise zümrüt yeşili rengiyle bezenmiştir.

Muhteva: Hilve formunda bir sayfadır. Sayfanın göbek kısmında Hazret-i Peygamber'e övgü sözleri, onun etrafında kırmızı mürekkeple “La ilahe İllallah, Es Sadık, El Emin, El Melik, El Mübin” şeklinde dairesel olarak ifadeler vardır. Daire formunun her köşesinde küçük daireler içinde on iki imamdan dördünün isimleri (el-imam el-Bâkır, el-imam Cafer es-Sadık, el-imam Musa el-Kâzım, el-imam Ali en-Nâki) yer almaktadır. Bu küçük dairelerin etrafı helezon formunda simetrik, altınla işlenmiş yaprak, se berk penç motifinden oluşan bir desenle çevrelenmiştir. Sayfanın alt kısmında yer alan başlık formu, üstte yer alan başlık tasarımıyla aynıdır. Ancak burada “Sallâllâhu aleyhi ve sellem” yazmaktadır. Göbek kısmında yer alan Kelime-i tevhid ve salâtların sonlarına altınla işlenmiş küçük duraklar konulmuştur. (Fotoğraf 41) Muhtelif duâ kitaplarında benzer şekilde işlenmiş Nübüvvet mührü örnekleri mevcuttur. CBL'de bulunan duâ kitabında yer alan mühürde, incelenen eserle benzer olarak sayfanın orta kısmındaki dairede yazılı ifadeler ve şekiller aynıdır. Farklı olarak başlık yazıları satır şeklinde ve dairenin etrafında Allah'ın doksan dokuz ismi yazılmıştır. (Fotoğraf 42)

Fotoğraf 41: Mühr-i Nübüvvet-i Resûl Diğer Bir Şekli (SSM / 101-0183 / y.83a)

Kaynak: <https://digitalssm.org/digital/collection/Kitapvehat/id/186670/rec/1> E.T. 24.11.2023

Fotoğraf 42: Hattat Muhammed Emin El-Rüşdi Ketebe (1798) Duâ Kitabı
Nübüvvet-i Resûl Mührü (CBL / T 463 / y.92r)

Kaynak: https://viewer.cbl.ie/viewer/image/T_464/196/ E.T. 24.11.2023

2.5.5. Cafer Es-Sadık Mührü (V. 83b)

Sayfa Numarası	: Varak 83b
Hat	: Nesih / Rikâ'
Tezhip	: Barok, rokoko tarzı bezeme
Motifler	: C ve S kıvrımlı yapraklar, penç, goncagül, yaprak
Tezhip Tekniği	: Tonlama / gölgeleme, noktalama, iğne perdahı
Kompozisyon	: 1/2 Simetrlili desen

Bu sayfanın başlık kısmında altın zemin üzerine üstübeçe “مُهِرُ جَعْفَرِ الصَّادِقِ هَذَا” yazılıdır. Yazının etrafı barok-rokoko üslûbunda altınla işlenmiş C kıvrımlı yaprak motifleriyle çevrelenmiştir. Bu motifin yer aldığı zemin ise kırmızı tonunda bezenmiştir. Sayfada yer alan tasarım hilye formundadır. Ortada iç içe üç daire bulunmaktadır. En iç dairede altın zemin üzerine İhlas Sûresi, onun çevresinde besmele ile ayet ve kelime-i tevhid, en dış dairede kelime-i tevhid ve peygamber isimleri yazılıdır; “Adem Safiyyullah, Nuh Nebi Allah, İbrahim Halilullah, Musa Kelîmullah, Davud Halîfetullah, Süleyman Eminallah, İsa Ruhullah, Muhammed Resulullah”. Daire formunun dört köşesinde küçük daireler içinde “el-imam el-askeri radiyallâhü anhâ, el-imam Muhammed el-Mehdi ahir el-zaman halifetül rahman radiyallâhü anhâ, Hazreti İbn-i Abbas radiyallâhü anhâ, eş-Şehid el-Hamza radiyallâhü anhâ” yazmaktadır. Bu dairesel form ve yazıların da halka şeklinde yazılmış olması Kâbe tavafını sembolize eder görünümündedir. Bu dairelerin etrafı altınla işlenmiş, küçük yaprak, goncagül ve cihar berk penç motifleriyle süslenmiştir. Sayfanın en alt kısmında başlık formunda “Radiyallahü Teâlâ anhâ” (Allah onlardan razı olsun) yazmaktadır.

Muhteva: Cafer es-Sadık VIII. yy.'da yaşamış Ca'feri fikhının kurucusudur. Soyu baba tarafından Hz. Ali'ye anne tarafından ise Hz. Ebubekir'e dayanmaktadır.¹⁶⁸ İlmi anlamda kitapları ve batıl fikirler ile mücadele hususunda önemli çalışmaları mevcuttur. On iki imamdan altıncısıdır ve şeriatta müçtehit, ledün ilmine sahiptir. Tarikat sembollerinin soyut anlamlarına bakıldığında saâdet tâcının on dört terki “İmam Cafer es-Sadık” isminin harflerine işaret etmektedir.¹⁶⁹ Öyle ki John Boer Taylor Cafer es-Sadık hakkında

¹⁶⁸ Mustafa Öz, “Ca'fer es-Sâdık”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/1-3.

¹⁶⁹ Âgâh, *Tarikat Kıyafetlerinde Sembolizm*, 92.

yazdığı bir makaleye “Sufilerin Manevi Atası Ca‘fer es-Sâdık” başlığını vermiştir.¹⁷⁰ Muhtelif duâ kitaplarında benzer şekilde işlenmiş Ca‘fer es-Sâdık mührü örnekleri mevcuttur. Bu mühürlerin bazılarında sayfa kenarları veya tam sayfa olarak mührün nasıl tesirli olacağı ve mahiyeti hakkında bilgiler yazılmıştır. Mührün tesiri hakkında açıklamaların olduğu bir metin örneğinde; Ca‘fer es-Sâdık rivayeti olduğu yazmaktadır.(Fotoğraf 43) Metinde Sünnî ve Şîî çevrelerde Ca‘fer es-Sâdık gizli ilimlere vakıf olmakla bilinmekteydi ve bu ilimlerin açığa çıkması bu yolla gerçekleşmiştir.¹⁷¹ Bâtın ilmi Hz. Ali’den sonra Muhammed Bakır ve Ca‘fer es-Sâdık’a intikal ettiğine inanılmıştır ve halkın bu ilimleri anlayabilme seviyesinde olamayacağı için açıklanması uygun görülmemiştir.¹⁷²

Fotoğraf 43: Ca‘fer Es-Sâdık Mührü(Solda) İmâm Ca‘fer’in Mührün Tesiri Hakkındaki Rivayeti(Sağda)

Kaynak: Christiane Gruber, *Osmanlı – İslam Sanatında Tapınma ve Tılsım*, çev. Erdem Gökyaran (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2018), 272-273. (NYPL / Spencer Collection / Türk ms. 9 / v.60verso-61recto)

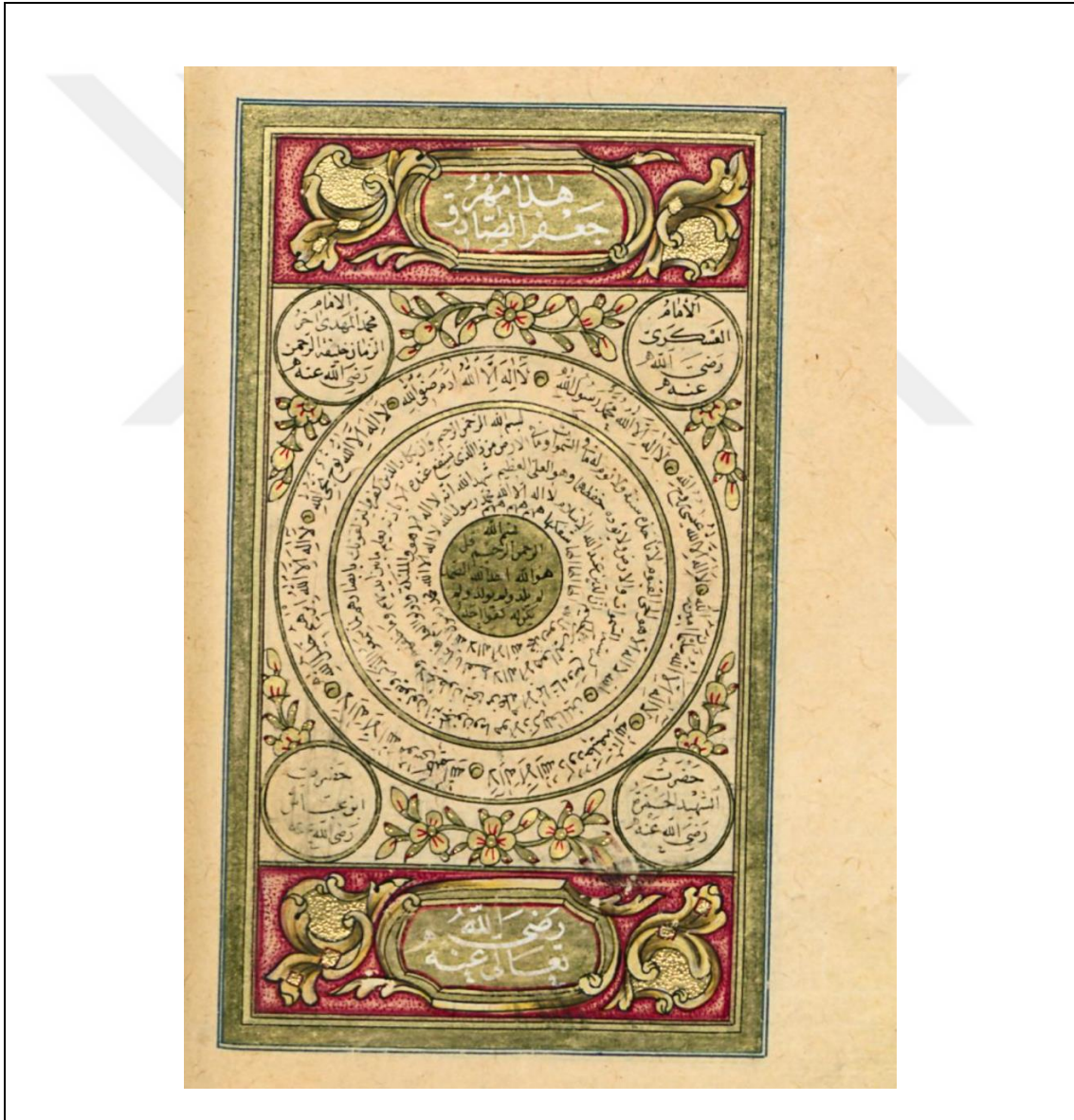
¹⁷⁰ John Boer Taylor, “Sufilerin Manevi Atası Cafer es-Sadık” çev. Mehmet Atalan, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (Haziran 2000).

¹⁷¹ Christiane Gruber, *Osmanlı – İslam Sanatında Tapınma ve Tılsım*, çev. Erdem Gökyaran (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2018), 270.

¹⁷² Süleyman Uludağ, “Bâtın İlmi” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/188-189

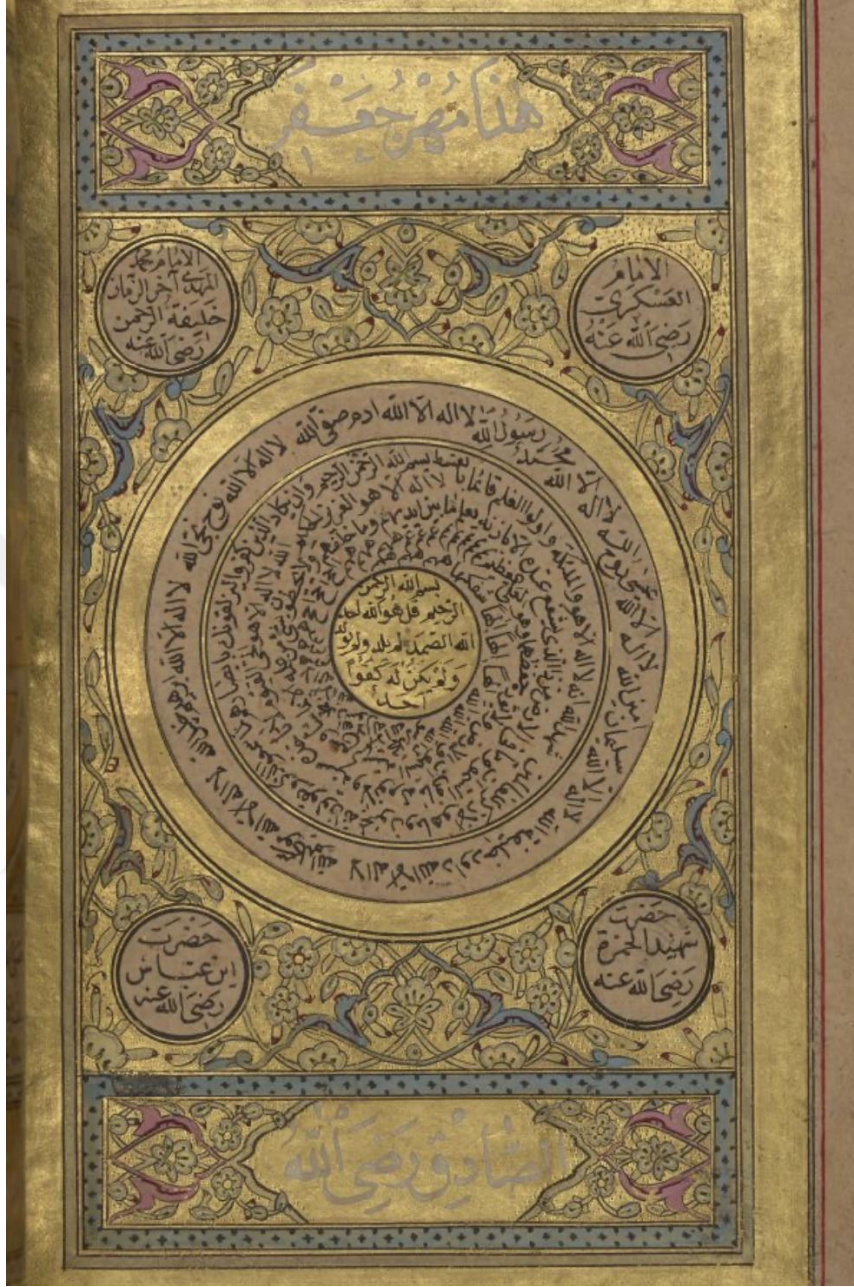
Çalışmanın konusu olan eserde yer alan mührün muhtevasına bakıldığında Ca'fer es-Sadık'ın önemine binaen yer verildiği düşünülmektedir.(Fotoğraf 44)

CBL'de bulunan duâ kitabında yer alan mührde geçen ifadeler incelenen eserle aynıdır. Sayfanın üst ve alt kısmında başlık yazısı altın üzerine üstübeçe yazılmıştır. Başlık tezhibi, penç, hataî, yaprak, goncagül ve rumîden oluşan klasik tarzdadır. Başlığın etrafında altın cetveller olup, mavi zemin üzerine siyah renkte pozitif süsleme detaylı ince ara suyu geçmektedir. Sayfanın orta kısmında yer alan mührün etrafı da aynı süsleme tarzıyla bezenmiştir. Sayfa ortasında yer alan Rumiler mavi renkte iken başlık süslemesinde yer alan rumiler koyu pembe renkte işlenmiştir. (Fotoğraf 45)

Fotoğraf 44: Mühr-i Cafer-i Sadık (SSM / 101-0183 / y.83b

Kaynak: <https://digitalssm.org/digital/collection/Kitapvehat/id/186670/rec/1> E.T. 24.11.2023

Fotoğraf 45: Hattat Muhammed Emin El-Rüşdi Ketebeli (1798) Duâ Kitabı, Mühr-i Cafer-i Sadık (CBL / T 463 / y.93v)

Kaynak: https://viewer.cbl.ie/viewer/image/T_464/196/ E.T. 24.11.2023

2.5.6. Hz.Ali İlmin Gözüdür (V. 84a)

Sayfa Numarası	: Varak 84a
Hat	: Nesih / Rikâ'
Tezhip	: Barok, rokoko tarzı bezeme
Motifler	: C ve S kıvrımlı yapraklar, penç, goncagül, yaprak
Tezhip Tekniği	: Tonlama / gölgeleme, noktalama, iğne perdahı
Kompozisyon	: 1/2 Simetrik desen

Muhteva: Sayfa 84a'da “علي عين شكل هذا” mührü yer almaktadır. Sayfanın ortasında “Ayn-ı Alâ Allah” makilî yazı formunda bir istif yer almaktadır. Ayn harfinin birinin iç kısmında “Yâ Allah” diğerinin ise “Yâ Muhammed” yazılıdır. Makilî yazının iç kısmında “Yâ hû Yâ Allah” ve devamında dokuz kez “Yâ Allah” ifadesi aralarına durak konularak yazılmıştır. Makilî yazının boş kalan belirli yerlerinde yine yan yana gelecek şekilde iki defa “Yâ Allah” ve diğer bir boşluğa da “Yâ Allah Celle Şane”, küçük bir daire içerisine “Enes bin Malik radiyallâhü anhâ” ve dandanlı kapalı bir form içine “Tevekkeltü Alâ Allah” yazılmıştır. Başlık formunun alt satırında “Muhammedin mahbubudur dört veli Ebubekir, Ömer, Osman, Ali” yazmaktadır. Makilî yazı formunun alt kısmında;

Gale Resulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem, (...)” (Allah Rasûlü şöyle buyurdu (s.a.v): Ben ilmin şehriyim Ali de onun kapısıdır. Ali'den başka yiğit yoktur, Zülfikar'dan keskin kılıç yoktur. Ali b. Ebî Tâlib Allah'ın galip aslanıdır. Allah yüzünü ağartsın ve ondan razı olsun. Arayanlar için ne kaçış ne de yüz çevirme vardır.) anlamındaki rivayet yazmaktadır.

Sayfanın en alt kısmında başlık formunda “Keremallahu vecheh ve Radiyallâhü Anh” yazmaktadır.(Fotoğraf 46) “Ayn” kelimesi Sâmi dillerde “göz” anlamına gelmektedir.¹⁷³ Bu mühürler göze hitap ettiği gibi diğer duyularla da algılanmaktadır. Bakmak, nazar etmek, İslâm dininde yaygın bir inançtır. Kelâm, fıkıh, felsefe ve tasavvuf alanlarında da birçok mana içermektedir. Kaynaklarda “Allah’a bakan göz”, “Ali’nin gözü” vs. gibi anlamlar belirtilmektedir.¹⁷⁴ İslâm tasavvuf geleneğinde “Ayn” kelimesi “her şeyi Allah’ta ve Allah’tan görme hali” olarak tanımlanmıştır.¹⁷⁵ Kur’ân-ı Kerîmde Hz. Nuh’a

¹⁷³ “Ayn” kelimesi sözlükte “göze, çeşme, kaynak ve menba” anlamlarını da ihtiva etmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Yusuf Şevki Yavuz, “Ayn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/256.

¹⁷⁴ Gruber, *Osmanlı – İslam Sanatında Tapınma ve Tılsım*, 271-276.

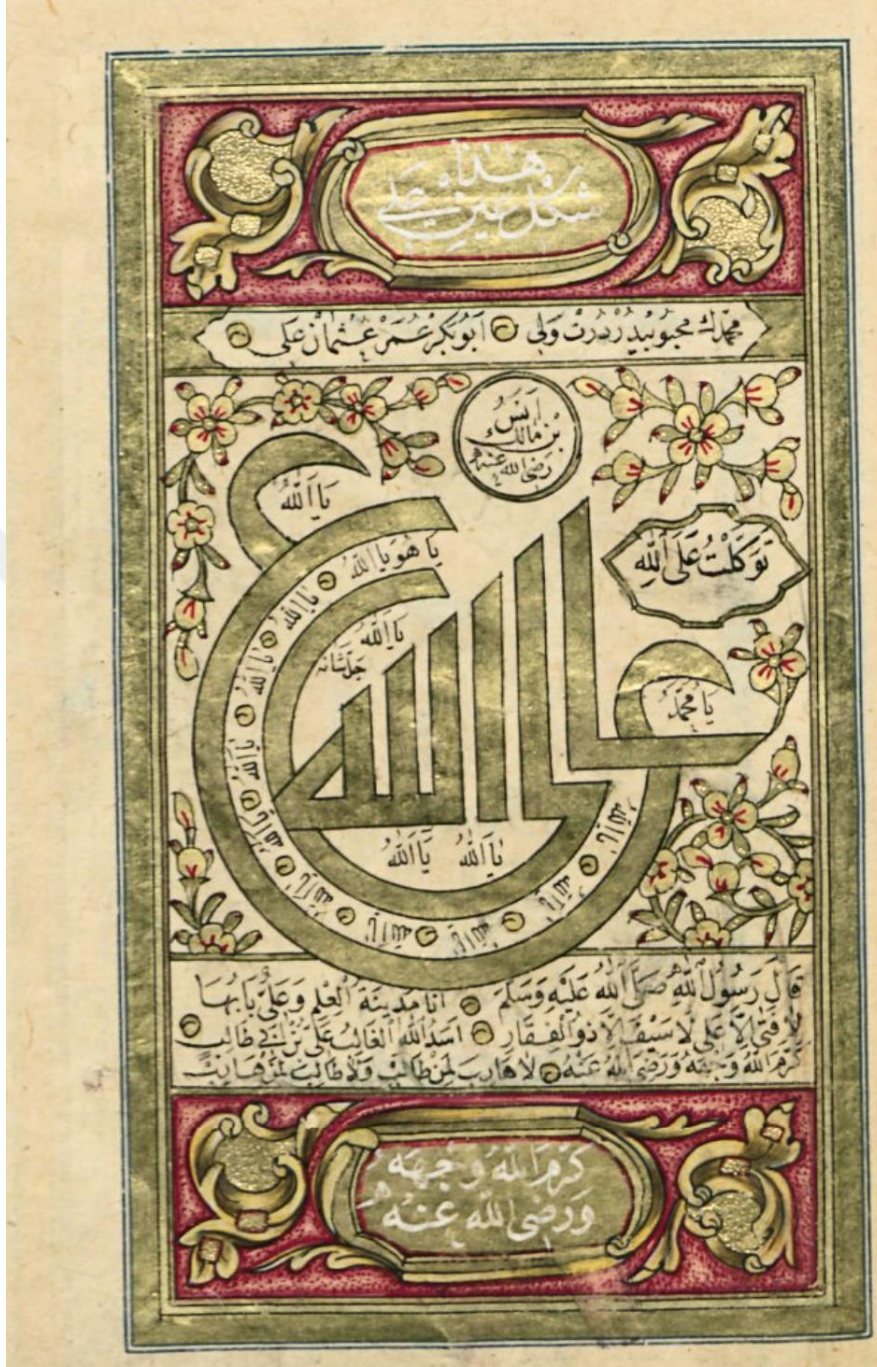
¹⁷⁵ Süleyman Uludağ, “Ayn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/256-257.

“... Biz ona vahyettik ki: “Bizim gözetimimizde ve vahyimizle gemiyi yap...”¹⁷⁶ ayetinde gözetmek “ayn”(بَاغَيْنَا) kelimesi olarak yazılmıştır. Mühürde “Ayn” harfinin göz kısmının içine birinde “Muhammed” birinde “Allah” yazılması, iki aynı harf arasında tekrarlanarak “Yâ Allah” yazılması soyut anlamda manevi bir yol ve zikri ifade ettiği düşünülmektedir. Ayrıca Burada yer alan mührün alt kısmında Hz. Ali’nin ilimle ilgili vasfı yazıldığı için “Ali ilmin gözüdür” anlamında bir ifadeye varılmaktadır. Yani Hz. Ali’nin ilmin kaynağı olduğu ve bu mührün aynı zamanda onun eşkalini ifade ettiğini söylemek mümkündür. Muhtelif duâ kitaplarında benzer şekilde işlenmiş Allah’a Bakan Göz mührü örnekleri mevcuttur. (Fotoğraf 47) Ayrıca koruyucu duâlar, şekil ve ifadelerin yazılı olduğu tılsımlı gömleklerde de bu ibare görülmektedir.¹⁷⁷(Fotoğraf 48)

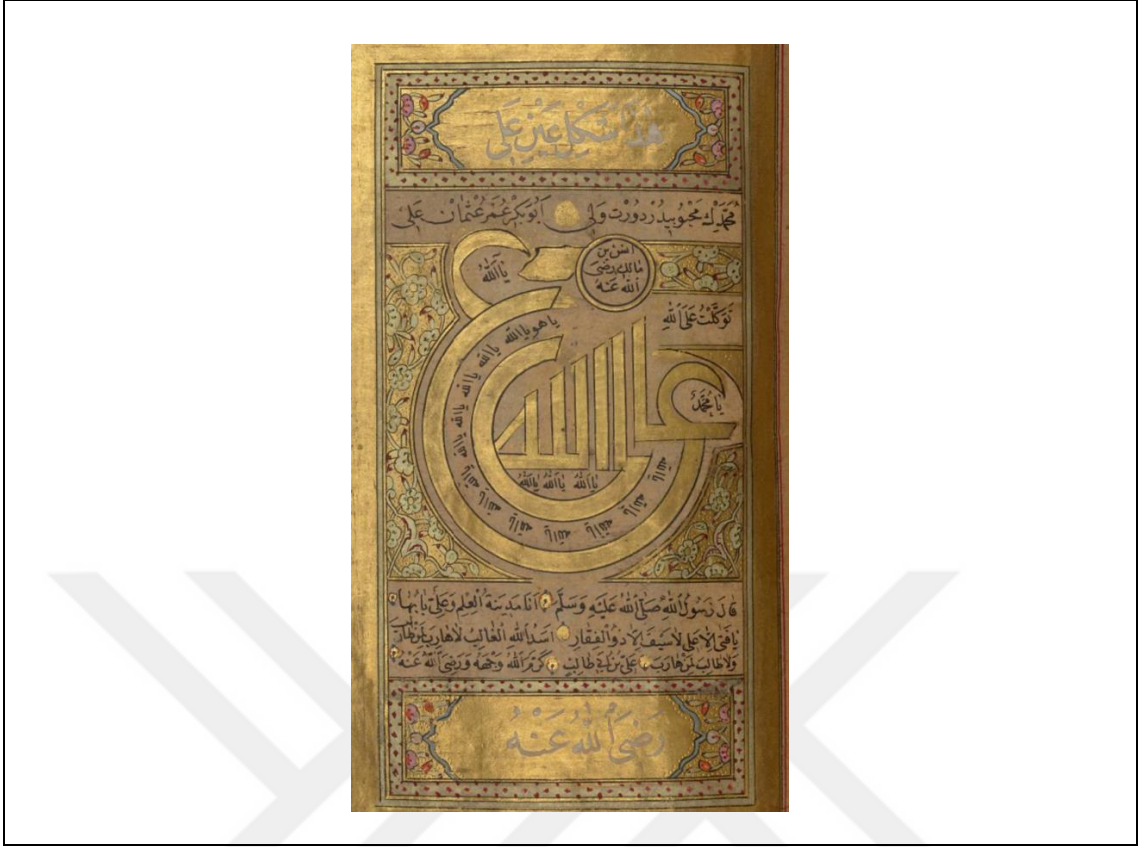
¹⁷⁶ el-Mü’minûn 23/27.

¹⁷⁷ Detaylı bilgi için bkz. Hülya Tezcan, *Topkapı Sarayı Müzesi Koleksiyonundan Tılsımlı Gömlekler* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2011).

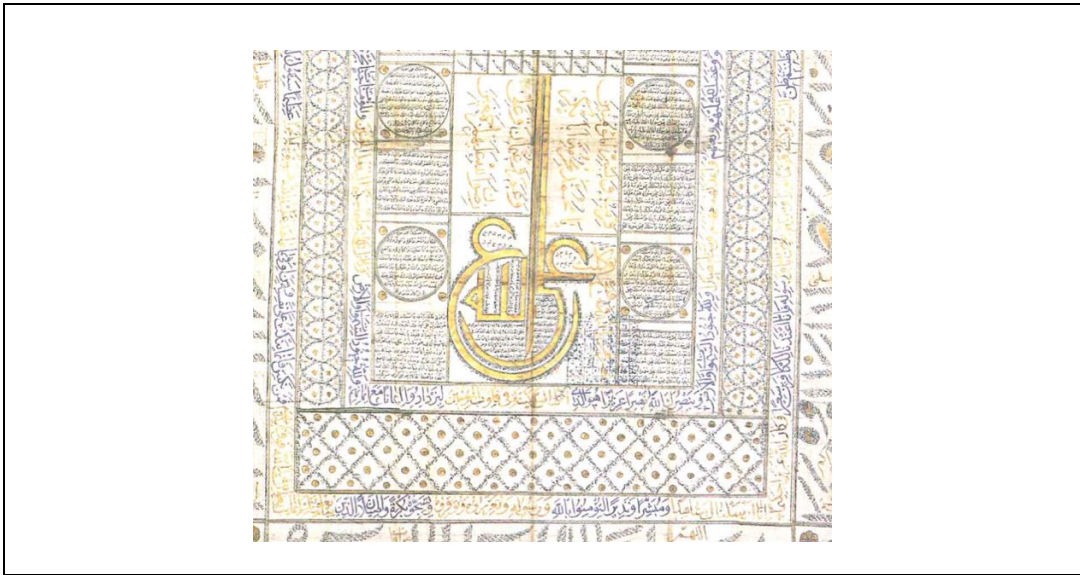
Fotoğraf 46: Şekl-i Ayn-ı Alî Mührü (SSM / 101-0183 / y.84a)

Kaynak: <https://digitalssm.org/digital/collection/Kitapvehat/id/186670/rec/1> E.T. 24.11.2023

Fotoğraf 47: Hattat Muhammed Emin El-Rüşdi Ketebeli (1798) Duâ Kitabı, Şekl-i Ayn-ı Alî Mührü (CBL / T 463 / y.94r)

Kaynak: https://viewer.cbl.ie/viewer/image/T_464/196/ E.T. 24.11.2023

Fotoğraf 48: Tılsımlı Gümlelerden Bir Detay (TSM / İstanbul, 13/1173)

Kaynak: Hülya Tezcan, *Topkapı Sarayı Müzesi Koleksiyonundan Tılsımlı Gümlekler* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2011).

2.6. Tasvirler

2.6.1. Mekke-i Mükerrreme (V. 84b)

Sayfa Numarası	: Varak 84b
Hat	: Nesih
Tasvir	: Kâbe-i Şerif ve Mekke-i Mükerrreme
Motifler	: Kemer, kubbe, minare
Renk	: Sarı, mavi, altın, yeşil

Mekke şehrinin ve Kâbe'nin tasvirlendiği bu sayfada zemin sarı, dağ olarak sembolize edilen küçük tepecikler açık yeşil, Harem-i Şerîf'in kemer ve minareleri beyaz, kubbeler mavi olarak işlenmiştir. Tasvirin etrafındaki cetveller mavi, sarı ve yapıştırma altındır.

Muhteva: Eserin bu sayfasında Kâbe tasvirinin etrafında İslâm inancında belirli hadiselerin vuku bulduğu kutsal yer ve mekanlar; Cebeli Nur, Cebeli Arafat, Mescidi Kâbe ve Mescidi İbrahim küçük tepecikler olarak tasvirlenmiş ve isimleri yazılmıştır. Arafat tepesinin tasvirlendiği alanda “Fe izâ efadtum min arafâtin fezkuru'l-lâhe inde'l meş'aril-harâm”¹⁷⁸ ayeti, Kâbe tasvirinin sol üst kısmında ilk ev olarak rahmet ve bereket kaynağı olduğu, Kâbe'nin ziyaret edilmesi gerektiği¹⁷⁹ ifadelerini içeren ayetler yazılıdır. Bir alt kısmında;

“Yâ Kaddes¹⁸⁰ iftirâkın can vatânı.

Gerçi şâd olup gördüm Ka'betullah ben seni

Bir dahi eşiğine hak salar mı seyrine

Doymadım görmeğe ey Ka'betullah ben Seni

Kıl Şefâat Rûz-i Mahşerde bize yâ beytü'l-feth”

yazmaktadır. Tasvirin yer aldığı en alt kısımda küçük tepecik halinde Safa-Merve simgelenmiş ve Bakara Sûresi'nin 158.¹⁸¹ ayeti beyaz mürekkeple yazılmıştır. Eserde yer alan Kâbe minyatür tarzında yapılmıştır. 16.yy minyatürlerine nazaran biraz daha kabadır. Daha çok bazı camilerde görülen çini Kâbe tasvirlerine benzemektedir. Çini panolar daha çok turkuaz ve mavi renk ağırlıklıdır ancak buradaki tasvirde sarı tonlar hakimdir. Mekke'nin coğrafya itibarıyla çöl iklimine sahip olması ve yeşil olmamasından dolayı bu şekilde tasvir edilmiş olabileceği düşünülebilir. Kubbeler mavi renkte, yassı

¹⁷⁸ el-Bakara 2/198.

¹⁷⁹ el- Âl-i İmrân 3/96-97.

¹⁸⁰ Luggat, “Kaddes” Mübarek, kutsal (Erişim, 8 Mayıs 2023).

¹⁸¹ el-Bakara 2/158.

kemerler yirmi altı adet, haremın dışında çizilmiş dört adet kubbe ve yassı kemerler(Kâbe'nin dört yön anlamını ifade etmek için tasvir edildiği düşünülebilir), kemerlerin ortasından kandiller sarmaktadır. Altı adet beyaz zeminli minareler iki şerefeli olarak yapılmıştır. Üçgen formlu külâhlarının üzerinde ay şeklinde alem vardır. Tasvir 18. ve 19. yy. kendi döneminin özelliklerini yansıtmaktadır. (Fotoğraf 49)

İslâm inancına göre Kâbe yeryüzünde yapılan ilk mabettir. Kur'ân'da Kâbe'nin Müslümanlar için ilk ev ve mabet olduğu açıkça belirtilen ayetler vardır.¹⁸² Kâbe İslâm inancında kible yönüdür ve bu sebeple bütün mescitleri kuşatıcı özelliktedir. Plan şeması olarak dört yöne açıldığı için dört yön kavramını barındırmaktadır. Her ne kadar kübik bir forma sahip olsa da dışarıdan kuşatılan mimari ve tavaf yönüyle dairevi bir yapıya sahiptir.¹⁸³ Sayfada yer alan tasvirde Kâbe'nin etrafında "Altın Oluk" ve "eind baytik alharam (Senin kutsal evin)" yazmaktadır. Altın oluk, Kâbe'nin oluşudur. Daha çok mîzâbü'l-Kâbe ve mîzâbü'r-rahme tabirleri kullanılmıştır. Yağmur rahmet olarak tanımlandığı için Kâbe oluşu bu tabirlerle anılmıştır. Emevî Halifesi Velîd b. Abdülmelik'in zamanında ilk defa Kâbe oluşu altınla kaplatılmıştır. Bundan sonra altın oluk olarak anılmıştır.¹⁸⁴ Kur'ân-ı Kerîm'de; Kâbe¹⁸⁵, Beyt¹⁸⁶, Beytullah, el-Beytü'l-atîk¹⁸⁷, el-Beytü'l-harâm¹⁸⁸, el-Beytü'l-muharrem¹⁸⁹, el-Mescidü'l-harâm¹⁹⁰, el-Beytü'l-ma'mûr¹⁹¹ olarak farklı tabirlerle geçmektedir.¹⁹² Eserde yer alan tasvirde Kâbe'nin etrafında yarım daire şeklinde "hâtîm"¹⁹³ denilen duvar, onun etrafında günümüze ulaşmayan dört büyük Sünnî mezhep imamlarına ait maksureler ve minber, mihrap¹⁹⁴,

¹⁸² Âl-i İmrân 3/96.

¹⁸³ Ahmet Çaycı, *İslam Mimarisinde Anlam ve Sembol*, (Konya: Palet Yayınları, 2017), 62.

¹⁸⁴ Ahmet Özel, "Altın Oluk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/537-538.

¹⁸⁵ el-Mâide 5/95, 97.

¹⁸⁶ el-Bakara 2/125, 127, 158; Âl-i İmrân 3/96, 97; el-Enfâl 8/35; el-Hac 22/26; Kureş 106/3.

¹⁸⁷ el-Hac 22/29, 33.

¹⁸⁸ el-Mâide 5/2, 97.

¹⁸⁹ İbrâhîm 14/37.

¹⁹⁰ el-Bakara 2/144, 149, 150; el-Mâide 5/2; et-Tevbe 9/7, 19, 28.

¹⁹¹ et-Tûr 52/4.

¹⁹² Sadettin Ünal, "Kâbe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/14-21.

¹⁹³ Hz. İbrahim ve oğlu Hz. İsmail tarafından inşa edilen Kâbe, yangın ve sel gibi olaylar sonucunda yıkılmış ve Hz. Muhammed döneminde tekrar inşa edilmiştir. Mekkeliler tarafından toplanan paranın Hz. İbrahim tarafından atılan temellerin tamamına yetmeyeceği için Kâbe bugün ki haliyle inşa edilmiş, yarım daire kadar dışarıda kalan alanın Kâbe'ye ait olduğu anlaşılması için göğüs hizasına gelecek şekilde duvarla örmüşlerdir. Bu duvara "hâtîm" ve Kâbe ile bu duvar arasında kalan boşluğa ise "hicr" ismi verilmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Fuat Günel, "Hicr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/454-455.

¹⁹⁴ Medine-i Münevvere tasvirinde açıklanmıştır.

kürsü çizilmiştir. Minber; kelime anlamı olarak yükselme, yükseltme demektir. İlk minber kullanan kişinin Hz. İbrahim olduğu rivayetlerle nakledilmektedir. Peygamberliği döneminde Hz. Muhammed'in bir hurma kütüğüne yaslanarak konuştuğu ve daha sonra iki basamak ve bir oturma yerinden oluşan minberin yapıldığı bilinmektedir.¹⁹⁵ Minber sadece vaaz için bir araç değil, kökleri Hz. Muhammed'e dayanan, Müslümanları dini konularda bilgilendirme, devlet idaresi ve siyasi hayatta da önemli rol oynamıştır.¹⁹⁶ Kürsü, Türk-İslâm mimari öğelerinden biri olup, medrese ve camilerde vaaz ve ders vermek amacıyla kullanılmaktadır. Genellikle iki-üç basamaklı merdivenle üzerine çıkılan bir yapıdır ve sandalye olarak da adlandırılmaktadır.¹⁹⁷ Eserde tasvir edilen kutsalların birçoğu günümüze ulaşmamıştır.

Mekke ve Kâbe tasviri duâ kitaplarında en çok karşımıza çıkan minyatürlerdendir. Evrad, Delâil ve En'âm'larda mutlaka çizilme ihtiyacı duyulmuştur. Bunun haricinde Hilve-i Şerîf, levha, ve yazma eserlerin duraklarında dahi minimal olarak da tasvirlenmiştir. Osmanlı medeniyeti haricinde başka kültürlerin sanat ve yazma eserlerinde de Kâbe tasvirine rastlamak mümkündür. Pusula ve yazma eserlerde Kâbe'nin dünyanın merkezi olarak çizildiği görülmektedir.¹⁹⁸ (Fotoğraf 50)

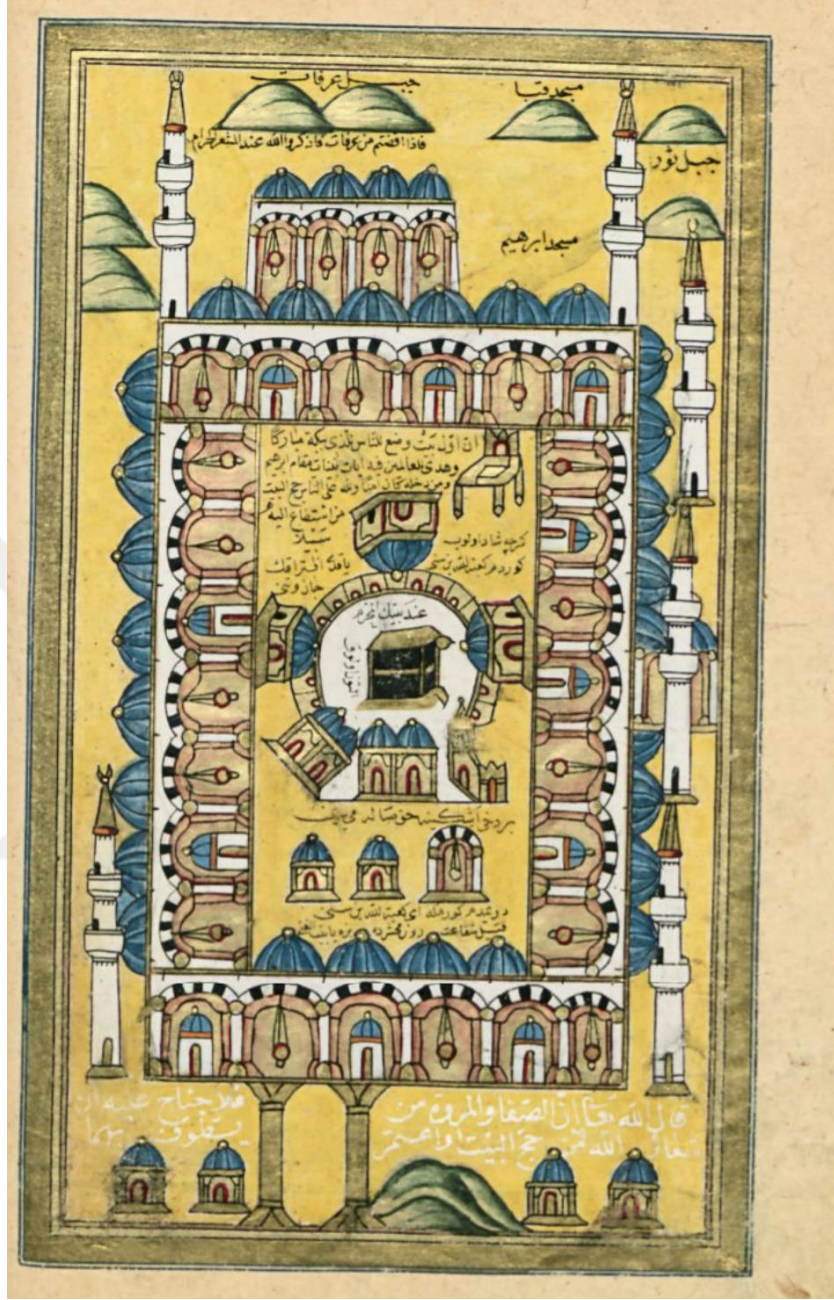
Mehmed Şakir'e ait olduğu düşünülen başka bir eserde yer alan Mekke - Medine tasvirinde minyatür daha üç boyutlu ve resme benzer bir görünümde işlenmiştir. Kubbeler her iki eserde de mavi renktedir. Ancak diğer eserde üç boyutlu bir görünüm söz konusu olduğu için kubbe sayısı daha fazladır. İncelenen eserde altı adet minare mevcutken karşılaştırılan eserde yedi adet minare çizilmiştir. Bu minareler de iki şerefelidir bir adet minare üç şerefeli olacak çizilmiştir. Minarelerin külahı soğan kubbe şekline benzemekte ve mavi renktedir. Dağlar kahverengi tonlarında ve zemin sarı renktedir. Haremi Şerifin etrafında evler de tasvir edilmiştir. Mekke dönemi mimari yapısı aslına uygun işlenerek kerpiç evlerde kullanılan tavan mertekleri de tasvirde görülen detaylardandır. İncelenen eserde bu evler işlenmemiştir. (Fotoğraf 51)

¹⁹⁵ Nebi Bozkurt, "Minber", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/101-103.

¹⁹⁶ Mesut Can, "Tarihte Minbere Yüklenen Sembolik ve Terminolojik Anlamlar Üzerine Bazı Tespitler" *Bilimname* 2019/39 (Aralık 2019).

¹⁹⁷ Yaşar Çoruhlu, "Kürsü", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/573-574.

¹⁹⁸ Detaylı bilgi için bkz. Venetia Porter, *The Art Of Hajj* (British Museum, 2012), 10-11.

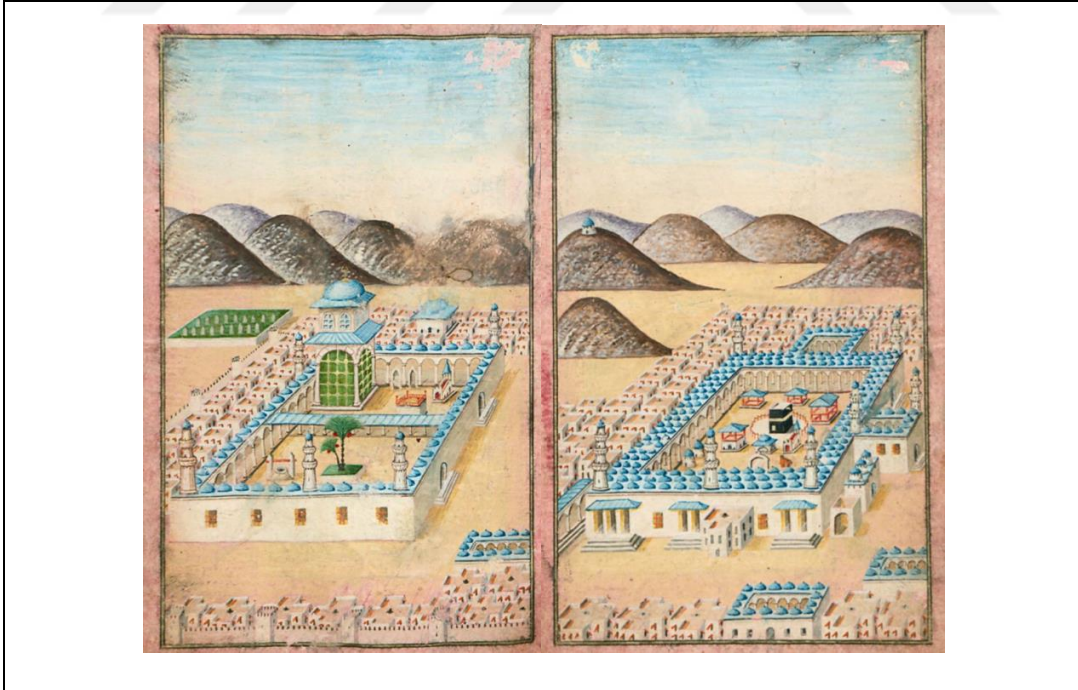
Fotoğraf 49: Kâbe-i Şerîf ve Mekke-i Mükەرreme Tasviri (SSM / 101-0183 / y.84b)

Kaynak: <https://digitalssm.org/digital/collection/Kitapvehat/id/186670/rec/1> E.T. 24.11.2023

Fotoğraf 50: Batı Hint Adalarının Tarihi Nüshasında Yer Alan Dünya Haritası.(Solda) Ahmed Eş-Şerefi Es-Sefākûsî'nin Hicri 979 Tarihli Kağıt Üzerine Çizilmiş Denizcilik Atlası.(Sağda)

Kaynak: Muhammed a.s. Abdel Haleem vd. , *Hac İslam'ın Kalbine Yolculuk* çev. Ömer Mansur Çolakoglu, ed. Venetia Porter, (İstanbul: Edam Yayınları, 2015), 64-66.

Fotoğraf 51: Mekke-i Mükەرreme(Sağda) ve Medine-i Münevvere(Solda) Tasviri (SSM / 101-0180 / y.15b-16a)

Kaynak: <https://digitalssm.org/digital/collection/Kitapvehat/id/187141/rec/2> E.T. 24.11.2023

Kâbe tasvirleri mimari yapılarda çini pano olarak da karşımıza çıkmaktadır. Özellikle 17. ve 18. yüzyıllarda cami ve belirli mekanların duvarlarında Mekke ve Kâbe çinileri yaygın olarak görülmektedir.¹⁹⁹ Çini panolardaki Mekke ve Kâbe, kitap sanatlarındaki tasvirlerle göre belirli farklılıkları vardır. Çini olmasından dolayı mavi ve turkuaz renkleri ağırlıklı kullanılmıştır. Pano etrafında ve başlık kısmında bulut ve rumi motifler de görülmektedir. Kitap sanatlarında tasvirler daha fazla detaylandırılmıştır. Çinilerde ise önemli ve işaret edilmek istenen kutsallar sade bir şekilde çizilmiştir. (Fotoğraf 52-53-54)

Fotoğraf 52: Kâbe Tasvirli Çini(İznik) Pano, 1650
(Victoria and Albert Museum, 427-1900)

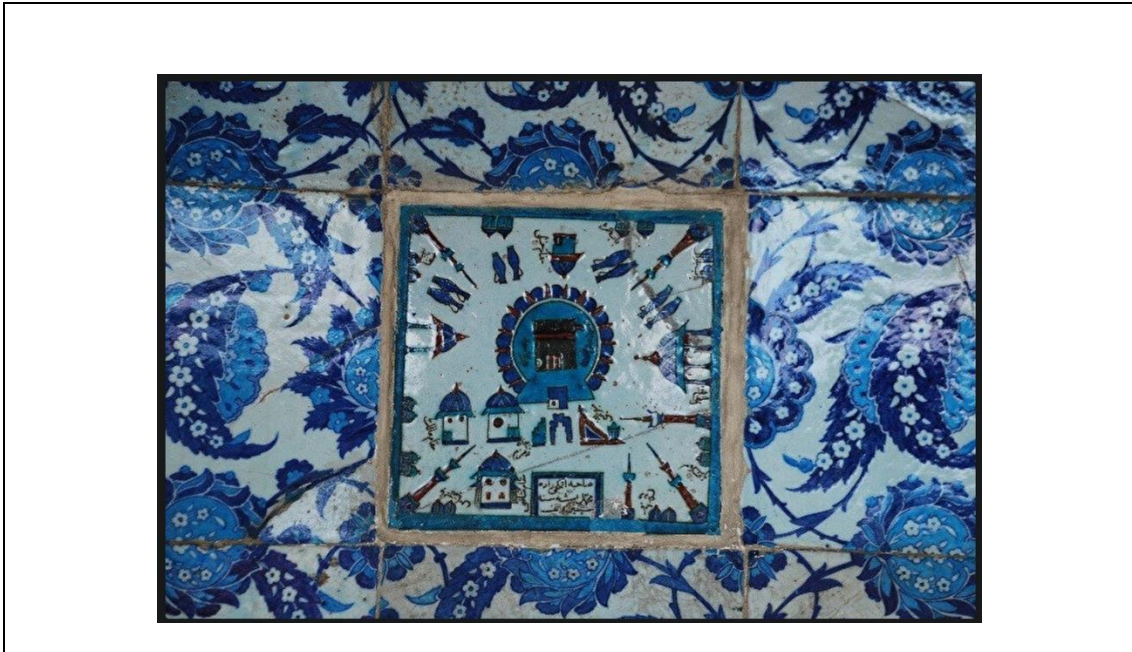
Kaynak: <https://www.gzt.com/mecra/lemlere-hidayet-ve-bereket-kaynagi-kbe-3580556> E.T. 23.11.2023

¹⁹⁹ Mehmet Top, Ayşenur Sezgin, “Topkapı Sarayı Müzesi Harem Dairesi’nde Bulunan Kâbe Tasvirleri”, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 45, (Sonbahar 2019), 303.

Fotoğraf 53: Ayasofya Camii'nde Bulunan Kâbe Tasvirli Çini Pano, 1643(Solda) Kâbe Tasvirli Çini Pano(Sağda) Osmanlı, 17. Yy, (Louvre Museum, OA 3919/2-242)

Kaynak: <https://www.gzt.com/mecra/lemlere-hidayet-ve-bereket-kaynagi-kbe-3580556> E.T. 23.11.2023

Fotoğraf 54: Rüstempaşa Camii Son Cemaat Yerinde Bulunan Kâbe Tasvirli Çini Pano.

Kaynak: <https://www.gzt.com/mecra/lemlere-hidayet-ve-bereket-kaynagi-kbe-3580556> E.T. 23.11.2023

2.6.2. Medine-i Münevvere (V. 85a)

Sayfa Numarası	: Varak 85a
Hat	: Nesih
Tasvir	: Ravzatü'n Nebi ve Medine-i Münevvere
Motifler	: Kemer, kubbe, minare
Renk	: Sarı, mavi, altın

Eserin bu sayfasında sarı zemin üzerine minyatür formunda Ravzatü'n Nebi (Hazret-i Peygamber'in kabri) ve Medine-i Münevvere tasvirlenmiştir. Burada da mimari yapılarda yer alan kemer ve sütunlar beyaz, kubbeler ise mavi renkle tasvir edilmiştir. Hz. Muhammed'in kabrinin olduğu alan tepesi alevli bir görünümde mihraba benzer şekilde işlenmiştir.

Muhteva: Mescid-i Nebevi bizzat Hz. Muhammed tarafından yaptırılan ikinci mesciddir. İlk olarak birkaç oda ve avludan ibaret olan yapı daha sonra ihtiyaç doğrultusunda ve geçirdiği yeniliklerle bugün ki halini almıştır. Hz. Peygamber zamanında eşleri Hz. Sevede ve Hz. Aişe için burada birer oda yapılmıştır. Hz. Muhammed'in medfun olduğu yer Hz. Aişe'nin odasıdır ve "Hücre-i Saâdet" olarak anılmaktadır.²⁰⁰ Eserde Hz. Peygamberin kabri üst kısmı kemer formunda alevlerle gösterilmiştir. Kemerin alt kısmında "*Merkadin idüb ziyâret dedi Cibrîl-i Emîn. Hâzihi cennâtu adnin fedhulûhâ hâlidîn*"²⁰¹ (Cebrail aleyhisselam dedi ki : İşte bu Adn cennetidir, ebedi kalmak üzere oraya giriniz) yazmaktadır. Bu Na't-ı Şerif Hz. Peygamber'in kabri ile minberi arasının cennet bahçelerinden bir bahçe olduğu hadisi şerifine dayanmaktadır.²⁰² Hz. Peygamberin kabrinin yanında Mihrâb-ı Nebî, Minber-i Şerîf, Mihrâb-ı Süleyman ve Mihrâb-ı Osmanî altı bölmeli kemer ve sütunlarla tasvirlenmiştir. Mihrâb-ı Nebî; Hz. Muhammed'in zamanında Mescid-i Nebevî'de bugünkü gibi mihrap yoktur. Hz. Peygamber hutbe okurken dayandığı hurma kütüğünü önüne alarak namaz kıldırması ve bu kütük bir nevi mihrap görevi de görmüştür. Bugünkü mihrap Hz. Peygamberin namaz kıldırdığı yere teberrüken yapılmıştır. Mihrâb-ı Süleyman; Mescid-i Nebevî'de mezhepler için ayrı

²⁰⁰ Nebi Bozkurt, Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Mescid-i Nebevî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/281-290. ; Mehmet Güneş, *Mukaddes Yolculuk Medîne-i Münevvere* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010), 101.; Ahmet Önkâl, "Hücre-i Saâdet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/456-458.

²⁰¹ el-Zümer 39/73

²⁰² Nebi Bozkurt, "Ravza-i Mutahhara", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/475.

olarak mihraplar koyulmuştur. Minber-i Şerîf'in²⁰³ sağ tarafında yer alan Hanefî imamların, Hanefî mezhebine mensup cemaate namaz kıldırıldığı yerdir. Kanunî Sultan Süleyman tarafından restore edildiği için Süleyman Mihrâb-ı olarak da bilinmektedir. Mihrâb-ı Osman; Hz. Osman'ın halifelik döneminde namaz kıldırıldığı yerdir. Mescid'in kible duvarına bitişik olan mihraptır.²⁰⁴ Mescid-i Nebevî tasvirinin avlu kısmında belirli kutsallar işlenmiştir. Hz. Peygamber'in kızı Fatıma'tüz-Zehrâ'nın kabri "Merkadi'n Fatıma'tüz-Zehrâ", Hz. Peygamber'in Sakal-ı Şerîfî, Kubbe-i Hazine tasvirlenmiştir. Ayrıca zevraklar adıyla üç adet kab çizilmiştir. Zevrak, zemzem şişesi, Mekke'de yapılan zemzem koymaya mahsus sırça kabtır.²⁰⁵ Mescid-i Nebevî'de II.(VII.) yüzyılda iç ve dış bölümler olmak üzere abdest ve su ihtiyacı için on dokuz adet su mahalli olduğu rivayet edilmektedir ve zevrakların tasvir amaçlarının buna binaen olduğu düşünülebilir.²⁰⁶ Medine tasvirinde en çok karşılaşılan unsurlardan biri de kandildir. Kemerlerin altında üç ve tek olarak kandil tasvir edilmiştir. Hem gerçekte cami ve kutsal mekanlarda elektrik olmadığı için kandil yakılmış hem de sembolik olarak Hz. Muhammed'in nurunu ifade etmek amacıyla ışık huzmesi şeklinde kandiller tasvir edilmiştir. Kabrinin üst kısmında Nûr sûresinin "Nur üstüne nurdur" ayeti yazılmıştır.²⁰⁷ Hz. Peygamber'in kabrinin olduğu kısım mihrap şeklinde tasvirlenmiş, Osmanlı camilerinde görülen mihrap önünde yer alan mumlara benzer şekilde sütunların önlerinde mumlar çizilmiştir.(Fotoğraf 55) Tasvirde yer alan yazılar şu şekildedir;

"Hazihi ravzatün mübareketün tenzilu aleyha nurun"

(Bu, kendisine nur indirilen mübarek ravzadır.)

"Kale aleyhisselâm ma beyne kabri ve minberi ravzatün min riyâdi 'l-cenneti"

(Aleyhisselâm buyurdu ki: Kabrim ve minberim arasındaki bölüm cennet bahçelerinden bir bahçedir.)

"Ve kale aleyhi 's-Selâm: Turâbu arzinâ şifâun li merzâna"

(Aleyhisselâm buyurdu ki: arızımızın toprağı hastalıklarımıza şifadır.)

Özellikle "Bismillâh, yurdumuzun toprağı, bazımızın okuyup üflemesi ve Rabbimizin izniyle hastalarımız şifa bulur"²⁰⁸ hadisi şerifte geçen "arızının toprağı hastalıklarımıza

²⁰³ Minberi Şerîf hakkında bir önceki sayfada (Varak 84b) bilgi verilmiştir.

²⁰⁴ Güneş, *Mukaddes Yolculuk Medîne-i Münevvere*, 187,188,189,191. ; Bozkurt, Küçükaşçı, "Mescid-i Nebevî".

²⁰⁵ *Kubbealtı Lugatı*, "Zevrak" (Erişim 21 Ocak 2023).

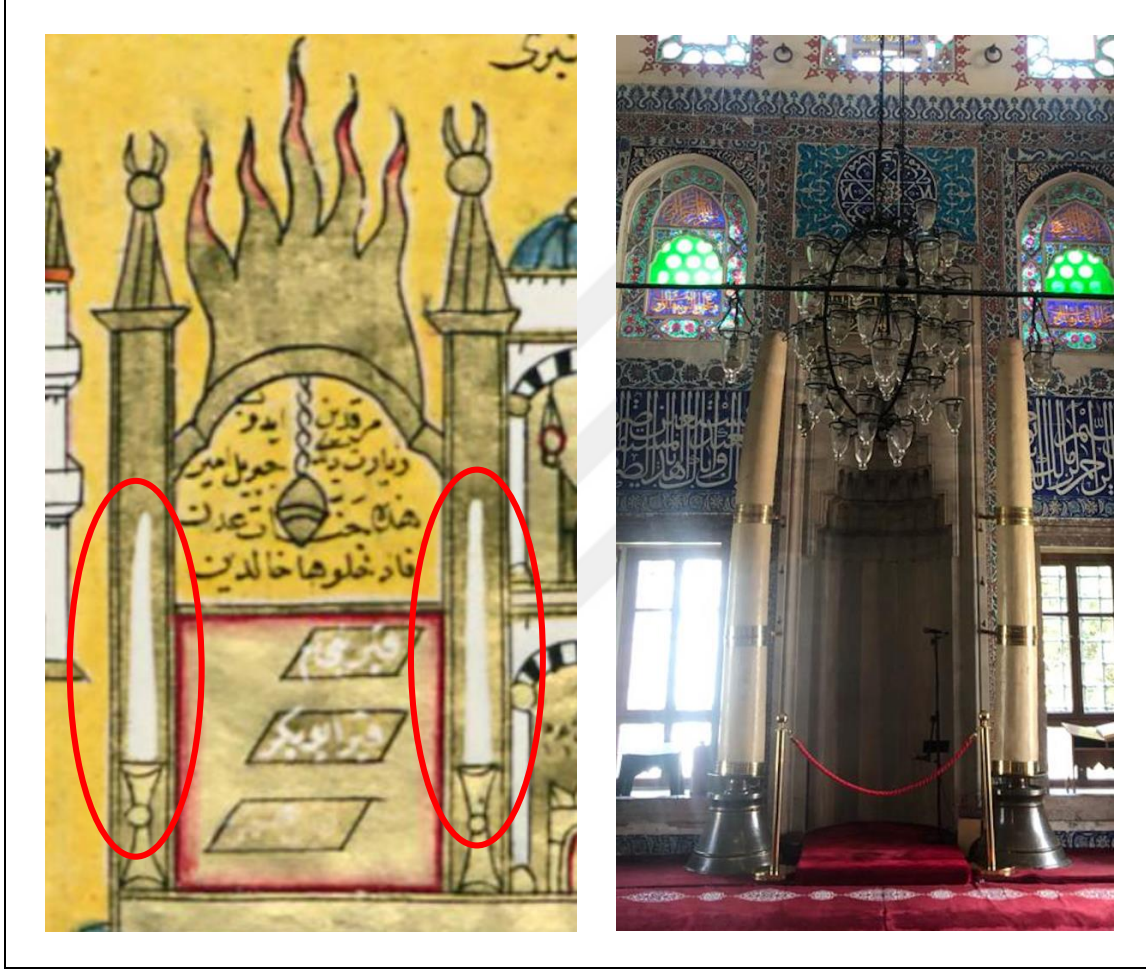
²⁰⁶ Bozkurt, Küçükaşçı, "Mescid-i Nebevî".

²⁰⁷ el-Nûr 24/35.

²⁰⁸ Nevevi, "M5719 Müslim, Selâm, 54; B5745, B5746 Buhârî, Tıb, 38" *Riyâzü 's-Sâlihîn*.

şifadır” ifadesinin minyatürde yer alması duâ kitaplarının şifa kaynaklı olduğuna inanılmasının delillerindendir. (Fotoğraf 56)

Bu tasvirler delâilü’l hayrat ve cami duvarlarında sıkça görülmektedir. Kutsal beldeler olması hasebiyle kutsal mekan ve kitaplarda işlenmişlerdir. Kur’ân ayet durak ve sûre başlarında dahi minyatür olarak işlenmiştir. Kutsal sayılan kültür varlıkları betimlenmiş, tasvir edilmiştir. Bazen bir sayfa minber olarak da çizilmiştir.

Fotoğraf 55: (Solda) Hz. Muhammed’in Kabri’nin Tasvir Detayı, (Sağda) Kılıç Ali Paşa Camii Mihrabı ve Mumlar.

Kaynak: <https://digitalssm.org/digital/collection/Kitapvehat/id/186670/rec/1> E.T. 24.11.2023 (Solda)

(Sağda) Kılıç Ali Paşa Camii Fotoğrafı Yazar Tarafından Oluşturulmuştur.

Fotoğraf 56: Mescid-i Nebevî ve Medine-i Münevvere Tasviri (SSM / 101-0183 / y.85a)

Kaynak: <https://digitalssm.org/digital/collection/Kitapvehat/id/186670/rec/1> E.T. 24.11.2023

Muhtelif duâ kitaplarında benzer şekilde Medine-i Münevvere tasvir örnekleri mevcuttur. CBL’de bulunan duâ kitabında Medine-i Münevvere tasviri incelenen eserle aynı şekil özelliklerine sahiptir. Beyaz zeminli beş adet minare iki şerefeli olarak tasvir edilmiştir. Minarenin üzerinde yer alan üçgen şeklindeki külah sarı renktedir. İncelenen eserden farklı olarak hurma ağacı tasviri görülmektedir. (Fotoğraf 57) Mehmed Şakir’e ait başka bir duâ kitabında yer alan Mekke-Medine tasvirlerine bakıldığında Medine tasvirinde Ravzatün Nebi’nin olduğu alanda kuyu ve hurma ağacının çizildiği görülmektedir. Bu tasvirde incelenen minyatürlerden farklı olarak Medine’de bulunan ve müslümanların ilk kurduğu mezar Cennetü’l Bakî de çizilmiştir. (Fotoğraf 51)

Fotoğraf 57: Hattat Muhammed Emin El-Rüşdi Ketebeli (1798) Duâ Kitabı
Mescid-i Nebvî Tasviri (CBL / T 463 / y.96r)

Kaynak: https://viewer.cbl.ie/viewer/image/T_464/196/ E.T. 24.11.2023

2.6.3. Livâü'l-Hamd Sancağı (V. 85b)

Sayfa Numarası	: Varak 85b
Hat	: Nesih / Rikâ'
Tasvir	: Sancak
Motifler	: Sancak, tesbih, misvak
Renk	: Mavi, altın, kırmızı, turuncu

Muhteva: Eserin bu sayfasında “Livâü'l-Hamd” sancağı tasvir edilmiştir. Başlık formunda “هذا شكل لواء الحمد النبوي” yazmaktadır. Liva Arapça kökenli bir kelime olup sancak, bayrak, tuğ manalarına gelmektedir.²⁰⁹ Hamd ise övmek ve yüceltmek anlamına gelen kelimedir.²¹⁰ Livâü'l-Hamd kıyamet gününde müminler zor durumda kaldığı vakit Hz. Muhammed'in müminleri altında toplayacağına inanılan sancaktır.²¹¹ Tasvir edilen sancağın etrafında şu ifadeler yer almaktadır;

*“Muhammed Resûlullah: Muhammed Allah'ın Resûlü
Muhammed Habîbullah: Muhammed Allah'ın sevgilisi
Muhammed Halilullah: Muhammed Allah'ın dostu
Muhammed Nebiyullah: Muhammed Allah'ın peygamberi
Nebî, Ümmî, Arabî, Kureyşî, el-Mekkî, el-Medenî,
el-Haremîyyül Tehamiyyü (Mekke ve Medine ehli)
Muhammed bin Abdullah sahibül Kur'ân
Ente Muhammed Resûlullah Sallallahualeyhivessellem
Seyyidel Mürselin, İmâmü'l müttekîn.”*

Sancağın üzerinde; kelime-i tevhid “La İlahe İllallah Muhammed resûlulah”,

“Muhammed Lillahi Rabbil alemin”, “Bismillahirrahmanirrahim”

Tesbîh-i Şerîf tasvirinin etrafında; “Subbuhun, kuddusün, Rabbenâ ve melâiketü ve'r-rûh.” (Münezzehsin, Mukaddessin, Rabbimiz ve Ruh'un Rabbisin.)²¹²

Misvak tasvirinin etrafında; (وَأَلَوْ جَاعَ الْوَالْمَرَضُ مِنْ وَاعْصَمْنِي ذُنُوبِي وَمَجُو نَكَتِي طَيْبُ اللَّهْم) “Allah'ım evliliğimi hayırlı eyle, günahlarımı sil, beni hastalıklardan ve acılardan koru.” yazmaktadır. Yazmaktadır.

²⁰⁹ Nişanyan, “Liva” (Erişim 17 Nisan 2023).

²¹⁰ Kubbealtı Lugatı, “Hamd” (Erişim 17 Nisan 2023).

²¹¹ Salih Sabri Yavuz, “Livâü'l-Hamd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/200.

²¹² Ebu Davud, II, 28-35.

Sayfanın alt kısmında tesbih ve misvak tasviri yer almaktadır. Bu tasvirler duâ kitaplarında sıkça görülmektedir. Ayrıca Hz. Muhammed’in ayak izi, hırkası, abdest ibrîği vs. de yaygın olarak tasvir edilen ve görülen eşyalarındandır. Tesbihin etrafında yer alan zikir ve misvağın etrafında yazan afiyet ve şifa niyazındaki duâ hem zahir hem de batın anlamında temizlenmenin önemine vurgu olarak anlaşılmaktadır. (Fotoğraf 59)

Tasvirde yer alan Hz. Muhammed’in “Allah’ın dostu, peygamberi ve Kur’ân’ın sahibi” ifadelerinden de anlaşılacağı üzere Hz. Muhammed’in rahmet ve hikmet sahibi oluşu, ümmetinin cennete girmesi için Allah’a duâ ettiği, ümmetini almadan cennete girmeyeceğini belirttiği ayet ve hadisler bilinmektedir.²¹³ Buna istinaden sancağın çatı biçiminde tasvir edilmesi himaye ediciliği sembolize etmektedir. Sancağın üzerinde yer alan Kelime-i Tevhid, İslâm inancında şahadet ve birlik anlamlarını ihtiva ettiği için sancaklarda yazılmıştır. Hz. Muhammed’in hayatını anlatan Siyer kitaplarında da savaş sahnelerinin yer aldığı tasvirlerde sancak üzerinde Kelime-i Tevhid görülmektedir. (Fotoğraf 58)

Fotoğraf 58: Siyer-i Nebî Tasviri ve Tasvirdeki Kelime-i Tevhid Yazılı Sancak Detayları

Kaynak: Zeren Tanındı, *Siyer-i Nebî İslâm Tasvir Sanatında Hz. Muhammed’in hayatı* (İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1984), 63,77,83.

²¹³ el-Mâide 5/118. ; Müslim, İmân/346.

Fotoğraf 59: Livâü'l-Hamd Sancağı Tasviri (SSM / 101-0183 / y.85b)

Kaynak: <https://digitalssm.org/digital/collection/Kitapvehat/id/186670/rec/1> E.T. 24.11.2023

Muhtelif duâ kitaplarında benzer şekilde Livâü'l-Hamd Sancağı tasvir örnekleri mevcuttur. CBL Osmanlı koleksiyonunda yer alan bir duâ kitabında incelenen eserdeki sancağın aynısı tasvir edilmiştir. Sancağın etrafında yazılı metinler aynı olup alt kısmında misvak ve tesbih-i şerîf de çizilmiştir. (Fotoğraf 60)

Fotoğraf 60: Hattat Muhammed Emin El-Rüşdi Ketebe (1798) Duâ Kitâbı
Livâü'l-Hamd Sancağı (CBL / T 463 / y.96v)

Kaynak: https://viewer.cbl.ie/viewer/image/T_464/196/ E.T. 24.11.2023

2.6.4. Hz. Peygamber, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin Sancağı (V. 86a)

Sayfa Numarası	: Varak 86a
Hat	: Nesih / Rikâ'
Tasvir	: Sancak
Motifler	: Sancak
Renk	: Mavi, altın, yeşil, turuncu

Muhteva: Başlıkta “وَالْحَسَنَيْنِ النَّبِيِّ عَلَّمَ اشْكَالَ هَذَا” yazmaktadır. Eserin bu sayfasında Hz. Muhammed’in (ortada) ve onun torunları Hasan (sağda) ve Hüseyin’in (solda) sancakları tasvirlenmiştir. Hazreti Hasan’a ait sancak yeşil renkte ve üzerinde beyaz mürekkeple; “Hz. Hasan (r.a.) Sancağı şerîfidir”, Hz.Hüseyin’e ait sancak kırmızı renkte ve üzerinde beyaz mürekkeple “Hz. Hüseyin Şehid (r.a.) Sancağı şerîfleri” yazılmıştır. Her iki sancak yazısının başında “Hz. Peygamberin gözünün nuru” ifadeleri vardır. Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin’in sancakları açık bir şekilde Hz. Muhammed’in sancağı ise sarılı bir şekilde tasvirlenmiştir. Hz. Muhammed’e ait sancak yeşil kırmızı renkte ve üzerine beyaz mürekkeple “İki cihan fahri Peygamberimiz Hazretlerinin Sancağı şerifleri” yazılmıştır. Yeşil renk İslâm’ın sembollerinden olup bayrak ve sancaklarda sıklıkla kullanılmıştır. Rahman Sûresi’nde de yeşil renk geçmektedir.²¹⁴ Hz. Muhammed’in kabrinin üzerindeki kubbe yeşil renktedir ve Kubbe-i Hadra olarak isimlendirilmiştir. Hz. Hüseyin’e ait sancağın kırmızı renkle tasvirlenmesi şehitlik makamıyla ilgili olduğu düşünülmektedir. Sancakların etrafında belirli ayet ve ibareler mevcuttur ve genel olarak fetihle ilgili ayetler yazılıdır.²¹⁵ (Fotoğraf 61)

İslâm kültüründe sancağın sembol olarak önemli bir yeri vardır. Hz. Muhammed’in zamanında yapılan savaşlarda kullanılan “Ukâb” isimli bir sancağı olduğu bilinmektedir. Bu sancak Yavuz Sultan Selim’in Mısır’ı fethiyle Osmanlı’ya intikal etmiş ve Osmanlı kültüründe padişahların halifeliğinin önemli simgelerinden olmuştur.²¹⁶

CBL Osmanlı koleksiyonunda yer alan bir duâ kitabında incelenen eserdeki sancağın benzeri tasvir edilmiştir. Burada çizilen sancaklar da yeşil ve kırmızı renkte olup benzer metinler yazılmıştır. (Fotoğraf 62)

²¹⁴ er-Rahman 55/64-76.

²¹⁵ el-Fetih 48/1. , el-Saff 61/13. , el-Furkân 25/74.

²¹⁶ Hümeýra Uludağ, “Kâdiriyye Târikatında Sembolik Öğeler”, *Keşkül* 18 (Bahar, 2011), 79.

Fotoğraf 61: Şekl-i Alemü'n-Nebî ve'l-Haseneyn Tasviri (SSM / 101-0183 / y.86a)

Kaynak: <https://digitalssm.org/digital/collection/Kitapvehat/id/186670/rec/1> E.T. 24.11.2023

Fotoğraf 62: Hattat Muhammed Emin El-Rüşdi Ketebeli (1798) Duâ Kitabı
Şekl-i Alemü'n Nebî ve'l-Haseneyn (CBL / T 463 / y.97r)

Kaynak: https://viewer.cbl.ie/viewer/image/T_464/196/ E.T. 24.11.2023

2.6.5. Gül-i Muhammedî (V. 86b)

Sayfa Numarası	: Varak 86b
Hat	: Nesih / Rikâ'
Tasvir	: Gül
Motifler	: Gül, yaprak
Renk	: Mavi, altın, kırmızı, turuncu

Muhteva: Başlıkta “هَذَا شَكْلُ كُلِّ مُحَمَّدٍ” yazmaktadır. Sayfada gül formunda Aşere-i Mübeşşere tasvirlenmiştir. İslâm medeniyetinde gül Hz. Muhammed'i temsil etmektedir. Bu minvalde “Gül-i Muhammedî veya verd-i Muhammedî” olarak adlandırılmıştır.²¹⁷ Ayrıca gül tasavvufi sembolizmde ilahi güzelliği ifade etmekte, Türk-İslâm şiir ve tezyini sanatlarında bu ilahi güzellik somut ve soyut olarak işlenmektedir.²¹⁸ Dalın üzerinde tek bir gül ve yaprakların olduğu gül tasviri genellikle Âl-i abâ²¹⁹ ve Aşere-i mübeşşereyi sembolize eder.²²⁰ Hazreti Peygamber döneminde hayattayken kendilerine cennete gireceklerinin müjdesi verilen on sahabeye Aşere-i mübeşşere denmektedir.²²¹ Eserde yer alan tasvirde gülün üzerinde “Allah Muhammed”, yapraklarında ise “Ebubekir, Ömer, Osman, Ali, Hasan, Hüseyin, Talha, Zübeyr, Sa'd ve Said” isimleri yazmaktadır. Gül tasvirinin etrafında Ahzâb Sûresi'nin kırkıncı ayeti ve Hz. Muhammed ile ilgili ifadeler yer almaktadır. En altta ise; “Ey mekânsızlık bahçesinin süsü Hz. Muhammed Boyun nurdan bir selvidir, düşmez zemine gölgesi”²²² anlamındaki ibare yazılmıştır. İslâm tarihçileri Hz. Muhammed'in ashabını on üç tabakaya ayırırlar ve ilk tabakadan on sahabe Aşere-i Mübeşşere olarak ele alınır.²²³ Aşere-i mübeşşere İslâm'a ciddi hizmetleri dokunmuş ilk müslümanlardandır.²²⁴ (Fotoğraf 63)

²¹⁷ Yusuf Açık, “Hz. Peygamber-Gül İlişkisi ve İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1/30 (Mart 2018), 86.

²¹⁸ Beşir Ayvazoğlu, *Güller Kitabı* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2007), 95-100-101.

²¹⁹ Detaylı bilgi için bkz. Süleyman Uludağ, “Âl-i abâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/306-307.

²²⁰ Malik Aksel, *Türklerde Dini Resimler* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2010), 137.

²²¹ Abdullah Aydın, İsmail Lütfü Çakan, “Aşere-i Mübeşşere”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/547.

²²² Nilay Kınay Civelek, “Tazmin Sanatı ile Yazılan Na't-ı Şerifler: Beyânü'l-Hak Mecmuası Örneği”, *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 10/2 (2022), 689.

²²³ Zekai Konpara, *Peygamberimiz İslam Dini ve Aşere-i Mübeşşere* (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2005), 380.

²²⁴ Ahmet Kurucan, Zühdü Mercan, *Aşere-i Mübeşşere Cennetle Müjdelenen On Sahabi* (İstanbul: Işık Yayınları, 2005), 42.

Gül tasviri mecazi anlamda Hz. Muhammed'i simgelemektedir. Ayrıca somut olarak Mushaflarda bölüm belirtmek maksadıyla sayfa kenarlarında aşere, hamse, hizp, cüz ve secde gülü şeklinde isimlendirilmiştir.²²⁵ Ayrıca duâ kitaplarında ve Mushaflarda yazmanın başında, sonunda veya ortasında vazo içerisinde demet halinde ya da müstakil olarak güller sıklıkla tasvirlenmiştir.²²⁶ (Fotoğraf 64)

Fotoğraf 63: Aşere-i Mübeşşere Tasviri (SSM / 101-0183 / y.86b)

Kaynak: <https://digitalssm.org/digital/collection/Kitapvehat/id/186670/rec/1> E.T. 24.11.2023

²²⁵ Ayşe Tanrıver Celasin, "XVI. Yüzyıl Mushaf Güllerinin Süleymaniye Kütüphanesi'nde Bulunan Üç Kur'an'ı Kerim Kapsamında İncelenmesi", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1/17, (2013), 101-117.

²²⁶ Yıldız Demiriz, *Osmanlı Kitap Sanatında Natüralist Üslupta Çiçekler*, (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1986), 333.

Fotoğraf 64: Ahmed Refî Kethüdâzâde Tarafından İstinsah Edilmiş Delâilü'l Hayrât Sayfası

Kaynak: Kubbealtı Vakfı Ekrem Hakkı Ayverdi Koleksiyonu / EHA VII/9 / y.2a.

2.6.6. Tûbâ Ağacı (V. 87a)

Sayfa Numarası	: Varak 87a
Hat	: Nesih / Rikâ'
Tasvir	: Tûba Ağacı
Motifler	: Ağaç, yaprak
Renk	: Mavi, altın, sarı, kırmızı, pembe, turuncu, yeşil

Muhteva: Burada Tûbâ Ağacı tasvirlenmiştir.(Fotoğraf 65) Eserin başlığında “طوبى شجره شكل هذا” yazmaktadır. İslâm inancında Tûbâ, dalları yere doğru, kökleri gökyüzüne uzanan cennet ağacı²²⁷ olarak kabul görmektedir.²²⁸ Râ'd²²⁹ sûresinde geçen (Tûbâ Lehüm) kavramı Arap dilinde “zülfâ, büşra” kelimeleri gibi mastar olduğu bildirilmiş ve buradaki mananın “Sana müjde, rahat ve hayırda isabet var. Senin için selamet ve tayyiblik var” olarak izah edilmiştir.²³⁰ Bu minvalde çeşitli kaynaklar Tûba ağacının hem cennetlik kişilere selâmet ve sonsuz nimet bulacakları bir durum anlamında hem de cennetteki bir ağaç olduğu şeklinde yorumlanmıştır.²³¹

Tasvirde yer alan yazılar şu şekildedir;

Tûbâ ağacının kök kısmında “Hazâ Makamı Hazreti Azrail Aleyhisselam”

İki yanında;

“Kâmetin kadd-i Tûba

belki andan müntehâ

Zât-i Pâkin Arş-ı a'lâda Muhammed Mustafâ”

(Selvi boyun bir güzellik fidanı, kıymetin ondan bir meyvedir.

Şânına göğün ey yüksek tabakasında Muhammed Mustafâ denilir.)

En alta;

“Allah Teâlâ Tebareke buyurdu ki: O Sidretü'l-Müntehâ'dadır.

²²⁷ el-İnsan 76/14, el-Rahmân 55/54

²²⁸ Mustafa İsmet Uzun, “Tûbâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/317-319.

²²⁹ Râ'd 13 / 29.

²³⁰ Tahir Harîmî Balcıoğlu, *Medeniyet Tarihinde Kütüphaneler ve Medeniyet Tarihinde Kadınlar Hikmet Tarihinde Süfiyyûn ve Mezheb-i Aşk Esâtir ve Efsâneler Tûbâ ve Zeytin Ağaçları Hakkında Mitolojik Nakiller Şark Efsânelerinde Gül ve Bülbül* (İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2018), 586-587.

²³¹ Bekir Topaloğlu, “Ağaç”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/457-459.

Kadim kelâma göre ise o, Me'vâ Cennetindedir."²³² Anlamında ayetler yazılıdır.²³³

Sidretü'l Muntehâ, Allah'a en yakın arşın yanında ilahi bir ağaç, Hz. Muhammed'in miraca yükseldiği yer ve Cebrail'in ikamet ettiği makam olarak bilinmektedir.²³⁴ Ancak bu tasvirde yer alan ağacın kök kısmında Azrail a.s.'ın ismi yazmaktadır. Burada bir tezatlık ya da başka bir durumun olduğu düşünülmektedir. Çünkü Hz. Muhammed Cebrail a.s.'ı Sidretü'l Muntehâ'da olduğu gibi görmüştür.²³⁵ Ancak başka bir duâ kitabında da Tûba Ağacı tasvirinin kök kısmında Azrail (a.s.)'ın ismi yazmaktadır. (Fotoğraf 66) Buradan başka bir anlamın olduğu kanısına varılmaktadır. Bir rivayette Tûba Ağacında her insana ait bir yaprak olduğu, kişi vefat edince yaprağının düştüğü, yaprağı düşerken başka yapraklara değdiği için değen yapraklara ait kişilerin kulaklarının çınladığı ve kulak çınlamasında "Birisi beni andı" sözünün buradan geldiği belirtilmektedir.²³⁶ Azrail (a.s.) ölüm meleği olduğu için bu sebeple ağacın kök kısmına isminin yazıldığı düşünülebilir. Ancak bu rivayet mitolojik bir anlatımdır ve ilmi anlamda gerçekliği belirsizdir. Başka rivayetlerde ise Tûba Ağacı'nın cennet ırmaklarının kenarlarında olduğu ve dallarının da bu ırmaklara değdiği geçmektedir. Bu durum divan edebiyatı şiiirlerinde sıklıkla geçmekte ve benzetme olarak kullanılmaktadır.²³⁷ Tasvirdeki Sidre'nin Me'vâ Cenneti'nin yanında olduğu yazılmıştır, bu ayetlerde de geçmektedir.²³⁸ Cennetle ilgili tasvirler Kur'ân'da geçen ayetlerle paralel olarak işlenmiştir. Kur'ân'da cennette ırmakların, meyvelerin, yeşil ağaçların ve temiz içeceklerin olduğuna dair ayetler sıklıkla müjdelenmiştir.²³⁹ Hem kitap sanatlarında hem de mimaride Osmanlı dönemi eserlerinde cennet tasvirleri, ağaçlar, ırmak ve temiz su sembolleri tasvir edilmiştir. Ancak bu unsurlar tek bir kalıp halinde değil tek bir parça ya da çeşitli şekillerde yorumlanarak işlenmiştir.²⁴⁰

²³² Detaylı bilgi için bkz. Doğan Yücel, "Dîvân Şiirinde Ağaç: İnanç ve Kültür" *Kesit Akademi Dergisi* 6/24 (2020).

²³³ el-Necm 53/14-15.

²³⁴ İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, (İstanbul: Kapı Yayınları, 2004), 84-404.

²³⁵ el-Necm 53/13-14.

²³⁶ Pala, *Divan Şiiri Sözlüğü*, 459.

²³⁷ Doğan Yücel, Ali Rıza Özuygun, "Dîvân Şiirinde Ağaç: Ağaçlara Dair Söz Varlığı ve Tasrif Usulleri", *Journal Of Research In Turkic Languages*, 2/1 (Mayıs 2020), 40-41.

²³⁸ el-Necm 53/15.

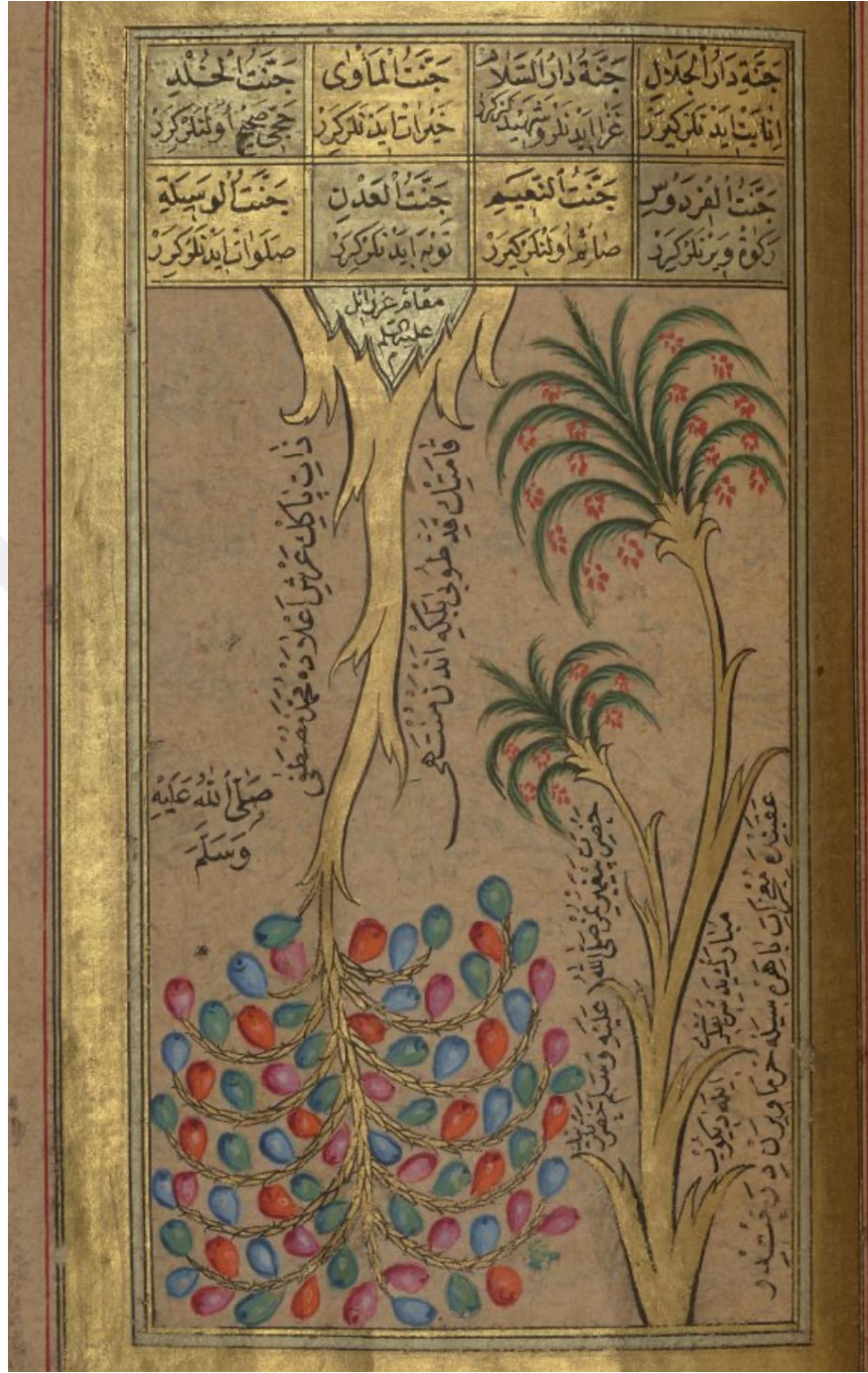
²³⁹ el-Tâ-hâ 20/76 , el-Muhammed 47/15.

²⁴⁰ Nurhan Atasoy, *Hasbahçe Osmanlı Kültüründe Bahçe ve Çiçek* (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2002), 214-215.

Fotoğraf 65: Şekl-i Şecere-i Tûbâ Tasviri (SSM / 101-0183 / y.87a)

Kaynak: <https://digitalssm.org/digital/collection/Kitapvehat/id/186670/rec/1> E.T. 24.11.2023

Fotoğraf 66: Hattat Muhammed Emin El-Rüşdi Ketebeli (1798) Duâ Kitabı, Tûbâ Ağacı Tasviri (CBL / T 463 / y.98r)

Kaynak: https://viewer.cbl.ie/viewer/image/T_464/196/ E.T. 24.11.2023

2.7. Sayfa Düzeninde Geometrik Tasarımlar

İslâm sanatları ekseriyetle belirli bir nizam ve ölçüye bağlı olarak gelişmiştir. Kur’ân-ı Kerîm’de “Biz, her şeyi bir ölçüye göre yarattık.”²⁴¹ Ayetine istinaden inanç kaynaklı ölçülerin olması muhtemel olabilmektedir. Sanatçılar eserlerinde hep bir ölçü gözetmiş ve kullandıkları motifler ve detaylar mutlaka bir anlam ihtiva etmiştir. Sanatçılar bilhassa doğadan ve gökyüzünden etkilenmişlerdir. Gaudi’nin inşa ettiği binaya deniz dalgası görünümü vermesi, Devaklı Abdülaziz oğlu Mehmet’in Bursa Ulu Camii minberine gezegenleri işlemesi en güzel örneklerdendir.

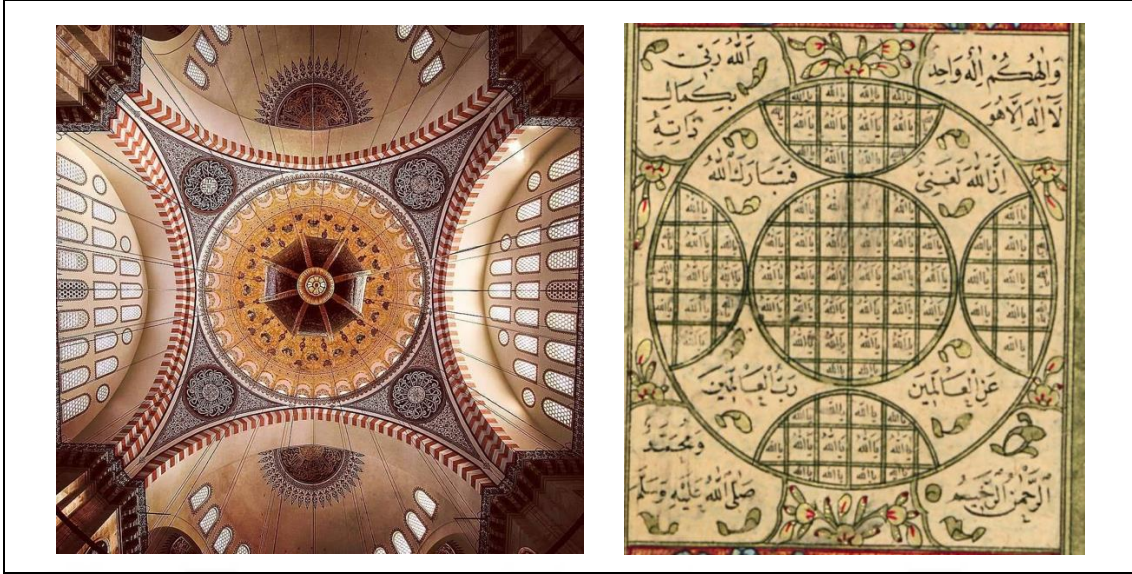
Kitap sanatları süslemelerinde yaygın olarak geometrik formlar görülmektedir. İncelenen En’âm-ı Şerîf’te de bu formlar mevcuttur. Eserde mühür olarak ifade edilen geometrik çizimler genellikle daire ve karelerden oluşmaktadır. Daire somut ve soyut olarak geniş yelpazede anlamlar içermektedir. Dünyanın ve gezegenlerin küre oluşu (daire kürenin kesitidir), altıgen, kare, üçgen gibi şekillerin dıştan kuşatıldığında daireye ulaşılması, dairenin merkez konumu ifade etmesi ve bu sebeple bir dönem şehirlerin bu planda kurulması, tasavvufta dervişin dairesel hareketlerle sema etmesi ve Kâbe’de ibadet edilirken tavafın yine dairesel bir dönüş olması, alemin katmanları çizilirken daire ile sembolize edilmesi²⁴², soyut ve somut anlamlara örnektir.

İslâm medeniyetinde kubbe büyük öneme sahiptir ve kâinatı temsil etmektedir. Eserin 81b, 83a, 83b, sayfalarında yer alan mühürlere bakıldığında kare, daire ve yarım dairelerden oluşan bir geometrik form görülmektedir. Koruyucu özelliğe sahip olduğu inanılan bu mühürler kuşatıcı ve şifa kaynaklı olması inancıyla birlikte sembolik olarak İslam mimarisi cami kubbesi görüntüsünü de andırmaktadır. Genellikle cami kubbelerinde bir ana kubbe ve etrafında dört yarım kubbe görülmektedir. Kubbenin etrafında hüsn-i hat ile kuşak yazısı ve dört halife isimleri yazılıdır. Eserde yer alan çizimler bu görünüşleri iki boyutlu olarak yansıtmaktadır. (Fotoğraf 67-68) Sayfa 83b’de yer alan mühür ise Kâbe tavafının kuş bakışı görünümünü sembolize eder şekildedir. (Fotoğraf 69)

Bahsi geçen sayfalardaki geometrik tasarımlar şematik olarak çizilmiş ve katalog formatında eklenmiştir. (Şekil 1-2-3-4-5-6-7)

²⁴¹ El-Kamer 54/49.

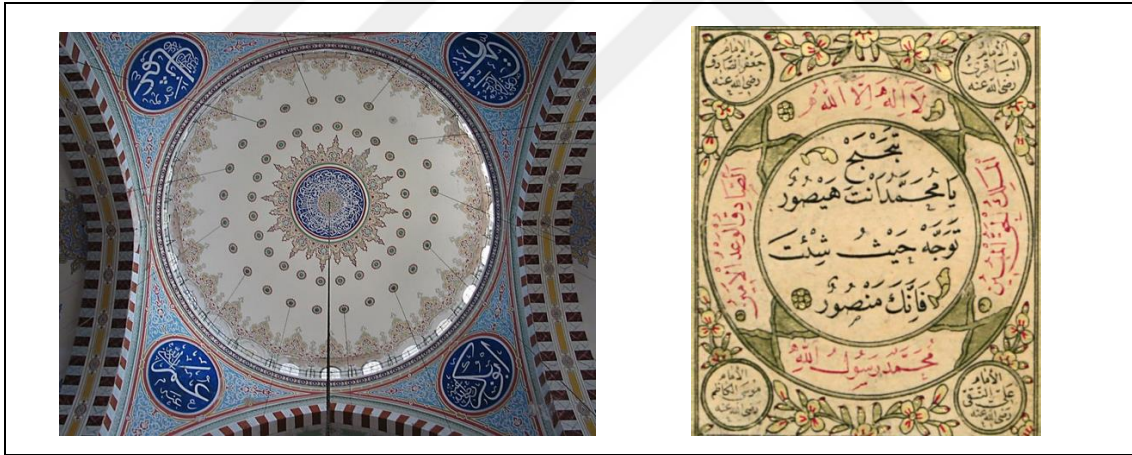
²⁴² Çaycı, *İslam Mimarisinde Anlam ve Sembol*, 63.

Fotoğraf 67: Süleymaniye Camii Kubbesi ve “İsm-i Celâl Mührü” (v.81b)

Kaynak: <https://tr.pinterest.com/pin/750904937856248962/> E.T. 24.11.2023

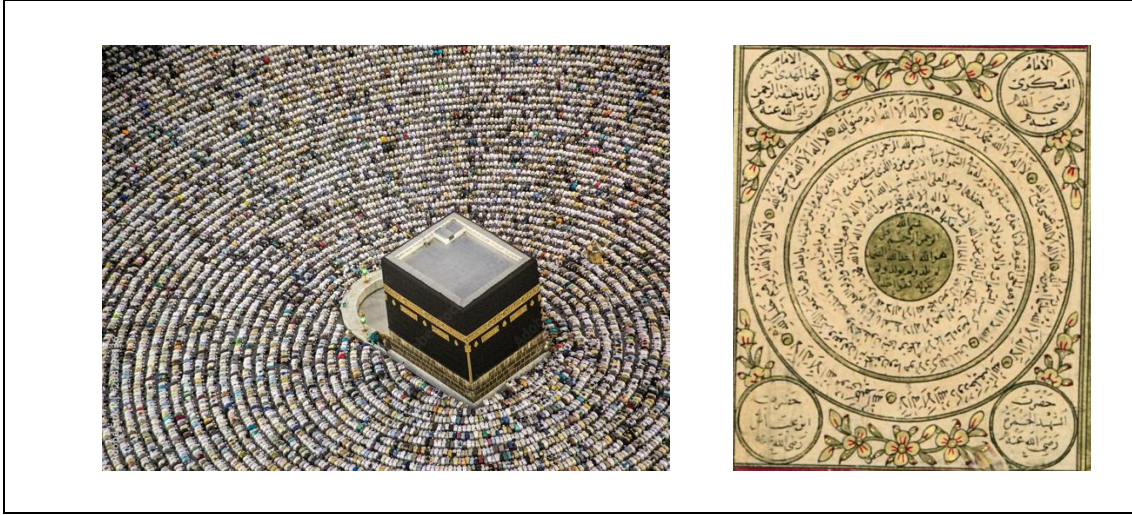
<https://digitalssm.org/digital/collection/Kitapvehat/id/186670/rec/1> E.T. 24.11.2023

Fotoğraf 68: Fatih Camii Kubbesi ve “Nübüvvet-i Resûl Mührü” (v.83a)

Kaynak: https://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=3029 E.T. 24.11.2023

<https://digitalssm.org/digital/collection/Kitapvehat/id/186670/rec/1> E.T. 24.11.2023

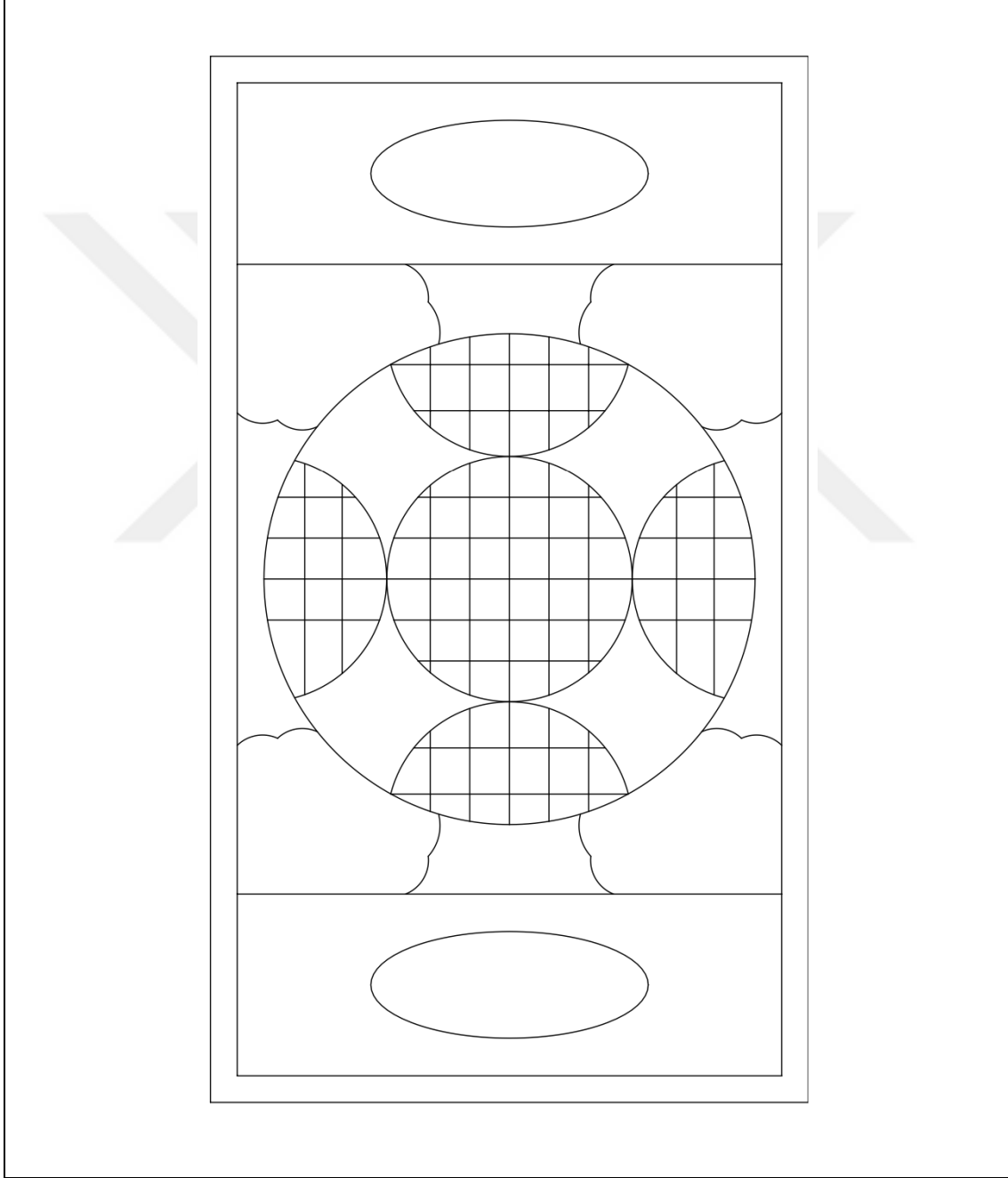

Fotoğraf 69: Kâbe-i Şerîf ve “Cafer Es-Sadık Mührü” (v.83b)

Kaynak: <https://images.app.goo.gl/QZCNUTYPY01u9KCt6> E.T. 24.11.2023

<https://digitalssm.org/digital/collection/Kitapvehat/id/186670/rec/1> E.T. 24.11.2023

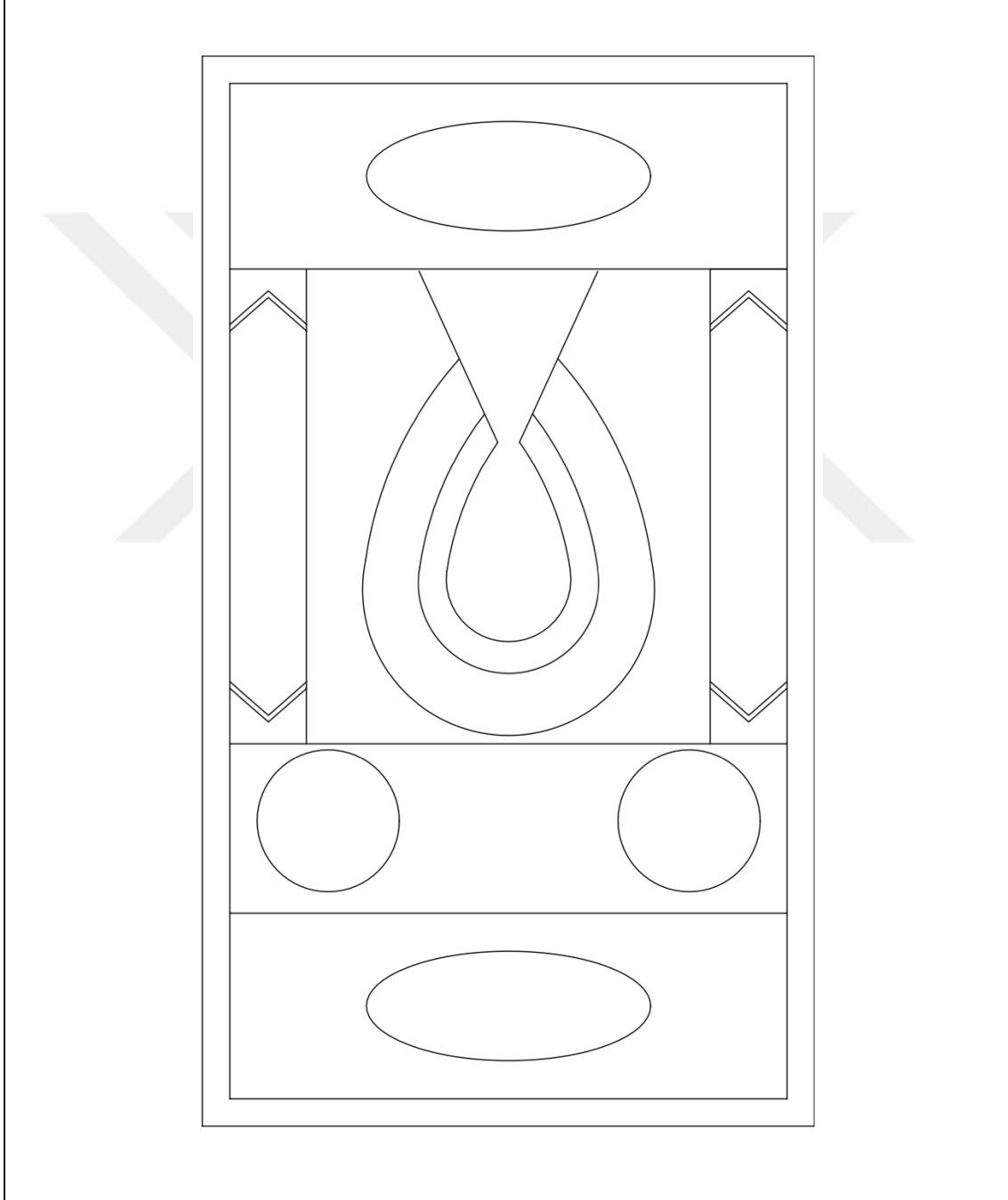
- Varak** : 81b
- Muhteva** : Mühür
- Form** : Daire, dikdörtgen, yamuk dörtgen
- Teknik** : İğne perdahı, renkli noktalama, yapıştırma altın
- Bezeme** : 19. Yy. kaba tezhip örneği
- Motifler** : Barok, rokoko C kıvrımlı yaprak, serbest yapraklar, mine ve goncagül

Şekil 1: İsm-i Celâl Mührü Şematik Çizimi

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

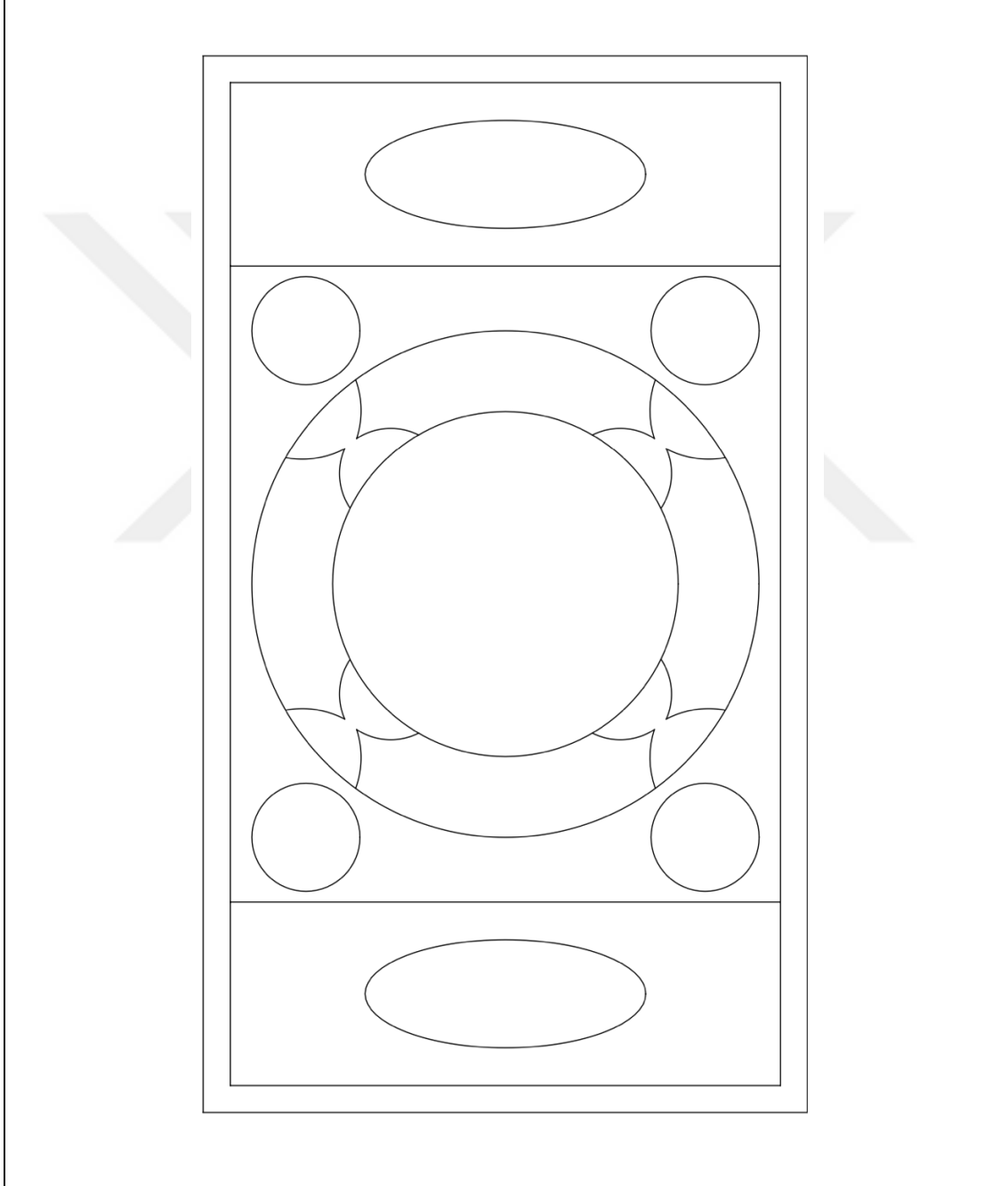
- Varak** : 82b
- Muhteva** : Mühür
- Form** : Daire, üçgen, damla ve beyzi form
- Teknik** : İğne perdahı, renkli noktalama, yapıştırma altın
- Bezeme** : 19. Yy. kaba tezhip örneği
- Motifler** : Barok, rokoko C kıvrımlı yaprak, serbest yapraklar, mine ve goncagül

Şekil 2: Nübüvvet-i Resûl Mührü Şematik Çizimi

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

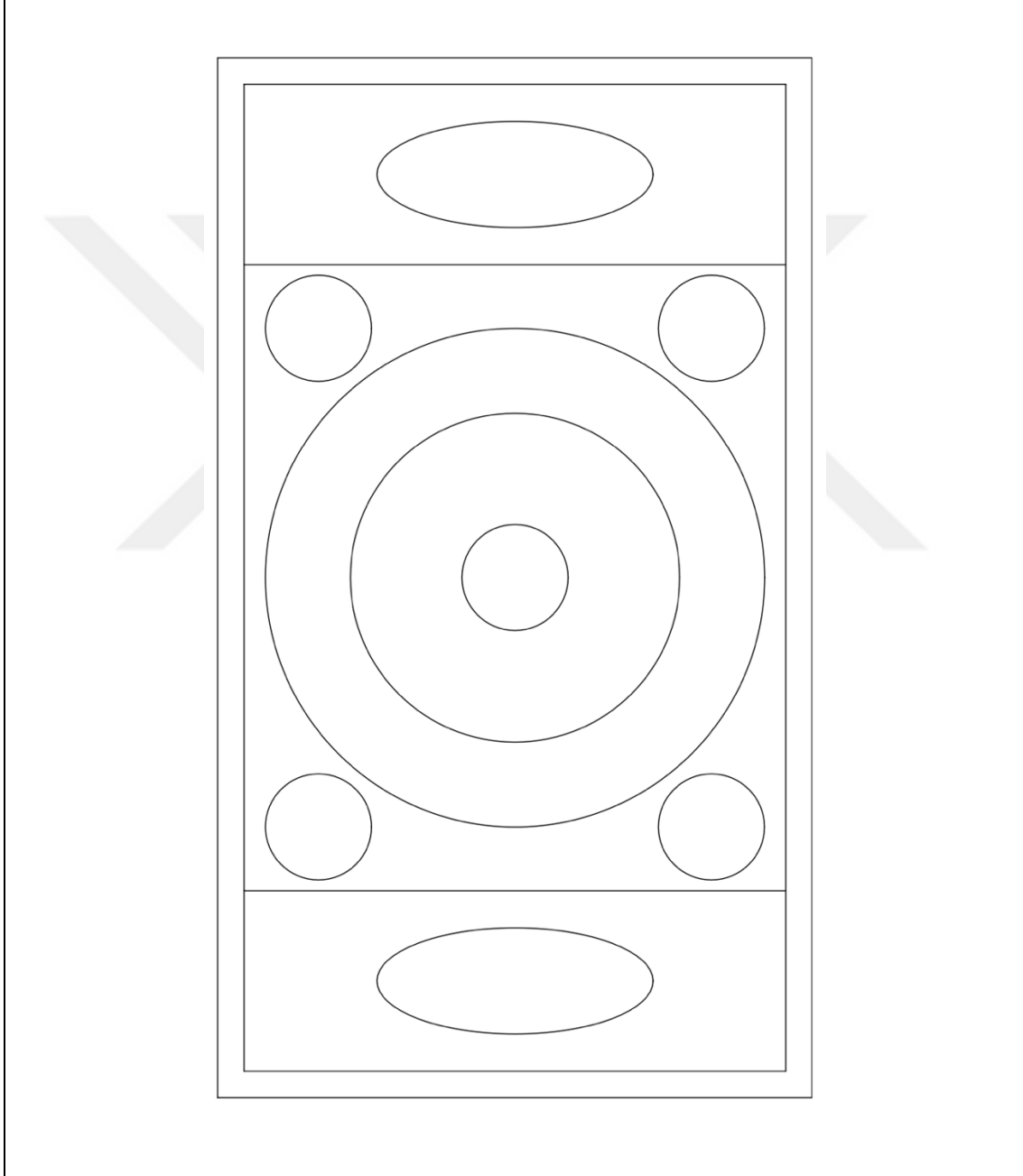
- Varak** : 83a
- Muhteva** : Mühür
- Form** : Daire, dendanlı baklava ve beyzi form,
- Teknik** : İğne perdahı, renkli noktalama, yapıştırma altın
- Bezeme** : 19. Yy. kaba tezhip örneği
- Motifler** : Barok, rokoko C kıvrımlı yaprak, serbest yapraklar, mine ve goncagül

Şekil 3: Diğır Nübüvvet-i Resûl Mührü Şematik Çizimi

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

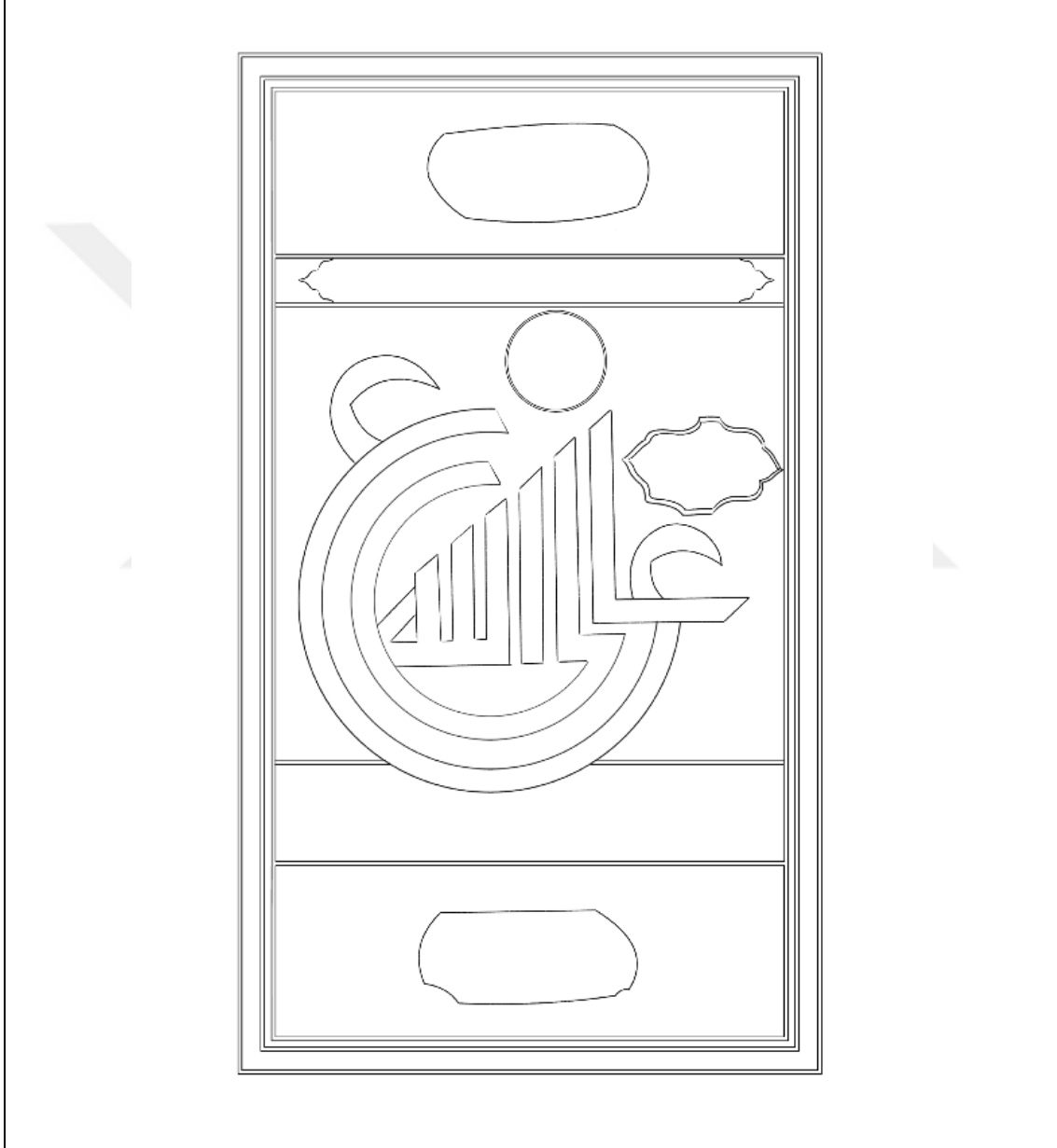
- Varak** : 83b
- Muhteva** : Mühür
- Form** : Daire, beyzi form
- Teknik** : İğne perdahı, renkli noktalama, yapıştırma altın
- Bezeme** : 19. Yy. kaba tezhip örneği
- Motifler** : Barok, rokoko C kıvrımlı yaprak, serbest yapraklar, mine ve goncagül

Şekil 4: Cafer-i Sadık Mührü Şematik Çizimi

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

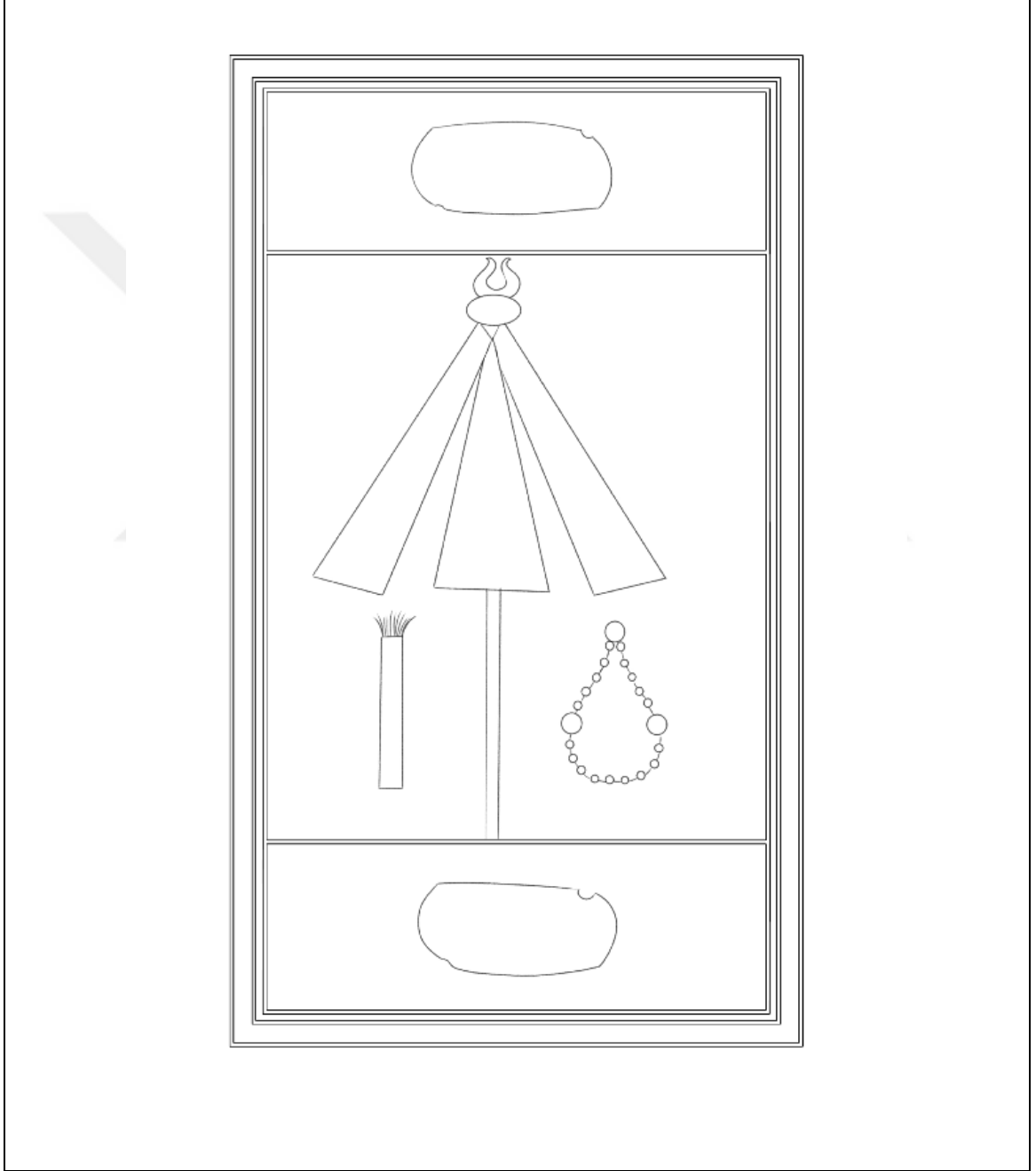
Varak	: 84a
Muhteva	: Mühür
Form	: Daire, beyzi ve dendanlı kapalı form
Teknik	: İğne perdahı, renkli noktalama, yapıştırma altın
Bezeme	: 19. Yy. kaba tezhip örneği
Motifler	: Barok, rokoko C kıvrımlı yaprak, serbest yapraklar, mine ve Goncagül

Şekil 5: Ayn Ali Allah Mührü Şematik Çizimi

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

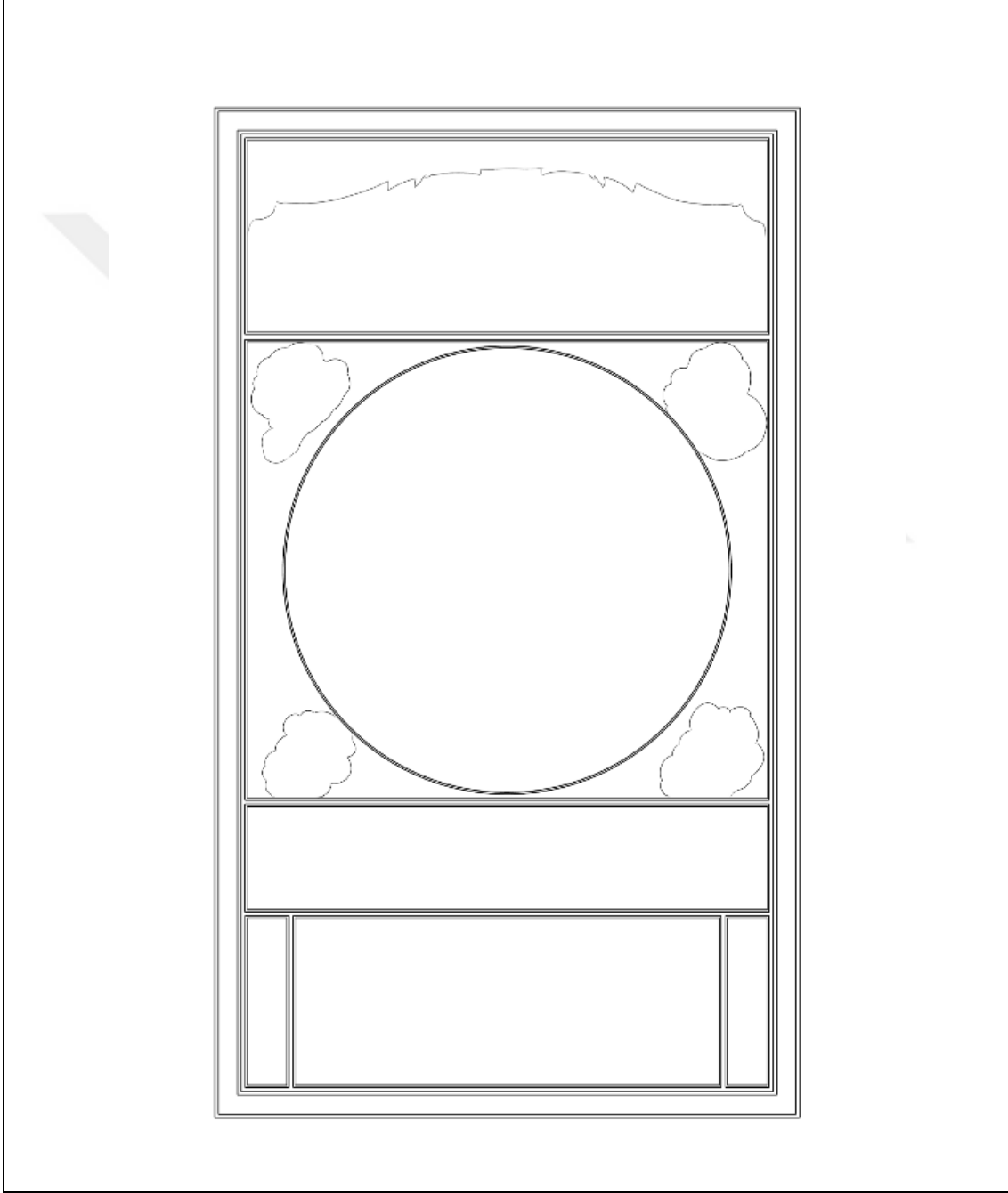
Varak : 85b
Muhteva : Sancak
Form : Üçgen, beyzi dikdörtgen,
Teknik : İğne perdahı, renkli noktalama, yapıştırma altın
Bezeme : 19. Yy. kaba tezhip örneği
Motifler : Barok, rokoko C kıvrımlı yaprak

Şekil 6: Livâü'l Hamd Sancağı Şematik Çizimi

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

- Varak** : 112a
- Muhteva** : Hilye-i Şerife
- Form** : Daire, dikdörtgen, dedanlı kapalı form.
- Teknik** : İğne perdahı, renkli noktalama, yapıştırma altın
- Bezeme** : 19. Yy. kaba tezhip örneği
- Motifler** : Barok, rokoko C kıvrımlı yaprak, natüralist üslupta çiçekler

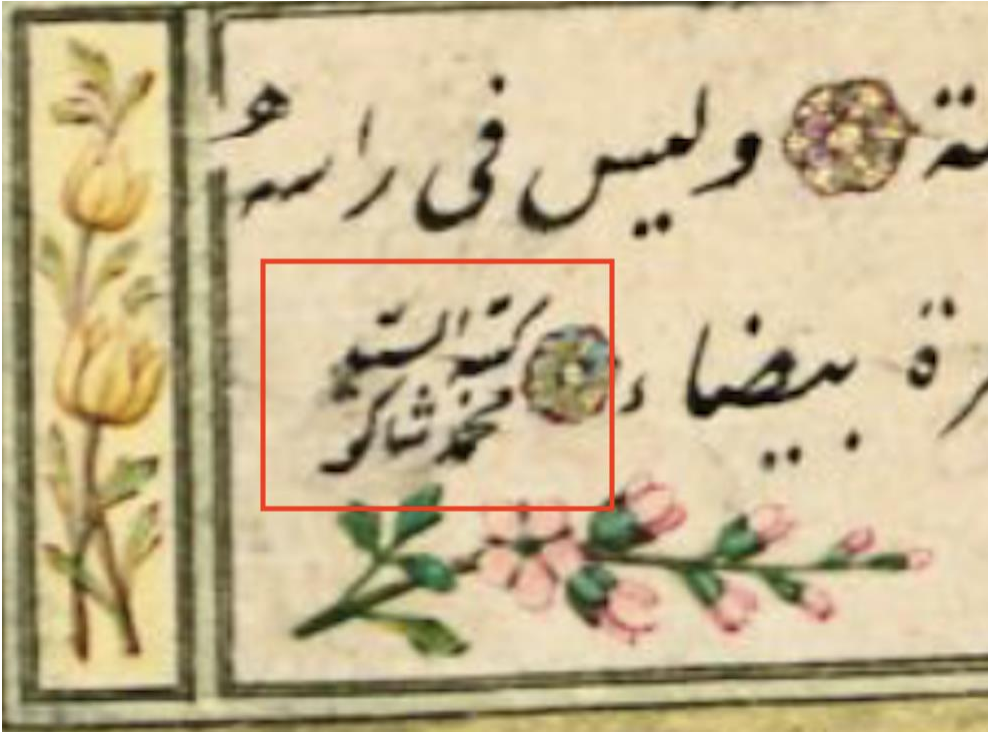

Şekil 7: Hilye-i Şerife Şematik Çizimi

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

2.8. Eserin Hattatı Seyyid Mehmed Şakir

Sabancı müzesinde bulunan iki dua kitabı En'âm-ı Şerif (nv. 101-0183) ve Delâilü'l Hayrâtın (nv. 103-0180) künye bilgilerinde Hattat Mehmed Şakir'e ait olduğu bilgisi mevcuttur. Delâilü'l Hayrâtın istinsah tarihi kesin olmamakla birlikte muhtemelen 1790 civarı olduğu belirtilmiştir. Tezin asıl konusu olan En'âm-ı Şerîfin kitap demirbaş kaydında istinsah tarihi ise yine kesin olmamakla birlikte 1800'ler olduğu bilgisi mevcuttur. İki eser incelendiğinde En'âm-ı Şerîfin ketebesinde talik hatla “Ketebehu es-Seyyid Mehmed Şakir” imzası vardır (y. 112a).(Fotoğraf 70)

Fotoğraf 70: Hattat Mehmed Şakir'e Ait Ketebe (SSM / 101-0183 / y.112a)

Kaynak: <https://digitalssm.org/digital/collection/Kitapvehat/id/186670/rec/1> E.T. 24.11.2023

Delâilin ketebesinde ise; Berberzade olarak bilinen müderris Mehmed Said Efendi'nin öğrencisi olduğunu bildiren bir ifade kullanılmıştır. (y. 111a).²⁴³ (Fotoğraf 71)

Fotoğraf 71: Ketebe Sayfası (SSM / 103-0180 / y.111a)

Kaynak: <https://digitalssm.org/digital/collection/Kitapvehat/id/187141/rec/2> E.T. 24.11.2023

Türk Hat Sanatı tarihi kaynaklarını incelediğimizde aynı dönemde yaşamış ve ismi Mehmed Şakir olan üç hattat ismi mevcuttur. Bunlar, Esseyid Mehmed Şakir, Baltacı Hafız Mehmed Şakir ve Mehmed Şakir'dir.

İbnülemin *Son Hattatlar* adlı eserinde Esseyid Mehmed Şakir için;

“Esseyid Mehmed Şakir Efendi, hüviyeti tahkik olunamayan hoş nivüslerdendir. 1212 de yazdığı müzehheb En'âmın iki sahifesi derc edildi (eserde Ekrem Hakkı Ayverdi koleksiyonundan “Esseyid Mehmed Şakir” ketebeli bir En'âmın iki sayfa görseli mevcuttur). Sülüs yazısı görülmedi. Böyle güzel nesh yazanın güzel Sülüs yazacağı tabiidir.”

²⁴³ Zeren Tanındı, Ayşe Aldemir Kilercik, *Sakıp Sabancı Müzesi Kitap Sanatları ve Hat Koleksiyonu* (İstanbul: Sakıp Sabancı Müzesi Yayınları, 2012), 170.

ifadeleri yer almaktadır. İbnülemin aynı eserinde Baltacı Hafız lakabı ile meşhur Mehmed Şakir Hakkında ise şunları nakletmektedir;

*“Hafız Mehmed Şakir Efendi, Baltacı ‘Hafız namile ma’ruf, Lâz Ömer şakirdanından katur ve kavi heykel olub 1250 de Hicazda vefat ettiğini’ Habib Efendi söylüyor. Yazısını görmedim. Ömer Vasfî Şakirdanından olması, güzel yazdığına sened ittihaz olunmazsa da delil olabilir.”*²⁴⁴

Baltacı Hafız Mehmed Şakir Hakkında “*Türk Hattatları*” adlı eserinde Şevket Rado;

“Lâz Ömer diye tanınan Hattat Ömer Vasfî Efendinin talebesidir. Daha çok ‘Baltacı Hâfız’ diye tanınırdı. Birinci sınıf hattatlardan, hatta Lâz Ömer değerinde olduğu kaydediliyor. İri cüsseli bir adammış. H. 1250 (M. 1834) senesinde Hicaz’da ölmüştür. Ben bu zatın aynı cilt içinde En’âm ve Yasin sûreleriyle başlayan Delâilini gördüm. Yazısı pek güzeldi. İçi çok süslü ve zengin tezyinatı rokoko tarzının görülmemiş ölçüde ve hiçbir ötekine benzemeyen örnekleriyle doluydu.”

Bilgilerini vermektedir. Aynı eserinde Rado, Berberzade’nin talebesi Mehmed Şakir için şunları nakletmektedir;

*“Sülüs ve nesihî Berberzade Said Efendi’den öğrenerek icâzet almıştır. Sadr-ı Âli Mektûbî kalemi kâtiplerindendi. Ben bir Delâil-i Hayrâtını gördüm. Yazısı oldukça güzeldi. H. 1204 (M. 1789) tarihinde Mehmet Şakir hayatta olduğuna göre yazılış tarihi de o yıllara rastlamış olsa gerektir. Karşılıklı iki sayfada bulunan Mekke Kâbe ve Medinede Harem-i Şerif resimleri hayli güzeldi.”*²⁴⁵

Bu bilgiler ışığında ismi geçen üç hattatın da En’âm ve Delâilleri mevcuttur. Bu durumda Sabancı müzesinde yer alan iki eserin aynı hattata ait olması kesin değildir.

2.9. Eserin Müzehhibi Seyyid Ahmed Ataullah Efendi

Hattat Mehmed Şakir’e ait En’âm-ı Şerifin, yaprak 111b’de sûre başı formunda “Zehhebehû es-Seyyid Ahmed” imzası bulunmaktadır.(Fotoğraf 68) Bu imzadan ve eserin döneminden müzehhibin Hezargrâdîzâde Seyyid Ahmed Atâullah olduğu anlaşılmaktadır.

²⁴⁴ İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Hattatlar* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1970), 381-383-384.

²⁴⁵ Şevket Rado, *Türk Hattatları* (İstanbul: Yayın Matbaacılık, 1984), 202-203.

Fotoğraf 72: Müzehhib İmzası “Zehhebehû Es-Seyyid Ahmed” (SSM / 101-0183 / y.111b)

Kaynak: <https://digitalssm.org/digital/collection/Kitapvehat/id/186670/rec/1> E.T. 24.11.2023

Seyyid Ahmed, XVIII yy. sonlarında yaşamış, çok kıymetli eserler vermiş buket ve çiçek ressamı olan Seyyid Mehmed’in talebesidir. Eserlerinde hocasının üslubunun etkisi bariz bir şekilde görülmektedir.²⁴⁶ Hezargrâdîzâde Seyyid Ahmed Atâullah, XIX. yy’da yaşayan ve eser verip öğrenci yetiştiren önemli sanatkârlardandır. Hayatı hakkında geniş bilgi maalesef mevcut değildir. Eserlerindeki imzalardan ve döneminden yola çıkılarak belirli bilgilere ulaşılabilir. ²⁴⁷ Seyyid Ahmed Atâullah Efendi eserlerinde çeşitli imzalar kullanmıştır.²⁴⁸

Atâullah Efendi, çağdaşı olan Hattat Yesârîzâde Mustafa İzzet Efendi’ye ait hurde ta’lik hilye kalıbını kullanarak zerendûd hilye-i şerifeler hazırlamıştır. Kendisine bu maharetinden dolayı başka hiçbir müzehhibe verilmeyen “hattî” mahlası verilmiştir.²⁴⁹ Bu mahlas, Topkapı Sarayı Mukaddes Emanetler Koleksiyonunda bulunan 1821 tarihli Hilye-i Şerifte (Env. No. 157-219) “Hezargrâdîzâde Es-Seyyid Ahmed Hattî” imzasında görülmektedir. (Fotoğraf 69-70) Atâullah Efendi’nin bu maharetiyle ilgili olarak Süheyl Ünver “Ustası ve Çırağıyla Hezargradlı Zâde Ahmed Ataullah Hayatları ve Eserleri” isimli eserinde şunları nakletmektedir;

Faideli bilgileri hafızasında tutmakla meşhur, zihinde Türk tezyinatı ve yazı san’atımızın adetâ ayaklı Ansiklopadisti olan Hattat İsmail Hakkı Altunbezer de, Seyyid Ahmed diye meşhur olanın Hezârgradî Ahmed olduğunu tevsik etmiştir. Yine

²⁴⁶ Süheyl Ünver, *Ustası ve Çırağıyla Hezargradlı Zâde Ahmed Ataullah Hayatları ve Eserleri* (İstanbul: Tege Laboratuvarı Yayınlar, 1955), 15.

²⁴⁷ Fatma Çiçek Derman, “Osmanlı İstanbul’unda Bezeme Sanatı”, *Osmanlı İstanbulu: I. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildirileri*, (İstanbul: 29 Mayıs Üniversitesi / Kültür A.Ş., 2013), 504.

²⁴⁸ Ayşegül Durmuş, “XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Tezhip Sanatında Osmanlı Modernleşmesinin İzleri: Osmanlı Sarayında Türk Rokokosu Üslûbu ve Ser-Mücellidân-ı Hassa Hazergradlı Zâde Es-Seyyid Ahmed Atâullah”, *Milli Saraylar Sanat Tarih Mimarlık Dergisi*, 22, (2022), 80-99.

²⁴⁹ M. Uğur Derman, “Mustafa İzzet, Yesârîzâde”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/307-309.

rivayetine göre Yesarî'zâde Mustafa İzzet Efendi'nin sülüsden ince, nesihden kalınca talik yazı kalıplarını dikkatle iğnelemekle hattatlar arasında haklı bir şöhret kazanmıştır. Altunla Hilye-i Şerif yazmakla da maruf imiş. Bu maksadla talebesinden Hüsnü Efendi hocasını tekrimen şöyle, demiştir:

— «*Sen o adamın yaptığını yapamazsın. O bir Hilyeyi iğnelemiş ve altunla beyaz bir kâğıda yapmış.*»²⁵⁰

İstanbul Üniversitesi Kütüphanesinde bulunan Hattat Seyyid Muhammed Nuri'ye ait Kur'ân-ı Kerîmin müzehhibi Ahmed Atâullah Efendi'dir.(Fotoğraf 71-72) Bu eserde Atâullah Efendi'nin imzasından kendisinin Saray'da mücellidbaşı olduğu anlaşılmaktadır.²⁵¹ Hat ve Hattâtân adlı eserinde Habib Efendi, “Memâlik-i Osmâniye'de Yalnız Mücellidlik ile Şöhret-şî'âr Olanlar” yani Osmanlı döneminde mücellidliği ile bilinip şöhret olanlar, adlı bölümde, “Ahmed Efendi. Lazgradlı-zâde Sultan Mahmud zamanında Bâ-ferman alî mücellidbaşı olmuştur.” ifadesi, II. Mahmud zamanında Saray'da mücellidbaşı olduğunu gösterir.²⁵² Bezemesi Atâullah Efendi'ye ait 1262-1846 tarihli bir mushafın (TİEM 477) zehebe kaydında yine mücellid olduğuna dair ifade vardır. Abdülmecid zamanına tekabül eden bu dönemde de Atâullah Efendi'nin bu zamanda da aynı göreve devam ettiği anlaşılmaktadır.²⁵³

Alanında şöhret sahibi olmuş ve önemli eserler vermiş Ahmet Efendi, Pesend ve Atâ yolu diye isimlendirilen çiçek bezeme üslûbunun sahibidir.²⁵⁴

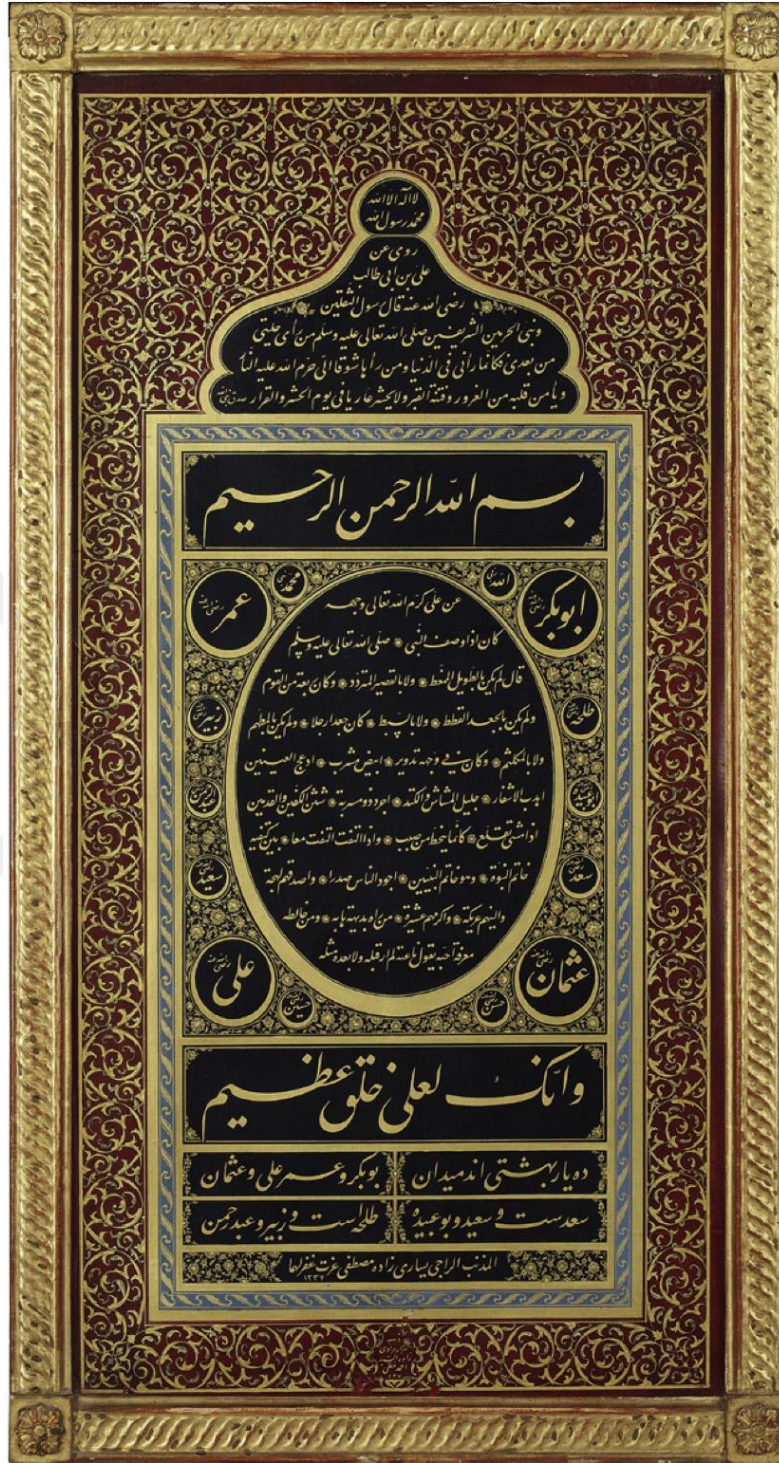
²⁵⁰ Ünver, *Ustası ve Çırağıyla Hezargradlı Zâde Ahmed Ataullah*, 15.

²⁵¹ Derman, “Osmanlı İstanbul’unda Bezeme Sanatı”, 504.

²⁵² Habib Efendi, *Hat ve Hattâtân*, Matbaa-i Ebüzziyâ, 272.

²⁵³ Durmuş, “Osmanlı Sarayında Türk Rokokosu Üslûbu ve Ser-Mücellidân-ı Hassa Hazergradlı Zâde Es-Seyyid Ahmed Atâullah”, *Milli Saraylar Sanat Tarih Mimarlık Dergisi*, 80-99.

²⁵⁴ Derman, “Tezhip”.

Fotoğraf 73: Kalıbı Hattat Yesârîzâde Mustafa İzzet Efendiye Ait Ataûallah Efendi Tarafından Zerendudla İşlenmiş Hurde Ta'lik Hilye

Kaynak: Durmuş, “Osmanlı Sarayında Türk Rokokosu Üslûbu ve Ser-Mücellidân-ı Hassa Hazergradlı Zâde Es-Seyyid Ahmed Atâullah”. / Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi / Env. No. 157-219.

Fotoğraf 74: Ataullah Efendi'nin Zerendud Hurde Ta'lik Hilyesinin "Hattî" Mahlaslı Ketebesi "Hezargrâdîzâde Es-Seyyid Ahmed Hattî"

Kaynak: Durmuş, "Osmanlı Sarayında Türk Rokokosu Üslûbu ve Ser-Mücellidân-ı Hassa Hazergradlı Zâde Es-Seyyid Ahmed Atâullah". / Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi / Env. No. 157-219.

Fotoğraf 75: Ahmed Atâullah Efendi Tarafından Yapılmış Cilt Kabı ve Zarfı

Kaynak: Durmuş, "Osmanlı Sarayında Türk Rokokosu Üslûbu ve Ser-Mücellidân-ı Hassa Hazergradlı Zâde Es-Seyyid Ahmed Atâullah". / İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi / No. A-6558-164,166.

Fotoğraf 76: Tezhibi Ahmed Atâullah Efendi'ye Ait, Kur'ân-ı Kerîm Ketebe Sayfaları

Kaynak: Durmuş, “Osmanlı Sarayında Türk Rokokosu Üslûbu ve Ser-Mücellidân-ı Hassa Hazergradlı Zâde Es-Seyyid Ahmed Atâullah”. / İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi / No. A-6558-155a,155b.

SONUÇ

Geçmişten itibaren insan ve topluluklar, yaşamlarına ait her türlü eylemi inançları doğrultusunda şekillendirmişlerdir. İbadet ve ritüelleri, taşınabilir ve taşınamaz sanat eserleri, kullandıkları kıyafet ve yeme içme aletleri de bunlara dahildir. Türk – İslâm kültüründe de bu inanç ve geleneklere rastlanmaktadır. Mimariye işlenen sembolik ifadeler, tılsımlı gömlek ve kıyafetler, şifa taşları ve sanatlı duâ yazmalarında görülen koruyucu metinler ilk sayılabilecek örneklerdendir. Bu minvalde tezin konusu olan duâ kitaplarının neden bu kadar çok yazılmış olduğu, içeriğinde yer alan süsleme, tasvir ve sembolik ifadelerin muhtevasında yatan sebepleri, şifa kaynaklı mıdır yoksa kuru bir inançtan mı ibarettir? vb. birçok soru meydana gelmiştir. Bu doğrultuda tezde şu sonuçlara varılmıştır;

İslâm telif geleneğinde müellifler eserine mutlaka hamdele ve salvele ile başlamışlardır.²⁵⁵ Çalışmanın konusu olan eserin ilk metni Kur’ân tilâvetine başlamadan önce okunacak duâdır. Daha sonra Kur’ân tilâvetine başlamadan önce okunan niyet metni yazılmıştır. Bunlardan sonra ise serlevha formunda “Hamd” ile başlayan Fatihâ ve En’âm Sûreleri yazılmıştır. Sûre, ayet, duâ ve salâvatların eserdeki sırası gelişigüzel değil bir usûl gözetilerek yazılmıştır. Belirli duâ ve okumalardan sonra çeşitli sembolik tasvirlerle birlikte Mekke ve Medine tasvirlerinin gelmesi Kâbe ve Ravza’nın kapılarının açılması gibi bir anlam ifade etmektedir. Eserin sonlarında ise tövbe duâlarının yer alması, öncesinde insana bilinç kazandıracak ayet, duâ ve tasvirlerle tövbe niyazına varılmasının zemininin hazırlandığı anlaşılmaktadır. Eserde bulunan ahiret hayatına dair sancak ve cennet ağacı tasvirleri ölümden sonraki hayat inancını simgelemektedir. Bu durum insanların inançları doğrultusunda ölümü unutmamaları ve okudukları duâ kitaplarında da buna yer verdikleri görülmektedir. Koruma duâları olarak İmâm Nevevî, Şazeli ve Abdülkadir Geylani’ye ait duâlar yaygın olarak bilinen ve görülen başlıca duâlardır. Teze konu olan eserde bu duâlar da vardır. Duâ kitapları belirli tarikatlara ait olabilmektedir. Ancak incelenen En’âm için belirli bir tarikata ait olduğunu söylemek zordur. Genel olarak duâ kitapları içeriğine göre çeşitlere ayrılır. Günlük çekilen zikirler ve okunan

²⁵⁵ Müslüman müellifler metin üretiminde hamdele ve salvele yazmayı esere isim vermekten daha önemli tutmuş, hamdele ve salvele içermeyen eserler ciddi olarak görülmemiştir. Detaylı bilgi için bkz. Sami Arslan, “Hamdele-Salvele’nin Dili: Telifte Yetkinlik Aracı Olarak Berâ’etu’l-İstihlâller”, *Osmanlı Araştırmaları*, 57 (Haziran 2021), 283-318.

duâların yer aldığı genellikle tarikatların usullerine göre tertip edilen duâ kitaplarına Evrad-ı Şerîf, salâvat ve belirli duâları içeren kitaplara Delâil'ül Hayrât, içerisinde En'âm Sûresi ve belirli duâların yer aldığı kitaplara ise En'âm-ı Şerîf denilmektedir. Delâil'ler de birer Evraddır. Bilindiği üzere ilk Delâil Şâzeliyye tarikatının Cezûliyye kolunun kurucusu olan Şeyh Cezûlî'ye aittir. Çalışmanın konusu olan En'âm salâvat, çeşitli duâ, münâcat, hizb ve içerdiği tasvirlerle çok kapsamlı olması sebebiyle kişiye özel yazılmış olduğu düşünülmektedir. Ayrıca bu eserde En'âm ve Delâil bir aradadır. Bu şekilde hem Delâil hem de En'âm içeren birleşik yazılmış duâ kitapları da mevcuttur. Muhtelif zikirlerin olmasından dolayı Evrad içeren En'âm'lar da vardır. Eserde Geylânî Hz.'lerinin duâlarından sonra muhtelif koruma ayetleri ve tövbe ayetleri yazılıdır. Eserin sonunda tâlik hatla yazılmış bir hilye mevcuttur. Ayrıca eserde en başta ve ortada unvan sayfası bulunmaktadır. İlk unvan sayfasında “Niyet Duâsı” ikinci unvan sayfasında “Cennet Anahtarı Duâsı” yazılmıştır. 13. ve 14. yy.'da bazı Mushaflarda Kur'ân'ın orta kısmına gelen Meryem Sûresi'nin de unvan sayfası olarak tezhiplendiği görülmüştür.²⁵⁶ Sabancı Müzesi'nde yer alan çeşitli En'am-ı Şerîf'lere bakıldığında En'âm Sûresi'nin yer aldığı sayfaların Mushaflarda olduğu gibi serlevha formunda yazılıp tezyin edildiği görülmektedir.(Fotoğraf 73-74)

Eserin tezyinatı barok-rokoko üslubundadır. Tezyinî özelliklere bakıldığında barok-rokoko yanında klasik döneme ait süslemelerin de olduğu görülmektedir. Ataullah Efendi Avrupa'da ortaya çıkan barok-rokoko süsleme tarzını, çalışmalarıyla Türk-rokokosu denilecek ölçüde kendi üslubunu ortaya koymuştur. Bu detaylar sonucunda incelenen En'âm-ı Şerîf, klasik dönem ve barok-rokoko döneminin geçişini gösteren bir numunedir. Bu durum Osmanlı dönemi 19. yy. kitap sanatlarının gelişim seyrini görebilmek açısından önemlidir. Ayrıca eserin bezemeleri dikkatle incelendiğinde farklı ellerden çıkmış olduğu görülmektedir. Örneğin 1.Grup başlık detaylarında işçilik daha kaba, renkler ve tonlamalar farklı, yapraklar çoğunlukla daha kabadır. 2. Grup başlık detaylarında ise yapraklar daha ince, natüralist çiçek çizimleri daha detaylı ve ince işçilikle çalışılmış olduğu görülmektedir. Başlıklardaki yaprak detaylarının farklı olması klasik döneminden, barok-rokokoya geçiş sebebiyle olduğu düşünülmektedir. Kalın ve

²⁵⁶ Zeren Tanındı, “Başlangıcından Osmanlı'ya Tezhip Sanatı”, *Hat ve Tezhip Sanatı*, (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2012), 243.

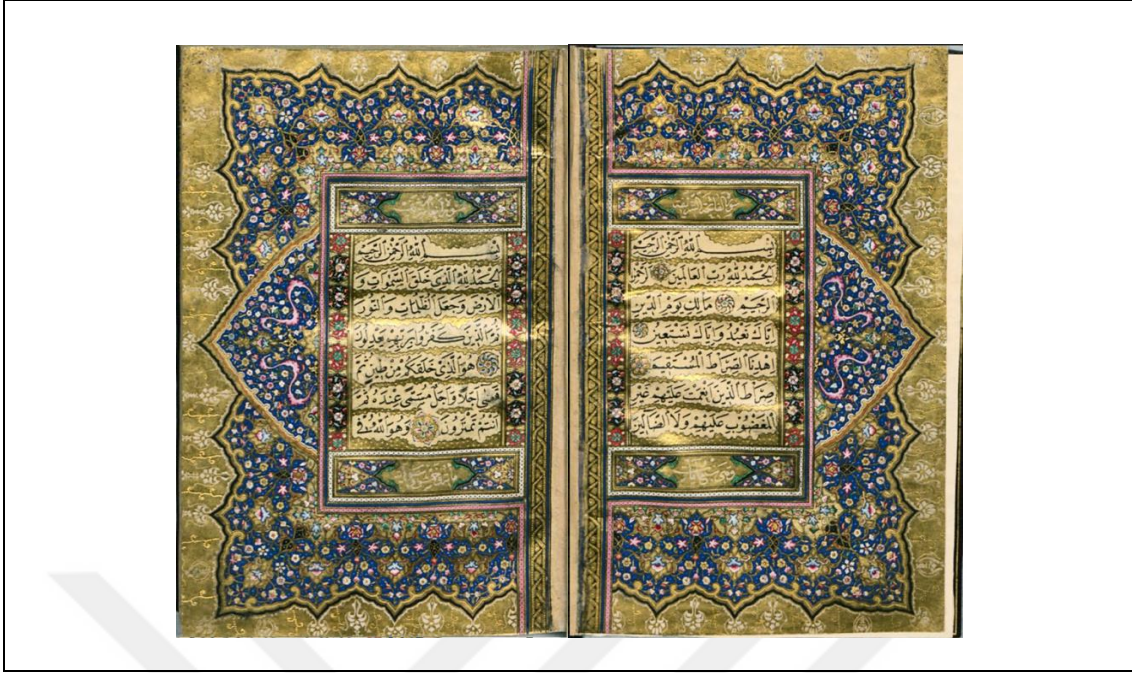
kaba yaprak detayları barok-rokoko tarzında, daha ince yaprak ve natüralist çiçeklerin kullanıldığı başlıklar klasik dönemi yansıtmaktadır. Eserdeki besmele keşide üzeri süslemeler ve durak detayları da klasik dönemdir. Mekke - Medine tasvirlerinde de bazı detayların cetvellerinin özensiz olduğu eserin farklı müzehheplerin elinden çıkmış olabileceğini düşündürmektedir.

Mekke - Medine tasvirleri Evrad kitaplarında yaygın olarak görülen imgelerdir. Camilerde de iç mekan duvar resimleri ve çini pano şeklinde kutsal beldeleri görmek mümkündür. Tasvirlerin bu şekilde işlenmesi, kutsal beldelere olan bağlılık ve hasret, camilerin Allah'ın evi olarak görülmesi, o beldeleri tahayyül etme ve oralarla hem hal olabilme hissiyatını yaşatmaktadır.

Duâ kitaplarının şifa kaynaklı olduğuna inanılması sosyolojik açıdan da önem arz etmektedir. En'âm'ların Osmanlı döneminde çok fazla yazılmış ve okunmuş olması, tereke kayıtlarında Kur'ân'dan sonra en çok evlerde bulunan kitabın En'âm-ı Şerîf olması, sadece matbaanın olmamasından dolayı Kur'ân'a ulaşamadığı için yazdırılmış olacağı ihtimaline bağlanamaz. Çünkü sanatlı halleriyle duâ kitapları, Kur'ân-ı Kerîm yazdırmak kadar maliyetli bir iş sayılır. Yazmalarda yer alan şifa, afiyet, koruma ayetleri ve duâları bugün de belirli duâ kitaplarında görülmektedir. İnternet ortamında dahi basit bir aramayla bu duâların belirli kısımlarına ulaşmak mümkündür. Bu durum duâ kitaplarında yer alan duâların tesirli olduğu kanaatini doğurmaktadır.

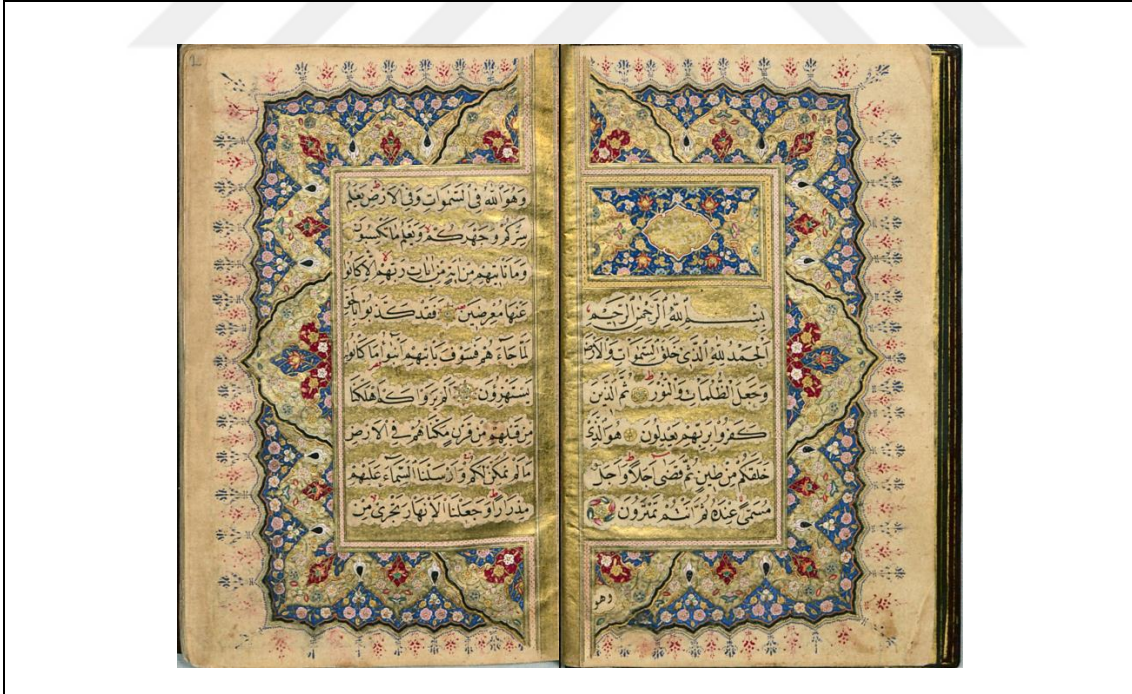
Tezin çalışma konusu olan Hattat Mehmed Şakir'e ait En'âm-ı Şerîf'te bu duâ kitapları tanıtılmaya çalışılsa da tam anlamıyla ele almak mümkün olmamıştır. Bunun için çok fazla yazma esere ulaşmak ve mukayese etmek gerekmektedir. Bu sebeple çalışmanın konusu kitap sanatları ve muhtevası olduğu için bu çerçevede ele alınmıştır.

Türkiye yazma eser cenneti sayılmaktadır. Bu yazmaların ve duâ kitaplarının hakkını vererek araştırılması, insan ve toplum üzerinde sanat ve inancın etkisinin fayda sağladığı alanların gün yüzüne çıkarılarak bu eserlere yabancı kalınmaması hususunda naçizane bir öneriyle çalışma sonlandırılmaktadır. Hattat Mehmed Şakir, Müzehhep Ahmed Atâullah Efendi ve isimlerini zikredemediğimiz sanatkârları rahmet ve hürmetle anarak bu çalışmanın ilmi alana faydalı olması temenni edilmektedir.

Fotoğraf 77: Hattat Abdullah Edirnevi Ketebeli En'âm-ı Şerîf 1780
(SSM / 101-0288 / y.1b-2a)

Kaynak: <https://digitalssm.org/digital/collection/Kitapvehat/id/196759/rec/1> E.T. 24.11.2023

Fotoğraf 78: Hattat Eğrikapılı Mehmed Rasim Ketebeli En'âm-ı Şerîf 1736
(SSM / 101-0407/ y.1b-2a)

Kaynak: <https://digitalssm.org/digital/collection/Kitapvehat/id/182313/rec/8> E.T. 24.11.2023

KAYNAKÇA

- Açıkel Yusuf. “Hz.Peygamber-Gül İlişkisi ve İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi”. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1/30 (Mart 2018), 71-103.
- Açıl Berat (ed.). “*Kitap Kültürü Çalışmalarının Genel Seyri: Bir Medhal*”, *Osmanlı Kitap Kültürü Cârullah Efendi Kütüphanesi ve Derkenar Notları*. Ankara: İlem Yayınları, 2020.
- Âgâh Yahyâ b.Sâlih el-İstanbulî. *Tarikat Kıyafetlerinde Sembolizm*. İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2002.
- Ağırman Cemal. “Ad Koyma ve Hz. Peygamber'in İsimlere Karşı Tutumu”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 2. (1998).
- Akkaya Veysel. *Kalplere Şifa Dua ve Salavatlar*. İstanbul: Erkam Yayınları, 2015.
- Aksel Malik. *Türklerde Dini Resimler*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2010.
- Alparslan Ali. “El Yazması”. *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*. 1 / 508. İstanbul: YEM Yayınları, 1997.
- Alparslan Ali. “Osmanlılarda Hat Sanatının Gelişmesi ve Bunun Nedenleri”. *Osmanlı Kültür ve Sanat*. edt. Güler Eren. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.
- Alparslan Ali. *Esmâ-i Hüsnâ “Allah'ın En Güzel İsimleri*”. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Alparslan Ali. *Osmanlı Hat Sanatı Tarihi*. İstanbul: YKY Yayınları, 2016.
- Altuntaş İhramcızâde Hacı İsmail Hakkı. *Salât-ı Makbule*.
- And Metin. *Osmanlı Tasvir Sanatları: 1 Minyatür*. İstanbul: Türkiye İş Bankası, 2002.
- Arıtan Ahmet Saim. “Ciltçilik”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/551-557. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Arslan Sami. “Hamdele-Salvele'nin Dili: Telifte Yetkinlik Aracı Olarak Berâ'etu'l-İstihlâller”, *Osmanlı Araştırmaları* 57 (Haziran 2021), 283-318.
- Atasoy Nurhan. *Hasbahçe Osmanlı Kültüründe Bahçe ve Çiçek*. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2002.
- Aydınlı Abdullah, Çakan İsmail Lütfü. “Aşere-i Mübeşşere”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/547. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Ayvazoglu Beşir. *Güller Kitabı*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2007.

- Bain Alexandra. *The Late Ottoman En'am-i Serif: Sacred Text And Images In an Islamic Prayer Book*. Canada: Universty of Victoria, In The Department of History in Art, Doktora Tezi, 1999.
- Balcıoğlu Tahir Harîmî. *Medeniyet Tarihinde Kütüphaneler ve Medeniyet Tarihinde Kadınlar Hikmet Tarihinde Sûfiyyûn ve Mezheb-i Aşk Esâtir ve Efsâneler Tûbâ ve Zeytin Ağaçları Hakkında Mitolojik Nakiller Şark Efsânelerinde Gül ve Bülbül*. İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2018.
- Bebek Adil. *Din ve Düşünce Açısından Dua*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 1998.
- Bilgin Orhan. “Yazma”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/369-373. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Birol İnci Ayan. “Tezhip”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/61-61. Ankara: TDV Yayınları, 2012.
- Bozkurt Nebi. “Kitap”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/120-121. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Bozkurt Nebi. “Minber”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/101-103. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Bozkurt Nebi. “Ravza-i Mutahhara”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/475. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Bozkurt Nebi. Küçükaşçı Mustafa Sabri. “Mescid-i Nebevî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/281-290. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Budak Ali. *İsim ve Sıfatlar ile Efendimiz Esmâ-i Nebi ve Evsâf-ı Muhammediye*. İstanbul: Işık Yayınları, 2010.
- Can Mesut. “Tarihte Minbere Yüklenen Sembolik ve Terminolojik Anlamlar Üzerine Bazı Tespitler”. *Bilimname* 39 (Aralık 2019), 413-445.
- Celasin Ayşe Tanrıver. “XVI. Yüzyıl Mushaf Güllerinin Süleymaniye Kütüphanesi’nde Bulunan Üç Kur’ân’ı Kerim Kapsamında İncelenmesi”. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1/17 (2013), 101-117.
- Cilacı Osman. “Dua”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/529-530. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Cilacı Osman. “Tılsım”. *Şamil İslam Ansiklopedisi*. 6 / 218. İstanbul: Şamil Yayınevi, 1994.
- Civelek Nilay Kınay. “Tazmin Sanatı ile Yazılan Na’t-ı Şerifler: Beyânü’l-Hak Mecmuası Örneği”. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 10/2 (2022), 689.

- Coşan Mahmut Esad. *Akademik Makaleler*. İstanbul: Server Yayınları, 2013.
- Çağrı Mustafa. “Dua”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/536-539. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Çakan İsmail Lütfi. “Amelü’l-Yevm ve’l-Leyle”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/27-28. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Çaycı Ahmet. *İslam Mimarisinde Anlam ve Sembol*. Konya: Palet Yayınları, 2017.
- Çelebi Hacı Halife Mustafa b. Abdullah Katib. *Keşfü’z-zunûn an esâmi’l-kütüb ve’l-fünûn*. çev. Rüştü Balcı. III. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 2007.
- Çelebi İlyas. “Tılsım”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/91-94. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Çelebi İlyas. “Vefk”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/605-607. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Çelikoğlu Şahver. *Esmâ-i Hüsnâ Şerhi*. İstanbul: Seha Neşriyat, 1999.
- Çerçi Faris. “Hz. Peygamber’in Doksan Dokuz İsmi”, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9 /1, (2015).
- Çetin Nihat M. “Aklâm-ı Sitte” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/276-280. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Çoruhlu Yaşar. “Kürsü”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/573-574. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Demir Betül. “Abdullah Zühdi İmzalı Bir Başeser: Delâilü’l Hayrât”. *Lale Kültür, Sanat ve Medeniyet Dergisi* 3 (Ocak-Haziran 2021), 16-25.
- Demiriz Yıldız. *Osmanlı Kitap Sanatında Natüralist Üslupta Çiçekler*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1986.
- Derman F.Çiçek. “Osmanlı Asırlarında, Üslûp ve Sanatkârlarıyla Tezhip Sanatı”. *Osmanlı Kültür ve Sanat*. edt. Güler Eren. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.
- Derman Fatma Çiçek. “Osmanlı İstanbul’unda Bezeme Sanatı”. *Osmanlı İstanbulu: I. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildirileri*. İstanbul: 29 Mayıs Üniversitesi / Kültür A.Ş, 2013.
- Derman Fatma Çiçek. “Tezhip”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/65-68. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Derman M. Uğur. “Nesih”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/1-3. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

- Derman M. Uğur. “Mustafa İzzet, Yesârîzâde”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/307-309. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Derman M.Uğur. “Hat”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/427-437. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Derman M. Uğur. *Doksandokuz İstanbul Mushafı*. İstanbul: Avrupa Kültür Başkenti, 2010.
- Derman M. Uğur. “Hilye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/47-51. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Duman M. Zeki, Altundağ Mustafa. “Hurûf-ı Mukattaa”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/401-408. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Duran Gülnur. “Tezhip”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/63-65. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Durmuş Ayşegül. “XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Tezhip Sanatında Osmanlı Modernleşmesinin İzleri: Osmanlı Sarayında Türk Rokokosu Üslûbu ve Ser-Mücellidân-ı Hassa Hazergradlı Zâde Es-Seyyid Ahmed Atâullah”. *Milli Saraylar Sanat Tarih Mimarlık Dergisi* 22, (2022), 80-99.
- Düzenli Halit Ahmet. *Dinlerde Vefkler*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Ebu Davud, II, 28-35.
- Ebu Zeyd Veliyyüddin Abdurrahman b. Muhammed İbn Haldun. *Mukaddime*. II haz. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergah yayınları, 1983.
- Emiroğlu H. Tahsin. *Esbâb-ı Nüzûl (Kur’ân Âyetlerinin İniş Sebepleri ve Tefsirleri)*. Konya: Yeni Kitap Basımevi, 1971.
- Eryavuz Şebnem, Sakin Orhan, Göloğlu Sabiha, Duran Gülnur. *Kubbealtı Vakfı Yazma Eserler Kataloğu*. İstanbul: Kubbealtı, 2021.
- Feyzül Furkan Kur’an-ı Kerim Meali*. çev. Hasan Tahsin Feyizli. İstanbul: Server Yayınları, 2007.
- Gacek Adam. *Arapça Elyazmaları İçin Rehber*. çev. Ali Benli, M. Cüneyt Kaya. İstanbul: Klasik Yayınları, 2020.
- Gölpınarlı Abdülbâki. *Mevlevî Âdâb ve Erkânı*. İstanbul: İnkılâp ve Aka Kitabevleri, 1963.
- Görgün Tahsin. “Tecdid” .*Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/234-239. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Gruber Christiane. *Osmanlı – İslam Sanatında Tapınma ve Tılsım*. çev. Erdem Gökyaran. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2018.

- Gülgen Hicabi, Güler Semra. “Osmanlı Devletinde Klasik Dönem ve Sonrasına Ait Delâilü’l Hayrât Minyatürlerindeki Değişim”. *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* 3/1 (Haziran 2018), 29-60.
- Gündüz Hüseyin, Taşkale Faruk. *Esmâü’n-Nebî Hz. Muhammed’in İsimleri*. İstanbul: Antik A.Ş. Kültür Yayınları.
- Gündüz Şinasi. “Maniheizm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/575-577. İstanbul: TDV Yayınları, 2003.
- Günel Fuat. “Hicr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/454-455. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Güneş Mehmet. *Mukaddes Yolculuk Medîne-i Münevvere*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.
- Habib Efendi. *Hat ve Hattâtân*. Matbaa-i Ebüzziyâ.
- Haleem Muhammed a.s. Abdel vd. , *Hac İslam’ın Kalbine Yolculuk* çev. Ömer Mansur Çolakoglu, ed. Venetia Porter, (İstanbul: Edam Yayınları, 2015), 64-66.
- Işık Emin. “En’âm Sûresi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/169-170. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- İmam Gazâlî Muhammed. *Kur’ân-ı Kerîm’in Konulu Tefsîri*. çev. Şahin Güven, Ekrem Demir. İstanbul: Şûrâ Yayınları, 2000.
- İmam Hafız İbn Kesir. *Tefsîru’l Kur’an’ıl Azim (İbn Kesir Tefsiri)*. IV çev. Dr. Savaş Kocabaş. İstanbul: Karınca&Polen Yayınları, 2011.
- İmâm Nesâî. *Efendimiz’in Dilinden Dualar ve Zikirler Amelü’l-yevm ve’l-leyle*. çev. Nâim Erdoğan. İstanbul: İz Yayıncılık, 2008.
- İmam Nevevi. “M851 Müslim, Salât, 13”. *Riyâzü’s-Sâlihîn*. Ankara: Diyanet Vakfı.
- İmâm-ı Nevevî. *El-Ezkâr*. çev. Abdulhalık Duran. İstanbul: İslâmî Neşriyat Yayınevi, 1973.
- İnal İbnülemin Mahmud Kemal. *Son Hattatlar*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1970.
- İsbîndârî Abdurrahman Ömer Muhammed. *Kur’an-ı Kerîm’in Mekke Döneminde Yazılışı (Kitâbetü’l-Kur’âni’l - Kerim fi’l-Ahdi’l-Mekkî)*. çev. Veli Kayhan. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2014.
- Kandemir M.Yaşar. “Nevevî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/45-49. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Kara Davut. *Delâilü’l Hayrât Şerhi*. İstanbul: Rahmet Yayınları, 1983.

- Kara Mustafa. “Evrâd”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/533-535. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Karatay Fehmi Edhem. *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Arapça Yazmalar Kataloğu*. I-II. İstanbul: Topkapı Sarayı Müzesi Yayınları, 1962.
- Kılıç Mahmud Erol. *Sûfî ve Sanat*. İstanbul: Sufi Kitap, 2021.
- Koç Turan. *İslâm Estetiği*. İstanbul: İsam Yayınları, 2018.
- Koçin Abdülhakim. *Türk Edebiyatında Münâcât*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2011.
- Konpara Zekai. *Peygamberimiz İslam Dini ve Aşere-i Mübeşşere*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2005.
- Kur’ân Mesajı: Meal-Tefsir*. Çev. Muhammed Esed. Çev. Cahit Koytak – Ahmet Ertürk. Ankara: İşaret Yayınları, 2002.
- Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli, hazr. Hayrettin Karaman, Ali Özbek vd. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999.
- Kurucan Ahmet, Mercan Zühdü. *Aşere-i Mübeşşere Cennetle Müjdelenen On Sahabi*. İstanbul: Işık Yayınları, 2005.
- Kuşeyrî Abdülkerim, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risâlesi*. haz. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1981.
- Macit Muhsin. “Münâcât”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/562-564. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Mahir F. Banu. “Minyatür”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/118-123. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Maşalı Mehmet Emin. “Mushaf”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/242-248. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Memiş Mehmet. “Osmanlı Kitap Sanatlarında Delâilü’l-Hâyrat El Yazmaları”. *Lale Kültür, Sanat ve Medeniyet Dergisi* 6 (Ağustos 2022), 1-19.
- Memiş Mehmet. “Sanatlı Yazma Kitaplardan Enâm-ı Şerîfler ve Özellikleri”. *Hat Sanatı ve Hattatlar Sadırlardan Satırlara*. İstanbul: Divan Kitap, 2021.
- Muhammed Ali Es-Sabunî. *Safvetü’t-Tefâsîr (Tefsirlerin Özü)*. II. çev. Doç.Dr. Sadreddin Gümüş – Dr. Nedim Yılmaz. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Müslim, İmân/346
- Ocakdan Büşra. *Sabancı Müzesi Kitap Sanatları ve Hat Koleksiyonundan Seçilmiş En’am-ı Şeriflerde Müzehhep Unvan Sayfalarının Tezhip Sanatı Açısından*

- İncelenmesi*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Ozak Muzaffer. *Ziyet-ül-Kulûb (Kalplerin Ziyeti) Aşık Sohbetleri ve Evradı Şerifeler*. İstanbul: Salâh Bilici Kitabevi Yayınları, 1973.
- Önkâl Ahmet. “Hücre-i Saâdet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/456-458. (İstanbul: TDV Yayınları, 1998).
- Örnek Sedat Veyis. “Sivas ve Çevresinde Hayatın Çeşitli Safhalarıyla İlgili Batıl İnançların ve Büyüsel İşlemlerin Etnolojik Tetkiki”. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları*, 174. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1966.
- Öz Mustafa. “Ca’fer es-Sâdık”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/1-3. (İstanbul: TDV Yayınları, 1993).
- Özel Ahmet. “Altın Oluk”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/537-538. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Özkafa Fatih. *Hat Sanatı Osmanlı’dan Bugüne*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2023.
- Özkeçeci İlhan, Özkeçeci Şule Bilge. *Türk Sanatında Tezhip*. İstanbul: Yazıgen Yayıncılık, 2014.
- Pala İskender, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2004.
- Parladır Selahattin. “Dua”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/530-535. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Pedersen Johannes. *İslam Dünyasında Kitabın Tarihi*. çev. Mustafa Macit Karagözoğlu. İstanbul: Klasik Yayınları, 2021.
- Perk Haluk. *Osmanlı tılsım mühürleri: Haluk Perk Koleksiyonu*. İstanbul: Haluk Perk Müzesi Yayınları, 2010.
- Pilavoğlu Mehmed Kemal. *Resulullah Efendimizin Ashabına Yüce Bildirileri Hizbülbahrin Fazileti ve Manası*. Ankara: Nüve Matbaası.
- Poerter Venetia. *The Art Of Hajj*. British Museum, 2012.
- Rado Şevket. *Türk Hattatları*. İstanbul: Yayın Matbaacılık, 1984.
- Rudolph Kurt. “Maniheizm”. çev. Mustafa Bıyık. *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 1 (2002), 378-393.
- Serin Muhittin. “Rikâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/109-110. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Serin Muhittin. “Yâkût el-Müsta’sımî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/291-293. (İstanbul: TDV Yayınları, 2013).

- Serin Muhittin. *Hat Sanatı Tarihi Ekoller ve Takipçileri*. I. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 2019.
- Serin Muhittin. *Hat Sanatı Ve Meşhur Hattatlar*. İstanbul: Kubbealtı Yayınları, 2003.
- Serin Muhittin. *Türk Hat Üstatları 2 Hattat Şeyh Hamdullah*. İstanbul: Kubbealtı Yayınları, 2007.
- Sevinçtav Kanlıçay Sinem. *Barok-Rokoko Yorumlu 18. Yüzyıl İstanbul Çeşmelerinde Kompozisyon, Motif ve Terimler*. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Seyyid Fâzıl Mehmet Paşa. *Şerh'ül-Evrâd'ül-Müsemma bi Hakâyık-ı Ezkâr-ı Mevlâna Hazret-i Mevlâna'nın Duaları Şerh-i Evrâd-ı Mevlâna* akt. Tahir Galip Seratlı. İstanbul: Rûmî Yayınları, 2005.
- Süleyman el-Cezûlî. *Açıklamalı Delâilü'l-Hayrât, Salavat-ı Şerîfeler*. hzr. İbrahim Tozlu. İstanbul: Semerkand Yayınları 2012.
- Tanırdı Zeren, Aldemir Kilercik Ayşe. *Sakıp Sabancı Müzesi Kitap Sanatları ve Hat Koleksiyonu*. İstanbul: Sakıp Sabancı Müzesi Yayınları, 2012.
- Tanırdı Zeren. “Başlangıcından Osmanlı’ya Tezhip Sanatı”, *Hat ve Tezhip Sanatı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2012.
- Tanırdı Zeren. *Siyer-i Nebî İslâm Tasvir Sanatında Hz. Muhammed'in Hayatı*. İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1984.
- Tanrıver Celasin Ayşe. “XVI. Yüzyıl Mushaf Güllerinin Süleymaniye Kütüphanesi’nde Bulunan Üç Kur’ân’ı Kerim Kapsamında İncelenmesi”. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1/17 (2013), 101-117.
- Taşkale Faruk, Gündüz Hüseyin. *Hilye-i Şerîfe Hz. Muhammed'in Özellikleri*. İstanbul: Antik A.Ş. Kültür Yayınları, 2006.
- Taylor John Boer. “Sufilerin Manevi Atası Cafer es-Sadık” çev. Mehmet Atalan. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (Haziran 2000).
- Tezcan Hülya. *Topkapı Sarayı Müzesi Koleksiyonundan Tılsımlı Gömlekler*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2011.
- Top Mehmet, Sezgin Ayşenur. “Topkapı Sarayı Müzesi Harem Dairesi’nde Bulunan Kâbe Tasvirleri”. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 45 (2019) 299-316.
- Topaloğlu Bekir. “Ağaç”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/457-459. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Topaloğlu Bekir. “Allah”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/471-498. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.

- Topaloğlu Bekir, “Esmâ-i Hüsnâ” , *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/404-418.
- Topaloğlu Bekir. “Lafza-i Celâl”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/544-547. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Topçu Hasan. *En’âm Sûresi Işığında Cahiliye Zihniyeti*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999.
- Topuzoğlu Tevfik Rüştü. “Haşîye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/419-422. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Uludağ Hümeysra, “Kâdiriyye Târikatında Sembolik Ögeler”, *Keşkül* 18 (Bahar, 2011), 79.
- Uludağ Süleyman. “Âl-i abâ” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/306-307. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Uludağ Süleyman. “Ayn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/256-257. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Uludağ Süleyman. “Bâtın İlmi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/188-189. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Uludağ Süleyman. “Cemâl”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/296. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Uludağ Süleyman. “Cezûli, Muhammed b. Süleyman”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/515-516. (İstanbul: TDV Yayınları, 1993).
- Uludağ Süleyman, “Havas” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/517.
- Ustaosmanoğlu Mahmud. *Ruhu’l – Furkan*. VIII. İstanbul: Sıraç Kitabevi, 2000.
- Uzun Mustafa İsmet. “Tûbâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/317-319. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Ünal Sadettin. “Kâbe”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/14-21. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Ünver, A. Süheyl. *Hattat Ahmet Karahisârî*. İstanbul: Kemal Matbaası, 1948.
- Ünver Süheyl. *Ustası ve Çırağıyla Hezargradlı Zâde Ahmed Ataullah Hayatları ve Eserleri*. İstanbul: Tege Laboratuvarı Yayınlar, 1955.
- Yardım Ali, *Peygamberimiz’in Şemâili*, (İstanbul: Damla Yayınevi, 2011), 72.

Yavuz Salih Sabri. “Livâü'l-Hamd”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/200. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Yavuz Yusuf Şevki. “Ayn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/256. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Yazır Mahmud Bedreddin. *Medeniyet Âleminde Yazı ve İslâm Medeniyetinde Kalem Güzeli*, hzr. Hüseyin Gündüz, Faruk Taşkale. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2022.

Yazır Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. İstanbul: Eser Kitabevi, 1982.

Yiğitoğlu Mustafa. *Dinlerde Dua, Sunu ve Sunaklar (Fizikî Âlemden Sanal Âleme)*. İstanbul: Kitâbi Yayınları, 2015.

Yurdakul İlhami. *Bir Harf Bir Medeniyet*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2022.

Yücel Doğan. “Dîvân Şiirinde Ağaç: İnanç ve Kültür”. *Kesit Akademi Dergisi* 6/24 (2020), 304-323.

Yücel Doğan, Özüygun Ali Rıza. “Dîvân Şiirinde Ağaç: Ağaçlara Dair Söz Varlığı ve Tasrif Usulleri”, *Journal Of Research In Turkic Languages* 2/1 (Mayıs 2020), 40-41.

Elektronik Kaynaklar

Arabic Language. <https://enisesemagonca.blogspot.com/2012/09/okumak-okudu-kitap-vs-fiilinin-muzari.html> E.T. 07/07/2023.

Chester Beatty Library. https://viewer.cbl.ie/viewer/image/T_464/196/ E.T. 23/11/2023

Defter-i Uşşâk / Dergâh “Medîne-i Münnevvere'deki Cennet Bahçesi” <https://defter-i-ussak.blogspot.com/2016/09/medine-i-munevveredeki-cennet-bahcesi.html> E.T. 16/04/2023

<https://cubbeliden.blogspot.com/2017/05/323-milyon-671-bin-salata-denk-salavat.html> E.T. 07/07/2023.

<https://osmanlicaogren.com/eyub-sultan-turbesi-ve-kitabeleri/> E.T. 23/11/2023

<https://www.gzt.com/mecra/lemlere-hidayet-ve-bereket-kaynagi-kbe-3580556> E.T. 23/11/2023

İslâm ve İhsan, Şifa Salavatı. <https://www.islamveihsan.com/sifa-salavati.html> E.T. 23/07/2023.

Kubbealtı Lugatı. <http://www.lugatim.com/s/enam> E.T. 18/08/2023.

Luggat. <https://www.luggat.com> E.T. 07/07/2023.

Nişanyan. <https://www.nisanyansozluk.com> E.T. 17/04/2023.

Sakıp Sabancı Müzesi Dijital SSM.

<https://digitalssm.org/digital/collection/Kitapvehat/id/186844/rec/1>

E.T. 23.11.2023

Tirmizî. “Da‘avât”, 1. İslam ve İhsan, “Dua İle İlgili Hadisler”

<https://www.islamveihsan.com/dua-ile-ilgili-hadisler.html> E.T. 28/05/2023

EK

Ek 1: SSm'deki 101-0183 Env. Numaralı Eserin Sayfa Listesi

1. Cilt Dış Görüntüsü
2. Cilt İçi Yeşil-Kırmızı Stilize Motifler
3. Cilt Dış Görüntüsü
4. Stilize Motiflerin Arka Yüzü Boş Sayfa
5. Vikaye Varağı 1a
6. Vikaye Varağı 1b
7. 1a
8. 1b - Unvan Sayfası
9. 2a - Kur'ân Tilâveti Öncesi Okunacak Niyet Duâsı
10. 2b - Fatıha Sûresi
11. 3a - En'âm Sûresi
55. 25a - Yasin Sûresi
66. 30b - Duhan Sûresi
71. 33a - Fetih Sûresi
80. 37b - Rahman Sûresi
86. 40b – Vakıa Sûresi
93. 44a – Mülk Sûresi
98. 46b – Nebe Sûresi
101. 48a – Duha Sûresi
102. 48b – İnşirah Sûresi
103. 49a – Tin Sûresi
104. 49b – Alak Sûresi
105. 50a - Kadir Sûresi
106. 50b – Beyyine Sûresi
108. 51b – Zilzal Sûresi
109. 52a – Aidiyat Sûresi
110. 52b – Karia Sûresi – Tekasur Sûresi
111. 53a – Asr Sûresi
112. 53b – Hümeze Sûresi / Fil Sûresi

113. 54a – Kureyş Sûresi
114. 54b – Maun Sûresi / Kevser Sûresi
115. 55a – Kafirun Sûresi / Nasr Sûresi
116. 55b – Leheb Sûresi
117. 56a – İhlas Sûresi / Felak Sûresi
118. 56b – Nas Sûresi / Ayetül Hıfz
122. 58b – Bakara Sûresi 284. Ayet
124. 59b – Al-i İmran Sûresi 18-26-27. Ayetler
125. 60a – Tevbe Sûresi 128. Ayet
126. 60b – Talak Sûresi 65. Ayet / Tevbe Sûresi 51. Ayet
127. 61a – En'âm Sûresi 17. Ayet
128. 61b – Hud Sûresi 6. Ve 56. Ayetleri
129. 62a – Ankebut Sûresi 60. Ayet / Fatır Sûresi 2. Ayet
130. 62b – Zümer Sûresi 38. Ayet
131. 63a – Haşr Sûresi 22-24. Ayetleri
132. 63b – Esmâ-i Hüsna
138. 66b – Salât-ı Münciye
139. 67a – Esmâ-i Nebî
143. 69a – Salâvat-ı Makbule
144. 69b - Salâvat-ı Şerîfe
145. 70a - Salâvat-ı Şerîfe
146. 70b – Tecdîdi İman Duâsı
149. 72a – Hazâ Su'âl Cevabü'l Münkirin
150. 72b - Hazâ Cevabü'ssual el-Münkirin
152. 73b – Namazlardan Sonra Okunacak Duâ
154. 74b – Hatim Duâsı
159. 77a – Münacât
168. 81b - İsm-i Celâl mührü
169. 82a – İsm-i Muhammed Mührü
170. 82b – Nübüvvet-i Resûl Mührü
171. 83a – Mühr-i Şerîf
172. 83b – Cafer es-Sadık Mührü

173. 84a – Ayn Ali mührü
174. 84b – Mekke-i Mükerreme Tasviri
175. 85a – Medine-i Münevvere Tasviri
176. 85b – Levai'l Hamd Sancağı
177. 86a - Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin Sancağı
178. 86b – Gül-i Muhammed Tasviri
179. 87a – Tûba Ağacı Tasviri
180. 87b – Cennet Anahtarı Duâsı
185. 90a – Hizbü'l Nevevi Duâsı
193. 94a – Harfer / Hizbü'l Bahr Duâsı
200. 97b – Hizbü'l Şazeli Duâsı
204. 99b - Hizbü'l Şazeli Duâsı
208. 101b – Hicab Kadiri Duâsı
210. 102b – Mühr-i Nübüvvet Duâsı
215. 105a – Duâ-i Şerîfe / Münacât
217. 106a – Duâ-i Me'sûr
218. 106b – İman Duâsı
219. 107a – Duâ-i Mübarek
222. 108b – Hz. Ömer'in Duâsı
225. 110a – Nur Duâsı (Hadis)
226. 110b – Hızır Nebi Duâsı
227. 111a – İstiğfar Duâsı
228. 111b – Zehebe İmzası Seyyid Ahmed
229. 112a – Hilye-i Şerîfe ve Hattat Seyyid Mehmed Şakir Ketebesi
234. Eserin Dış Kapağı
235. Eserin Cildinin İç Kısmı Miklepli
236. Eserin Cildinin Dış Kısmı Miklepli

Ek 2: Uygulamalar

Fotoğraf 79: Câmi Yazı Takımı. (SAÜ / İlahiyat Fakültesi Mescidi)

Uygulama: Ahşap üzeri akrilik boya, 30x30 cm.

Hat: Celî Sülüs.

Kaynak: Yazar Tarafından Oluşturulmuştur.

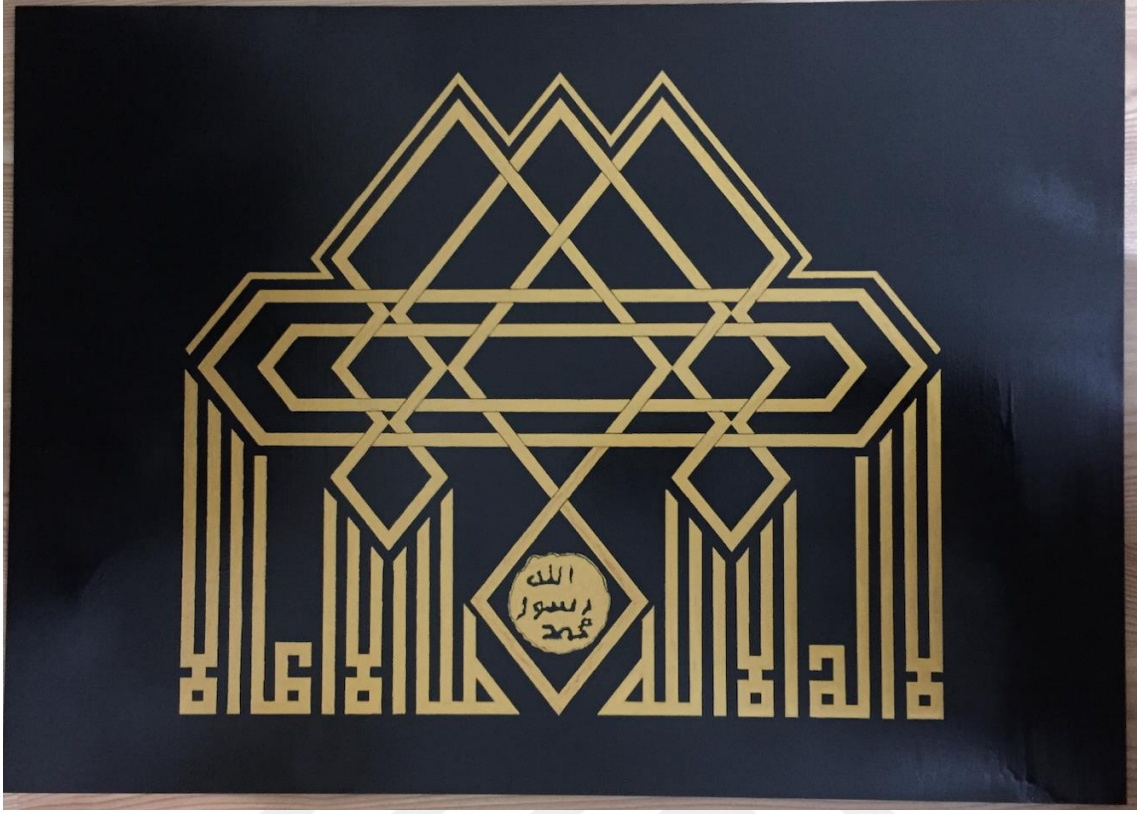

Fotoğraf 80: Tekvir Sûresi

Uygulama: Aharlı kağıt üzerine akrilik mürekkep ile yazılmıştır.

Hat: Nesih.

Kaynak: Yazar Tarafından Oluşturulmuştur.

Fotoğraf 81: Kelime-i Tevhid.

Uygulama: Ahşap üzeri akrilik boya, 60x80 cm.

Hat: Kufi.

Kaynak: Yazar Tarafından Oluşturulmuştur.

Fotoğraf 82: İllâ İlim, İllâ Edeb, İllâ Hilm.²⁵⁷

Uygulama: Aharlı kağıt üzerine akrilik mürekkep.

Hat: Sülüs, Celî Sülüs.

Kaynak: Yazar Tarafından Oluşturulmuştur.

²⁵⁷ Bu çalışma Beyoğlu Refia Övüç Olgunlaşma Enstitüsü'nün himayesinde "İstanbul'da Tasavvufi Hayat Sergisi" için yapılmıştır.

Fotoğraf 83: Bektaşî Tacı “Yâ Hazreti Sultan Hacı Bektaşî Veli”²⁵⁸

Uygulama: Aharlı kağıt üzerine akrilik mürekkep ile Röprodüksiyon.

Hat: Sülüs.

Kaynak: Yazar Tarafından Oluşturulmuştur.

²⁵⁸ Bu çalışma Beyoğlu Refia Övüç Olgunlaşma Enstitüsü’nün himayesinde “İstanbul’da Tasavvufi Hayat Sergisi” için yapılmıştır. Tezhip: Merve Tosun.

Fotoğraf 84: Alem Kaldırsa Bir Yerde Kaçan Sultanı Bismillah

Olur lâhûtiyan ârâyîş-i divân-ı Bismillah

Sırât-ı müstakîmi anlat hatt-ı istivâsından

Varır Allah'a doğru âsân-ı Bismillah²⁵⁹

Uygulama: Aharlı kağıt üzerine akrilik mürekkep.

Hat: Sülüs.

Hattat Mahmud Celâleddin'e ait eserden takliden yazılmıştır.

Kaynak: Yazar Tarafından Oluşturulmuştur.

²⁵⁹ Bu çalışma Beyoğlu Refia Övüç Olgunlaşma Enstitüsü'nün himayesinde yapılmıştır.
Tezhip: Aysun Kibar.

ÖZ GEÇMİŞ

Ad Soyad: Yüstra KARACA	
Eğitim Bilgileri	
Lisans	
Üniversite	Sakarya Üniversitesi
Fakülte	Sanat Tasarım ve Mimarlık Fakültesi
Bölümü	Geleneksel Türk Sanatları
Makale ve Bildiriler	
1. Karaca Yüstra. “Hattat Mehmet Şakir’e Ait En’âm-ı Şerif’in Muhtevası ve Yazma Kitap Sanatları Açısından İncelenmesi”. <i>Lale Kültür Sanat ve Medeniyet Dergisi</i> 5 (2022), 78-89.	
2. Karaca Yüstra. “Hattat Mehmet Şakir’e Ait En’âm-ı Şerif’in Sanatlı El Yazmaları Açısından İncelenmesi”. <i>Kadim Akademi</i>, 7. Genç Akademisyenler Sempozyumu (2021).	